

NICULESCU

SCURTĂ
ISTORIE
A
LUMII
ÎN 50 DE
CĂRȚI

Daniel Smith

Citim. Stim.

DANIEL SMITH

Scurtă
ISTORIE
a **LUMII**
în 50 de cărți

Ilustrații de Aubrey Smith,
hartă realizată de David Woodroffe

Traducere: Smaranda Popovici

NICULESCU

*Pentru Charlotte și Ben –
minunații mei șoricei de bibliotecă*

CUPRINS

Introducere	9
-------------------	---

Partea I: Lumea antică

<i>Epopeea lui Ghilgameș</i> • Autor necunoscut	15
<i>Tao Te Ching</i> • Lao Zi	19
<i>Iliada</i> • Homer	23
<i>Fabulele lui Esop</i> • Esop	28
<i>Tora</i> • Moise	33
<i>Arta războiului</i> • Sun Tzu	36
<i>Analecte</i> • Confucius	41
<i>Republica</i> • Platon	46
<i>Historia animalium</i> • Aristotel	51
<i>Elementele</i> • Euclid	55
<i>Bhagavad Gita</i> • Vyasa	60
<i>De re coquinaria</i> • Marcus Gavius Apicius	64
<i>Geographia</i> • Ptolemeu	69

Partea a II-a: Evul Mediu

<i>Coranul</i> • Însoțitorii Profetului Mohamed	77
<i>Cartea din Kells</i> • Sfântul Ieronim din Stridon și călugări anonimi	81
<i>Cartea pernei</i> • Sei Shonagon	85
<i>Povestea lui Genji</i> • Murasaki Shikibu	90
<i>Magna Carta</i> • Stephen Langton	95
<i>Divina Comedie</i> • Dante Alighieri	99

<i>Jikji</i> • Baegun	104
<i>Revelațiile iubirii divine</i> • Julian din Norwich	108
Biblia lui Gutenberg • Mai multe persoane/ Johannes Gutenberg	113
Codexul din Madrid • Autor necunoscut	117

Partea a III-a: Epoca modernă timpurie

<i>Cele patru romane clasice</i> • Autori diverși	125
<i>Principele</i> • Niccolò Machiavelli	130
<i>Don Quijote de La Mancha</i> • Miguel de Cervantes Saavedra	134
Opere complete • William Shakespeare	139
<i>Dialog despre cele două sisteme principale ale lumii</i> • Galileo Galilei	143
<i>Principia</i> • Isaac Newton	147
<i>Contractul social sau Principiile dreptului politic</i> • Jean-Jacques Rousseau	151
<i>Dicționarul limbii engleze</i> • Samuel Johnson	155
<i>Simțul comun</i> • Thomas Paine	160
<i>Avuția națiunilor</i> • Adam Smith	165

Partea a IV-a: Secolul XIX

<i>Faust</i> • Johann Wolfgang von Goethe	173
„Crimele din Rue Morgue” • Edgar Allan Poe	177

<i>Despre libertate</i> • John Stuart Mill	181
<i>Originea speciilor</i> • Charles Darwin	186
<i>Întâmplări din viața unei sclave</i> • Harriet Jacobs	191
<i>Capitalul</i> • Karl Marx	195
<i>Război și pace</i> • Lev Tolstoi	199
<i>Interpretarea viselor</i> • Sigmund Freud	203

Partea a V-a: După 1900

<i>Teoria generală a relativității</i> • Albert Einstein	211
<i>Jurnalul Annei Frank</i> • Anne Frank	215
<i>O mie nouă sute optzeci și patru</i> • George Orwell	220
<i>Al doilea sex</i> • Simone de Beauvoir	226
<i>Catch-22</i> • Joseph Heller	230
<i>Primăvară liniștită</i> • Rachel Carson	234
<i>De ce nu putem aștepta</i> • Martin Luther King Jr.	240
<i>Scurtă istorie a timpului</i> • Stephen Hawking	245
<i>Lungul drum spre libertate</i> • Nelson Mandela	249
 Postfață	 255
 Bibliografie selectivă	 257

INTRODUCERE

*În cărți se află sufletul Timpurilor Trecute;
vocea audibilă și articulată a Trecutului, când corpul
și substanța ei materială s-au evaporat ca un vis.*

Thomas Carlyle, „Eroul ca Om de Litere” (1841)

Ce este o carte? Teoretic, putem spune că este un număr oarecare de pagini tipărite prinse între două coperte. Și atunci, cum rămâne cu toate acele cărți pe care le poți citi pe dispozitive electronice? Și cum ne raportăm la acele texte antice gravate, poate, pe o tăbliță de lemn sau chiar și pe oasele unui animal de sacrificiu? Avem o istorie literară bogată ce datează cu mult înainte de tehnologia care ne-a dat hârtia, ca să nu mai vorbim de toate mașinăriile folosite pentru a lega hârtia și a lipi coperta. Atunci, ar fi mai bine să adoptăm o definiție mai largă: cartea este o operă scrisă – de ficțiune sau non-ficțiune –, creată cu intenția de a fi citită de alții. Nici nu mai contează materialul pe care a fost consemnată inițial.

Bineînțeles, suntem singura specie care produce cărți: un obiect care înglobează ideile și imaginația autorului sau a autorilor săi. Cartea de față are unicul statut de a fi o emblemă a culturii și civilizației umane. Este emisarul prin care se împărtășesc povești, se diseminează cunoștințe, se examinează natura speciei noastre extraordinare și se imaginează lucrurile care se află dincolo de lumea pe care o cunoaștem. Așa cum sugerează

Carlyle, până la urmă, cărțile ne dau o înregistrare amplă, neprețuită a ceea ce înseamnă să fii om. Uneori, ne deschid o fereastră spre divinitate. Jorge Luis Borges a scris cândva: „Eu întotdeauna mi-am imaginat Paradisul ca pe-un fel de bibliotecă.”

Acest volum cuprinde o listă personalizată cu 50 dintre cele mai influente cărți din toate timpurile, plasându-le pe fiecare în contextul său istoric. De la cărți antice de-a dreptul revoluționare, precum *Epopoea lui Ghilgameș* și *Iliada*, la textele sacre și operele de meditație filozofică ale lui Confucius și Platon, prin tratate științifice, „premiere” istorice (cum ar fi prima carte tipărită) și opere culturale cu un impact ce a trecut testul timpului (gândiți-vă la Shakespeare, Cervantes și Joseph Heller), aceste tomuri sunt, în același timp, produse ale societăților lor și texte vitale în modelarea aceleiași civilizații.

Ce nu este această selecție: o celebrare a canonului literar, o reconfirmare a „celor mai bune” cărți din trecut. Aici nu veți găsi Austen sau Dickens, nici Melville, Dostoievski sau García Márquez. Găsiți Shakespeare, Cervantes și Tolstoi, dar nu pentru că sunt cumva „mai buni decât ceilalți”. Mai curând, colecția de față încearcă să selecteze cărțile care reflectă cursul istoriei umane – în cea mai mare parte, progresul și, ocazional, regresul nostru. Totuși, cele mai multe dintre ele nu sunt doar o reflecție, ci au schimbat direct modul în care gândim și trăim – nu sunt doar mici simboluri ale istoriei, ci adjuvanți în crearea ei. Sunt lucrări „importante” prin definiție și, în termeni critici largi, lucrări „grozave”. Volumul de față nu încearcă să numească cele mai bune lucrări din toate timpurile – există multe altele care încearcă să stabilească asta și le dorim mult succes.

Inevitabil, procesul unei astfel de selecții este extrem de subiectiv. Este un proces la fel de bine definit atât prin omisiune, cât și prin alegere. Selectând 50 de titluri, putem doar spera să încercăm cu degetul (degetul mic, chiar) vasta mare a literaturii

din vremuri apuse. Făcând acest lucru, este o nebunie să avem pretenția de a fi categorici. În schimb, jucăm un joc literar. Care dintre cele 50 de alegeri sunt incontestabile? Care iau locul mai bine meritat de alte lucrări? Toți avem propriile sugestii. În cele din urmă, nu contează dacă suntem cu toții de acord. Deschizându-ne mintea către întrebare, este mai importantă posibilitatea de a descoperi scrieri cu care nu eram familiarizați, de a reveni asupra unor lucrări ce au fost iubite în vremuri de mult apuse și de a obține o anumită perspectivă și plăcere pe parcurs.

Cărțile sunt extraordinare. Sunt pietre de căpătâi ale identității noastre colective. Sunt monumente ale civilizației noastre. Sunt porți către noi lumi. Nu le putem explora îndeajuns. Carl Sagan a rezumat elegant: „Mileniu după mileniu, autorul îți vorbește direct, clar și liniștit în capul tău. Scrisul este poate cea mai mare dintre invențiile omenirii, unind oameni care nu s-au cunoscut niciodată, cetățeni ai unor epoci îndepărtate. Cărțile sparg cătușele timpului. O carte este dovada că oamenii sunt capabili să facă magie.”

I

LUMEA ANTICĂ

TITLU: *EPOPEEA LUI GHILGAMEȘ*

AUTOR: NECUNOSCUȚ

DATA: MILENIUL III î.H.

.....

Considerată pe scară largă ca fiind prima operă de ficțiune literară cunoscută din lume, *Epopoea lui Ghilgameș* este un lung poem care relatează aventurile lui Ghilgameș, un rege din antica civilizație sumeriană care își făcea veacul în regiunea Irakului și Siriei de astăzi. (Izvoarele istorice sugerează că a existat, într-adevăr, un rege cu acest nume, care a domnit probabil la începutul mileniului III î.H.) Astăzi mai există aproximativ 3.200 de versuri din acest text, despre care se crede că alcătuiesc circa 80-90% din totalul original. Scris în a doua parte a celui de-al treilea mileniu î.H., *Epopoea lui Ghilgameș* poate fi considerată, pe bună dreptate, primul mare salt făcut în istoria literară – capodopera originală a gândirii imaginative păstrată în formă scrisă.

Povestea în sine este un iureș. Ghilgameș, descris ca fiind o treime om și două treimi zeu (mama sa, Ninsun, era zeiță, iar tatăl, un muritor de rând), este rege al orașului Uruk, o cetate

cu ziduri strălucitoare din sudul Mesopotamiei. Uriaș și puternic, acesta este și destul de capricios, dominându-i pe bărbații din Uruk cu abilitățile sale atletice și exercitând ceea ce el consideră a fi dreptul său de a se distra cu femeile din oraș, în special cu proaspetele mirese. Locuitorii încep să se sature de comportamentul său necuviincios și se plâng zeilor, astfel că zeița Aruru îi plămădește un tovarăș dintr-o bucată de lut: un sea-măn uriaș numit Enkidu. Zeița spera ca Enkidu să-l țină pe Ghilgameș pe calea cea bună.

Enkidu are natură animalică, deși este înzestrat și cu ceva inteligență umană. Cu toate acestea, după ce este ademenit să aibă o relație sexuală prelungită cu un om (o prostituată din templu numită Shamhat; se spune că actul sexual a durat o săptămână întreagă, sau chiar două, conform unor interpretări), Enkidu este respins de animale și devine pe deplin uman. El este, efectiv, alungat din vechea sa lume și propulsat într-una nouă, adesea mai complicată. Noul sistem moral pe care-l dobândește îl determină să-l înfrunte pe Ghilgameș din cauza comportamentului său și cei doi se prind într-o luptă feroce. Dar, la finalul ei, cei doi leagă o prietenie care îi va purta într-o mulțime de aventuri.

La ceva timp după lupta lor, cei doi merg în Pădurea de Cedru, unde plănuiesc să-l ucidă pe temutul Humbaba cel Groaznic și să ia câțiva dintre copacii sacri pe care acest monstru îi protejează. Mai târziu, zeița Iștar își exprimă pasiunea pentru Ghilgameș, dar acesta o refuză, determinând-o astfel pe zeița respinsă să trimită „Taurul Cerului” ca să-și dezlănțuie terribila răzbunare dacă va continua să o refuze. Dar Ghilgameș și Enkidu reușesc să nimicească bestia. Moartea lui Humbaba și a Taurului îi mânie pe zei, care-l pedepsesc pe Enkidu. Acesta se îmbolnăvește grav și zace la pat douăsprezece zile, după care moare.

Devastat de pierderea prietenului său și hotărât să scape de o soartă similară, Ghilgameș caută apoi secretul vieții veșnice la singurii supraviețuitori umani ai unui Mare Potop. Pentru a ajunge la ei, acesta trebuie să întreprindă o călătorie lungă și periculoasă. Dar nu are niciun rost, deoarece află că moartea este inevitabilă. Ghilgameș moare, probabil de bătrânețe (deși nu se precizează explicit), înainte ca povestea să se încheie, cetățenii din Uruk plângând trecerea în neființă a conducătorului lor.

Epopaea lui Ghilgameș include multe dintre temele care au devenit elemente de bază ale epopeilor eroice clasice, servind drept model, poate cel mai clar, pentru *Iliada* (se întrevăd ecourile lui Enkidu în personajul lui Patrocle) și *Odissea* lui Homer. Mulți învățați susțin, de asemenea, că *Epopaea lui Ghilgameș* are ceva puncte comune cu Biblia.

Povestea lui Enkidu – un om creat în mod divin din pământ – și „expulzarea” sa din căminul său natural după ce fusese „ispitit” de o femeie (Shamhat) are paralele evidente cu povestea lui Adam și a Evei și a alungării lor din Eden. Dar poate că și mai frapantă este vizita lui Ghilgameș la Utnapiștim și la soția sa în căutarea secretului vieții veșnice. În acest episod, Utnapiștim povestește cum zeul Enlil a adus un mare potop asupra lumii drept pedeapsă pentru greșelile omului. Cu toate acestea, Utnapiștim fusese avertizat de un alt zeu – acesta i-a spus să pregătească o barcă care să-l poată transporta în siguranță pe el, familia sa și semințele tuturor formelor de viață. Când va veni potopul, vor fi salvați doar oamenii aflați la bordul vasului. Barca lor eșuează în cele din urmă pe vârful unui munte, moment în care Utnapiștim a eliberat mai multe păsări (inclusiv un porumbel) pentru a căuta pământ uscat. Cu excepția câtorva schimbări de nume, este o narațiune aproape identică cu cea a lui Noe și a arcei sale, așa cum este relatată în

Geneza din Biblie. Nu se știe cu certitudine dacă *Epopoea lui Ghilgameș* a fost o sursă pentru povestea lui Noe sau dacă ambele povești reflectă pur și simplu o tradiție comună a povestirii.

PE TOȚI SFINȚII!

Nu se știe sigur dacă George Smith și-a dat seama pe deplin de amploarea realizărilor sale, având în vedere că a murit într-o călătorie de studiu la Alep, în 1876, la doar 36 de ani. O mare parte din propriul lui entuziasm legat de fragmentele pe care le-a decodificat se axează pe convingerea sa că acestea confirmau adevărul Genezei. Când a citit despre un Mare Potop care a pus capăt omenirii, cu excepția unui singur om și a familiei sale, se spune că a sărit de pe scaun de bucurie și a alergat entuziasmat prin camera sa de la muzeu. Atunci când s-a adresat Societății de Arheologie Biblică cu privire la descoperirea sa, primul ministru, William Gladstone, se afla în public, iar descoperirile lui Smith au ajuns pe prima pagină a ziarelor din întreaga lume.

Istoria literară a lui *Ghilgameș* este aproape la fel de fascinantă precum povestea pe care o spune epopeea. Inițial, acesta era doar o serie de poeme sumeriene scrise în caractere cuneiforme în jurul anului 2100 î.H., dar versiunea mai cuprinzătoare pe care o cunoaștem astăzi provine de la babilonieni, care au înscris-o în limba akkadiană pe 12 tăblițe de lut, în jurul

anilor 1200-1000 î.H. Însă, după anul 600 î.H., *Epopoea lui Ghilgameș* a devenit o operă clasică din care se pierduse mult conținut. Apoi, în anii 1850, o echipă de arheologi condusă de britanici a descoperit un număr mare de tăblițe inscripționate în situl unei biblioteci antice din Ninive, în Irak, în apropiere de Mosul, oraș din zilele noastre. Relicvele au fost trimise la British Museum. După câțiva ani, muzeul a apelat la un voluntar – un gravor de bancnote pe nume George Smith, care părăsise școala la doar 14 ani (deși era deja fascinat de istoria și cultura asiriană) – pentru a ajuta la analiza cioburilor care zăceau neexplorate într-o magazie. Pe parcursul a aproape 10 ani, între anii 1860 și 1870, a reușit să traducă câteva dintre ele și astfel a readus epopeea în atenția lumii. Era ceva de un elegant lirism la acest amator entuziast, spre deosebire de un om de litere renumit, care refăcea legătura dintre umanitate și prima sa capodoperă literară.

TITLU: TAO TE CHING

AUTOR: (ATRIBUITĂ LUI) LAO ZI

DATĂ: MILENIUL I Î.H.

.....

Tao Te Ching (care se traduce liber prin *Calea și Puterea Ei*) este principalul ghid spiritual al adepților filozofiei antice chineze a taoismului. Taoiștii pledează pentru o viață simplă, umilă și pioasă, astfel atingându-se echilibrul cu Tao (care echivalează cu universul în manifestările sale materiale și spirituale). În termeni simpli, adepții caută o existență pașnică în armonie cu natura, expunând concepte precum virtutea (*de*), naturalețea (*ziran*) și non-acțiunea (*wuwei*).

Presupusul autor al cărții, Lao Zi, este o figură extrem de controversată, care ar fi trăit în jurul secolului VI î.H. – contemporan al lui Confucius –, dar unii cercetători au sugerat că de fapt ar fi trăit mai târziu, aproximativ cu două secole. Mulți alții se îndoiesc că Lao Zi (adesea tradus ca „Bătrânul Maestru”) a fost o persoană reală. În schimb, există o mare școală de gândire care crede că *Tao Te Ching* este o colecție de poezii și zicători create de autori diferiți.

Volumul își propune să ofere îndrumări taoiștilor cu privire la modul în care pot exista în armonie cu universul. Deși taoismul permite existența divinității, energia universală care stă la baza filozofiei sale nu este abordată în funcție de un dumnezeu. Mai degrabă, această energie conectează totul, creând un întreg unificat, iar adepții încearcă să trăiască în echilibru cu forțele sale opuse – de exemplu, lumină și întuneric, foc și apă, acțiune și inacțiune. Aceste dihotomii sunt înglobate în conceptul de *yin* și *yang*.

Textul *Tao Te Ching* este relativ scurt, cuprinzând puțin peste 80 de secțiuni scurte și doar aproximativ 5.000 de caractere chinezești. Chintesența este reprezentată de cele „trei bijuterii”: compasiunea, umilința și moderația. Diversele învățături, adesea rezumate în câteva cuvinte scurte, sunt mistice și greu de definit. În special, conceptul de *wuwei* a inspirat numeroase interpretări, deși majoritatea sunt de acord că acesta promovează evitarea intervențiilor dăunătoare mai degrabă decât inacțiunea pasivă de dragul ei însăși: „Nu faceți nimic și totul este făcut”. Într-o lume în care impulsul se îndreaptă către mișcare perpetuă și acțiune continuă, un astfel de argument reprezintă cel puțin o provocare la adresa doctrinei acceptate, dacă nu chiar o amenințare directă. Mai mult, critica implicită la adresa exceselor unei clase conducătoare care supraveghea o stare aproape constantă de flux și lipsă de armonie face din *Tao Te*

Ching un text mult mai radical și mai conflictual decât ar putea părea la prima vedere. Să luăm, spre exemplu, natura tăioasă a observației sale: „Când Stăpânul guvernează, oamenii abia dacă știu că el există.”

Prima referință importantă despre Lao Zi ca fiind autorul de drept al textului se regăsește în scrierile istoricului Sima Qian din secolele II-I î.H. Acesta a sugerat că Lao Zi ar fi fost el însuși istoric sau că ar fi lucrat la arhivele imperiale. Alte narațiuni ulterioare susțineau că ar fi trăit sute de ani și că ar fi fost ultimul dintr-un lung șir de reîncarnări. Dar, în realitate, este greu de distins o figură biografică autentică. De aici și sprijinul tot mai mare pentru ideea că *Tao Te Ching* este o antologie. Se crede că lucrarea ar fi putut fi culeasă, editată și rafinată poate de-a lungul secolelor, în a doua jumătate a mileniului I î.H.

În 1993, într-un mormânt din provincia Hubei, situată în centrul Chinei, a fost descoperită o serie de tăblițe de bambus care conțineau mai multe părți comune cu *Tao Te Ching*. Datând nu mai recent de 300 î.H., acestea sunt cele mai vechi exemple de text *Tao Te Ching* existente de care se știe. Alte exemple mai târzii ale cărții și comentarii bazate pe aceasta au fost descoperite inscripționate în diverse moduri pe bambus, mătase și hârtie. Utilizarea titlului *Tao Te Ching* a apărut în timpul dinastiei Han, care a durat din anul 202 î.H. până în anul 220 d.H. De-a lungul secolelor care au urmat, taoismul a reprezentat o ramură importantă a filozofiei în viața chineză, concurend alături de sistemul de credință budist, care nu era în totalitate separat de acesta, precum și de confucianism și legalism (care pleda pentru un guvern puternic, bazat pe un sistem de lege și ordine). Chiar și când aceste școli filozofice păreau să fie în dezacord una cu cealaltă, taoismul a oferit în mod regulat termenii de referință prin care diferențele dintre ele puteau fi reconciliate.

Taoismul a înflorit în timpul dinastiei Tang (618-907 d.H.), împărații Tang revendicându-l drept strămoș direct chiar pe Lao Zi. Acest sistem filozofic va rămâne o caracteristică majoră a peisajului spiritual chinez pentru cea mai mare parte a următorului mileniu, deși influența sa a scăzut începând cu secolul XVII, în special în raport cu influența continuă a budismului și a confucianismului. Abia în secolul XVIII a intrat în mod semnificativ în conștiința occidentală, când a fost tradusă în latină de preoții iezuiți. Prima traducere în limba engleză a apărut abia în anul 1868.

ZHUANGZI

Cealaltă mare operă a taoismului este *Zhuangzi*, numită după autorul său, care a trăit în secolul IV î.H. Denumită uneori și *Nanhua zhenjing* („Clasicul pur al lui Nanhua”), această colecție de anecdote și fabule se bazează în mare măsură pe *Tao Te Ching*, dar mulți critici consideră că explorează crezul taoist în profunzime. Caracterul autorului transpare din text și descoperim un om care poartă pantofi vechi ce abia se țin într-un fir de ață deoarece lumea materială nu contează pentru el, care nu-și poate plânge pierderea soției sale întrucât moartea ei nu este decât o expresie a firescului, care refuză el însuși un sicriu pentru înmormântarea sa și căruia nu-i pasă dacă păsările de deasupra pământului sau viermii de dedesubt sunt cei care se vor înfrupta din trupul său mort.

Sfârșitul taoismului părea să se apropie în anii 1950, când autoritățile chineze au pus în aplicare o interdicție asupra religiei formale, însă acesta s-a menținut ferm în interiorul țării și la nivel internațional. În prezent, se poate lăuda cu milioane de adepți. Mesajul de a căuta o viață în armonie cu lumea naturală, atât de elegant exprimat, este unul care rezonază acum poate mai mult decât niciodată, pe măsură ce ne confruntăm cu efectele daunelor pe care specia noastră le-a provocat planetei. „Iubește lumea ca pe tine însuși; atunci vei putea avea grijă de toate lucrurile”, spune unul dintre versurile sale. Cât de modern și atemporal.

TITLU: *ILIADA*

AUTOR: HOMER

DATĂ: CCA SECOLUL VIII/SECOLUL VII Î.H.

.....

Iliada este un poem epic din Grecia Antică, format din 15.693 de versuri și 24 de cânturi care spun povestea Războiului Troian purtat între cetatea Troia și inamicii ei greci. La fel ca în cazul altor opere din Antichitate, există dezbateri academice cu privire la natura exactă a autorului, deși *Iliada* este considerată, de marea majoritate, a fi scrisă de Homer, căruia i se atribuie, de asemenea, *Odiseea* – de comun acord, cele două opere sunt considerate baza pe care literatura greacă antică a prins rădăcini și a înflorit și care s-au dovedit a fi o influență durabilă asupra întregii culturi occidentale.

Iliada se desfășoară în ultimul an din cei zece de asediu al trupelor aheene (adică al grecilor) asupra Troiei, o situație accelerată de Paris, prinț din Troia, care a răpit-o pe Elena, soția

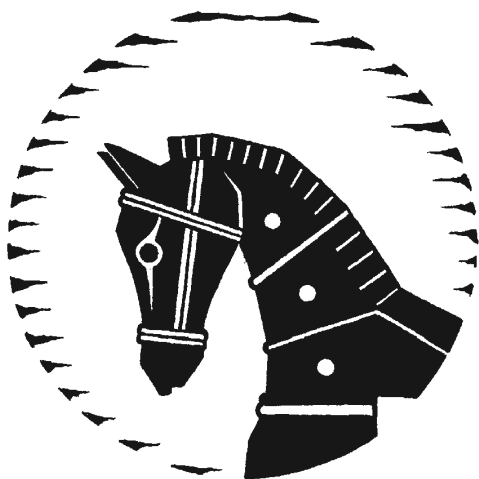
lui Menelau, regele Spartei – orașul-stat grecesc. (Răpirea Elenei a dus la lansarea unei flote vaste menită să o salveze, ceea ce l-a determinat pe Christopher Marlowe, multe secole mai târziu, să se raporteze la frumusețea ei punând întrebarea: „Acesta-i chipul [...] ce-a trimis mii de corăbii?”¹) Acțiunea are loc la sfârșitul Epocii de bronz, circa 1200 î.H. – se presupune că a avut loc cam cu 400 de ani înainte ca Homer să fi scris poemul. Autenticitatea istorică a acestei *saga* este un subiect controversat. Pentru o bună bucată de timp, s-a presupus că Troia este o creație fictivă, cu toate că dovezile arheologice scoase la suprafață în secolul XIX sugerează că, cel mai probabil, a fost un oraș real aflat undeva în Turcia zilelor noastre. Dar nu se știe dacă *saga* beligerantă a lui Homer reflectă un conflict real sau, mai degrabă, produsul imaginației sale, ori poate o sinteză a mai multor evenimente și aspecte istorice reale.

Drama se concentrează pe câteva săptămâni definite de vrajba dintre Agamemnon, conducătorul aheilor, și cel mai mare războinic al său, Ahile (fiul lui Thetis, o Nereidă [nimfă a mării], și al lui Peleu, regele Fthiei). Într-o poveste de mare dramatism, intrigi, comploturi și bătălii epice, zeii și zeițele din Olimp își ocupă locul alături de muritorii de rând. Ahile, de exemplu, caută în mod special ajutorul lui Zeus, cel mai puternic dintre toți zeii. Disputele și certurile dintre zeități influențează sorții celor care luptă pe tărâmul uman. Probabil Homer a fost primul care a insuflat viață perceptibilă în figurile divine

¹ Autorul face referire la piesa de teatru *Tragica istorie a Doctorului Faust*, scrisă de Christopher Marlowe în 1604. Traducere în limba română de Anca Bursan și Gheorghe Panco, Editura Univers și Teatrul Național I.L. Caragiale, București, 1972, Actul V, Scena 1: *Acesta-i chipul ce prin vraja sa / Putere a avut spre a-mpânzi / Al apelor întins cu mii și mii / De pînze de corăbii ce-au plutit / Spre Troia care-n flăcări s-a surpat?* (n. trad.)

care dominau lumea Greciei Antice, o contribuție ce a schimbat natura povestirii în lumea clasică.

Ulterior, *Odiseea*, opera-parteneră a *Iliadei*, relatează călătoria lui Odiseu (sau Ulise), regele Itacăi, care se îndreaptă spre casă după căderea Troiei – o călătorie ce îi ia zece ani, cât durează chiar războiul. Călătoria marcată de hazard îl surprinde confruntându-se cu nenumărate provocări și obstacole, inclusiv cu pierderea echipajului său și cu întâlniri, printre altele, cu Ciclopul, cu periculoasele sirene care-i ademenesc pe marinari spre pieire și cu Lestrigonii, o rasă de giganți canibali. În tot acest timp, soția și fiul lui Odiseu, presupunând că acesta a murit, resping un lung șir de pretendenți nepotriviți pentru căsătoria cu regina aparent văduvă. O temă centrală a ambelor opere este influența sorții atât asupra destinelor oamenilor, cât și ale zeilor. În timp ce și pământenii, și divinitățile își păstrează abilitatea de conștientizare și liberul arbitru în cotidian, ițele vieții sunt considerate a fi prestabilite, astfel încât încercarea de sustragere din calea destinului devine nu numai o acțiune zadarnică, ci și una lașă și naivă.

În anumite circumstanțe, nici nu prea contează dacă Homer a fost singurul autor care s-a angajat în scrierea acestor epopei. În cele din urmă, important este că operele în sine există, că au schimbat direcția literaturii mondiale și continuă să atragă cititorii chiar și după aproximativ 3000 de ani de la scrierea lor. Cu toate acestea, auctorialitatea controversată oferă întotdeauna mistere delicioase la care să medităm. În mare, este acceptat că ambele opere datează dintr-o perioadă similară, în jurul secolelor VIII sau VII î.H. Totuși, unii cercetători susțin că cele două poeme sunt produsele unor autori diferiți sau poate chiar ale unor grupuri de scriitori care au lucrat împreună. Modul predominant de comunicare culturală în această perioadă era transmiterea orală, iar mulți cercetători susțin că *Iliada* și *Odiseea* reprezintă o adunare literară de multiple povești care se răspândiseră anterior prin viu-grai sau cântec. Adevărul este că nu știm aproape nimic despre Homer ca personalitate istorică, iar cele câteva fragmente de informații pseudo-biografice pe care le avem, cum ar fi faptul că era orb, sunt discutabile. Perechea de poeme tratează chestiuni legate de memorie și transmiterea înțelepciunii generație după generație, așa că poate cel mai logic este să ne gândim la Homer ca la un cifru pentru reunirea – păstrarea în memorie – unor moșteniri literare îndelungate în opere noi, coerente și strălucitoare. *Iliada* și *Odiseea* pot fi privite nu ca fiind creațiile unei singure minți mărețe, ci ca rodul extraordinar al unui *zeitgeist*² cultural.

Impactul lui Homer a fost imediat și de lungă durată. Reprezentările tărâmului divin, de exemplu, au schimbat rapid modul în care grecii antici se raportau la religie, zeii și zeițele devenind mai puțin abstracti și mai credibili. Descrierile bătăliilor militare au fost, de asemenea, absorbite în psihicul

² Spirit al epocii (*n. red.*)

grecilor, influențând abordările tactice și chiar psihologia războiului. Poemele au devenit în curând instrumente vitale de educație, nu doar ca modele literare, ci și ca puncte de plecare pentru ample dezbateri filozofice și etice. După cum spunea Platon, Homer „a educat Grecia”.

CALUL TROIAN

Odiseea menționează succint o tactică militară care a ajuns să captiveze imaginația a generații întregi de cititori, în mare parte datorită relatării mai detaliate a acesteia în *Eneida* lui Virgiliu. Calul troian era un cal uriaș de lemn construit de greci și tras în Troia de către troieni ca simbol aparent al victoriei lor militare. Dar ei nu știau că înăuntru era ascuns un grup de soldați greci. Odată ajunși în oraș, aceștia au sărit din cal pentru a deschide porțile cetății și a-și lăsa camarazii să intre – ceea ce a dus la asedierea și jefuirea Troiei.

Epopeile homerice au prezentat lumii un nou mod de istorisire dramatică ce s-a răspândit repede și dincolo de granițele lumii elene. Acest lucru este cât se poate de evident în lucrările marilor poeți romani precum Virgiliu sau Ovidiu, primul fiind acuzat constant că a furat *Iliada* și a restructurat-o în *Eneida* – scrisă de el în secolul I î.H. Dar influența lui Homer s-a extins și mai mult, ajungând până la Shakespeare, de exemplu, care a exploatat un material original similar (deși abordându-l foarte diferit) pentru *Troilus și Cresida*. Sunt oameni care sugerează

că până și capodopera cinematografică modernă care este saga *Războiul Stelelor* datorează multe tradiției epopeilor homerice.

Iliada este o epopee în toate sensurile. Prin povestea dramatică pe care o relatează. Prin limbajul fascinant pe care îl folosește. Prin retorica existențială pe care o extinde asupra publicului. Prin faptul că ne determină să vedem lumea într-o lumină diferită – după cum spunea criticul Longinus în secolul I d.H.: „înregistrând, așa cum o face, rănilor zeilor, certurile, războiul, lacrimile, întemnițarea și toate pasiunile lor multiple, Homer a făcut tot ce a putut pentru a-i face pe oamenii din *Iliada* zei și pe zei, oameni”. Însă, poate aspectul cel mai important, *Iliada* ne amintește că poveștile pot fi distracții și uneori pot părea frivole – ceea ce e complet în regulă –, dar, în cel mai bun caz, ele reunesc un public în cele mai neașteptate moduri și ne ajută să înțelegem mai bine cine suntem și care este locul nostru în lume. Nimeni înainte de Homer nu a reușit să realizeze acest lucru la o scară atât de mare și atât de magistral.

TITLU: *FABULELE LUI ESOP*

AUTOR: (ATRIBUITE LUI) ESOP

DATA: CCA SECOLUL VII/SECOLUL VI Î.H.

.....

Generații de copii – și adulți – au crescut urmând o dietă de fabule antice care transmit înțelepciune prin povești scurte, care sunt ușor de ținut minte și, deseori, având ilustrații extrem de distractive. Vechi de mai bine de 2000 de ani, aceste fabule au dovedit că au puterea de a supraviețui, chiar dacă originile lor sunt învăluite în mister. Oricare ar fi circumstanțele creației, atracția lor aproape universală de-a lungul unei perioade atât de lungi sugerează că, deși multe lucruri ne divizează ca specie,

există și un filon comun – un izvor comun de etică și idei – care, în cele din urmă, ne unește. Așa se face că povești precum „Țestoasa și iepurele”, „Lăcusta și furnica” și „Băiatul care a strigat «Lupul!»” se bucură de atenția întregului mapamond.

Suntem siguri că fabulele lui Esop își au originea în Grecia, în jurul secolului VI sau VII î.H., dar dincolo de această informație există puține certitudini. Nu știm nici măcar dacă Esop a existat cu adevărat sau, dacă a existat, dacă el a fost responsabil pentru compunerea fabulelor. Este posibil ca el să fi servit doar ca figurant, pretins autor a ceea ce era de fapt rodul muncii altor povestitori. Există chiar îndoieli cu privire la faptul că cineva ar fi putut „crea” aceste povești, sau dacă nu cumva a fost vorba mai degrabă de adunarea unei colecții de povești transmise oral din generație în generație, care se schimbau și evoluau în mod constant.

Oricare ar fi adevărul, un personaj numit Esop și descris drept scriitor de fabule a fost menționat de Herodot încă din secolul V î.H. El se regăsește și în lucrările lui Aristofan cam din aceeași perioadă, în timp ce Platon socotea că Socrate a refăcut unele fabule în versuri cât era închis pentru ofensarea autorităților ateniene. Câteva sute de ani mai târziu, un autor anonim a alcătuit o aparentă biografie a lui Esop, care susținea că acesta ar fi fost un sclav de pe insula Samos din Marea Egee.

Povestea spune că, născut mut și cu o înfățișare urâtă, Esop a fost foarte inteligent și plin de înțelepciune, astfel încât a ajuns să fie celebru în toată Grecia, câștigând o mică avere de-a lungul timpului. Cu toate acestea, când a vizitat Delphi și localnicii au refuzat să-l plătească pentru demonstrațiile înțelepciunii sale, el i-a insultat. Aceștia s-au răzbunat acuzându-l de hoție și, după ce au plantat probe care să o dovedească, l-au condamnat la moarte. Biografia culminează cu Esop care-și găsește sfârșitul căzând de pe marginea unei stânci, fie din mâinile acuzatorilor săi, fie în încercarea de a scăpa de ei. Totul creează o poveste extrem de captivantă, dar veridicitatea ei este extrem de incertă. În prezent, cei mai mulți cercetători sunt în favoarea ideii că Esop este un fel de autor simbolic, căruia i s-a atribuit orice poveste care se potrivea cu formatul general al fabulei.

ISTORIE ANTICĂ

Esop a avut precursori literari în civilizația sumeriană antică. Sumerienii – adesea considerați prima civilizație urbană –, stabiliți într-o regiune dintre râurile Tigru și Eufrat, își compuneau propriile povești de tip fabulă încă din anul 1500 î.H. Aceste povești aveau trăsături comune cu poveștile lui Esop, cum ar fi utilizarea personajelor animale antropomorfizate pentru a comunica un principiu moral de bază sau un sfat lumesc, cum ar fi observația înțeleaptă care constituie tematica din „Băiatul care a strigat «Lupul!»”: „Spune o minciună și apoi spune adevărul: va fi luat drept minciună.”

Fabulele erau considerate, în special în primele lor versiuni, ca fiind destinate unui public adult, acestea reflectând considerațiile sociale, politice și religioase ale vremii. Deși nu erau niște opere filozofice în stilul lui Platon sau Aristotel, aceste narațiuni uneori fanteziste – adesea prezentând animale cu caracteristici umane – erau considerate mijloace de propagare a unor subiecte grandioase. În secolul IV î.H., un renumit om de stat atenian, Demetrius din Phalerum, a cules prima colecție cunoscută drept *Fabulele* lui Esop în ideea că oratorii aspiranți ar trebui să le studieze. Odată ce au fost traduse în latină, în timpul secolului I d.H., ele au devenit materiale de studiu esențiale și pentru clasele educate din lumea romană.

În secolele următoare, fabulele au fost prezentate unui public format în principal din adulți, inclusiv de către predicatori care doreau să propovăduiască parabole bogate în înțelepciune morală. Filozoful John Locke, în secolul XVII, pare să fi fost primul care a observat potențialul lor transgenerațional. *Fabulele* sunt, spunea el, „apte să încante și să distreze un copil... dar să ofere o reflecție utilă pentru un om matur. Iar dacă memoria lui le va reține toată viața, nu va regreta să le găsească acolo, printre gândurile sale omeneste și treburile serioase”. Ludovic al XIV-lea, regele Franței, a inclus o serie de statui bazate pe câteva dintre fabule în proiectul palatului său de la Versailles, în speranța că acestea vor contribui la educația tânărului său fiu.

Adaptabilitatea fabulelor este cea care a contribuit la longevitatea lor. Prin simplitatea poveștii și a mesajului, ele permit o receptare cât mai largă. Acestea au ajutat publicul care le-a ascultat, indiferent din ce țară era și ce religie avea, în momente istorice foarte diferite. Filozoful din Grecia Antică, cărturarul islamic medieval, călugărul din timpul Reformei, gânditorul iluminist, moralistul victorian și educatorul secolului XXI au putut folosi fabulele în propriile lor scopuri.

„Morala” fiecărei povești a tins să fie inclusă în text abia în secolele mai recente. Cu toate acestea, multe dintre aceste mesaje simple, chiar dacă evoluează și se adaptează în funcție de publicul lor, sunt acum la fel de puternice cum erau și cu mii de ani în urmă. Chiar și în zilele noastre avem uneori nevoie să ni se reamintească adevărurile simple: că trebuie să gândim înainte să acționăm, că graba strică treaba și că lucrurile nu sunt întotdeauna ceea ce par.

Apollonius din Tyana, un filozof anatolian din secolul I, rezumă splendoarea simplă a acestor povești (peste șapte sute) atribuite în mod obișnuit lui Esop:

... asemenea celor care se cinstesc bine din cele mai simple bucate, el s-a folosit de întâmplări umile pentru a preda mari adevăruri și, după ce servește o poveste, îi adaugă povața de a face sau nu un lucru. Apoi, de asemenea, era într-adevăr mai atașat de adevăr decât sunt poeții; căci aceștia din urmă își violentează propriile povești pentru a le face verosimile; dar el, anunțând o poveste despre care toată lumea știe că nu este adevărată, spunea adevărul prin însuși faptul că nu pretindea că relatează evenimente reale.

TITLU: TORA

AUTOR: (ATRIBUITĂ LUI) MOISE

DATA: CCA SECOLUL VI/SECOLUL V Î.H.

.....

Tora este o carte sacră a credinței evreiești, formată din primele cinci cărți din Tanakh (întreaga Biblie ebraică, care include și „Scrierile” [„Ketuvim”] și „Profeții” [„Nevi'im”]). De asemenea, unii se referă la ea folosind și denumirea grecească *Pentateuh* (*Cinci Cărți*). Tradiția spune că Tora a fost scrisă de Moise după ce Dumnezeu i-a comunicat conținutul ei pe Muntele Sinai. Asta sugerează o datare undeva în jurul celei de-a doua jumătăți a celui de-al doilea mileniu î.H. Alții susțin că este produsul mai multor autori, iar data producerii sale este incertă, deși există referiri la un scrib pe nume Ezra care citește din aceste cinci cărți în secolul V î.H., nu la mult timp după perioada robiei babiloniene.

Scrisă în ebraică, Tora cuprinde aceleași cinci cărți care alcătuiesc începutul Vechiului Testament creștin (la rândul său echivalent cu Tanakh). Acestea sunt „Bereshit” (*Facerea/Geneza*), „Shemot” (*Ieșirea/Exodul*), „Vayikra” (*Leviticul*), „Bamidbar” (*Numeri*) și „Devarim” (*Deuteronomul*). Începe cu crearea lumii de către Dumnezeu și izgonirea omului din Eden, continuând cu apariția poporului israelian, cu plecarea în număr mare în Egipt și cu sclavia ulterioară, cu întâlnirea lui Moise cu Dumnezeu pe Muntele Sinai – când primește cele zece porunci –, cu legământul dintre Dumnezeu și poporul evreu, cei patruzeci de ani petrecuți de aceștia în pustiu și moartea lui Moise chiar în momentul în care țara promisă a Canaanului apare la orizont.

Pe lângă faptul că oferă povestea originii poporului evreu, Tora oferă și îndrumări cu privire la legile lui Dumnezeu (în

cele cinci cărți există peste șase sute de porunci), care includ practicile ritualice, legile civile și obligațiile morale. Ca atare, Tora este esențială pentru viața evreiască în general, nu doar în ceea ce privește respectarea normelor religioase. Tora, așa cum este folosită în cadrul cultului, ia forma unui pergament inscripționat manual (Sefer Tora), deși, de obicei, este studiată sau citită în special sub formă de carte. În mod obișnuit, este recitată la sinagogă în zilele de luni, miercuri și de Sabat (sâmbătă), precum și în diverse zile sfinte, de-a lungul anului. Întregul pergament este citit succesiv pe parcursul anului, începând cu Sukkot (*Sărbătoarea Corturilor*), în septembrie sau octombrie.

Având în vedere statutul sacru al Torei, producția și manipularea acesteia sunt guvernate de numeroase reguli. În timp ce versiunile timpurii erau scrise pe papirus, majoritatea celor destinate utilizării în cult sunt inscripționate pe piei de animale cușer (de obicei, piei de vacă). Textul de pe o Sefer Tora trebuie să fie scris într-o ebraică impecabilă și lipsită de orice indicator al modului în care ar trebui pronunțat fiecare cuvânt, astfel încât credincioșii trebuie să aibă cunoștințe preexistente ale textului dacă li se cere să-l recite. Fiecare pagină de pergament (ulterior unite într-un sul) are 42 de rânduri, iar întreaga Tora este alcătuită din 304.805 caractere. În cazul în care un scrib (sau *sofer*) face chiar și o singură greșală în producerea textului, acesta este obligat să reînceapă întregul proces.

Odată finalizat, pergamentul este păstrat într-o Arcă (de fapt, un dulap situat pe peretele estic al sinagogii, protejat în spatele unei draperii). Atunci când trebuie citit, este așezat pe un pupitru de lectură (*bimah*) și apoi este ridicat de mână deasupra capului cititorului, astfel încât toți cei prezenți să poată vedea pergamentul. Fiecare Tora nu este o copie simplă a textului sacru, ci un obiect sacru în sine. De exemplu, dacă un

pergament este scăpat pe jos din greșeală, întreaga congregație poate fi obligată să postească timp de patruzeci de zile. În plus, artefactul joacă un rol important în alte ceremonii, cum ar fi ritualul de „majorat” Bar Mitzvah.

DERULEAZĂ PERGAMENTUL

În 2014, o copie a Torei din secolul XV a fost scoasă la licitație și a atins un preț record de 3,87 milioane de dolari, fiind cumpărată de un ofertant anonim. Cartea a fost tipărită la Bologna în ianuarie 1482 și, potrivit casei de licitații Christie's, a reprezentat „prima ediție tipărită a tuturor celor cinci cărți ale Pentateuhului, precum și prima la care au fost adăugate semne de vocalizare și cantilație”. Pe spatele cărții tipărită pe vellum³ se aflau semnăturile a trei cenzori activi în secolele XVI și XVII, care atestau faptul că, în acea perioadă, volumul fusese găzduit într-o bibliotecă italiană. Precedentul record pentru o carte în ebraică fusese de 2,41 milioane de dolari pentru o carte de rugăciuni ornamentată, realizată la Florența în secolul XV.

Fiind documentul de bază al celei mai vechi dintre cele trei mari religii avraamice, Tora nu a servit doar ca ghid spiritual, ci a avut o influență formativă asupra societății evreiești și a

³ Tip de pergament de înaltă calitate. Inițial, însemna „piele de vițel”, dar în limba engleză termenul este folosit pe scară mai largă. (*n. trad.*)

istoriei globale timp de mai bine de două mii de ani. Hillel cel Bătrân, un lider religios evreu care s-a născut în Babilon în jurul secolului I î.H. și care a trăit în Ierusalim pe vremea regelui Irod, a comentat: „Ce ție nu-ți place, seamănului tău nu-i face. Aceasta este întreaga Tora; restul este explicația.”

TITLU: ARTA RĂZBOIULUI

AUTOR: (ATRIBUITĂ LUI) SUN TZU

DATĂ: CCA SECOLUL VI – SECOLUL III Î.H.

.....

Arta războiului este cel mai vechi tratat de tactică militară cunoscut și îi este atribuit lui Sun Tzu („Maestrul Sun”), despre care se crede în mod tradițional că a trăit în secolul VI, în perioada Primăverii și a Toamnei din China (numită astfel după *Analele Primăverii și Toamnei*, o lucrare clasică care documentează perioada 722-481 î.H.). Totuși, au fost ridicate întrebări semnificative cu privire la identitatea autorului și mulți cercetători consideră că textul a fost scris, cel mai probabil, la o dată ulterioară. Mai sigur este că, de câteva secole încoace, *Arta războiului* este o lucrare extrem de influentă în ceea ce privește strategia marțială, atât în Asia, cât și în întreaga lume. Primul și poate cel mai mare volum de tehnică militară, numeroasele lecții pe care le oferă au fost extrapolate pentru a fi utilizate și în alte discipline, de la sport și afaceri la dezvoltare personală.

Lucrarea este împărțită în treisprezece capitole, fiecare concentrându-se pe un set diferit de abilități cum ar fi detalieria abordării terenului, spionajul, planificarea unui atac, începerea unei bătălii, deplasarea trupelor și atacul cu foc. Conform scrierii lui Sima Qian, din secolul I î.H., *Însemnările Istoricului*, o lucrare înțeleasă pe scară largă ca fiind *Arta războiului* exista

în circulație în jurul anului 500 î.H., autorul ei fiind considerat Sun Wu, un teoretician militar care se pare că a fugit din Qi, propriul stat, în favoarea regatului Wu. Se spune că regele din Wu a citit lucrarea lui Sun Wu și a fost foarte impresionat, atribuindu-i meritul de a le fi instruit chiar și pe „doamnele delicate” de la curte în domeniul războiului. Paralelele dintre Sun Wu și Sun Tzu sunt evidente. Cu toate acestea, nu există prea multe date istorice care să susțină relatarea lui Sima Qian, ceea ce i-a determinat pe unii istorici să presupună că volumul a fost scris de fapt încă din secolul IV î.H., poate de un autor pe nume Sun Bin, în timpul turbulentei perioade Sengoku⁴.

Multe dintre tacticile descrise sunt simple și atemporale. Cu toate acestea, nu sunt mai puțin puternice doar pentru că pot părea cât se poate de evidente. Încercat și testat de-a lungul mileniilor, geniul lui Sun Tzu (sau al celui care este autorul)

⁴ Perioadă din istoria japoneză marcată de tulburări sociale, intrigă politice și conflicte militare aproape constante. Istoricii japonezi au numit-o după „perioada Statelor în Război” din China, cu care nu a avut nicio legătură. (*n. trad.*)

constă în faptul că le-a recunoscut oficial puterea cu atât de mult timp în urmă. La baza tratatului se află principii care pot fi parafrazate astfel: pregătește-te corespunzător și lovește atunci când ești puternic, iar inamicul tău e slab. „Există cinci împrejurări în care se poate prezice victoria”, se afirmă în carte. „Cel care știe când poate lupta și când nu poate lupta va fi victorios. Cel care înțelege cum poate folosi atât forțe numeroase, cât și unele reduse va fi victorios. Cel ale cărui trupe urmăresc același scop va fi victorios. Cel care este prudent și stă în așteptarea dușmanului nechibzuit va fi victorios. Cel al cărui generali sunt capabili și în deciziile cărora suveranul nu intervine va fi victorios.”⁵

Numeroase instrucțiuni și sfaturi din *Arta războiului* au fost acceptate ca principii fundamentale în lexiconul războiului. Să luăm, de pildă, dictonul: „Cunoaște-ți dușmanul și cunoaște-te pe tine însuși; nici într-o sută de bătălii nu vei fi în pericol. Când nu-ți cunoști dușmanul, dar te cunoști pe tine însuși, șansele de a învinge sau de a fi înfrânt sunt egale. Dacă nu te cunoști pe tine și nu-ți cunoști nici inamicul, vei fi în pericol în fiecare bătălie.”⁶ Sau îndemnul de a nu te culca pe lauri, ci de a dezvolta mereu noi abordări: „Nu câștigi în luptă în același mod de două ori.”⁷

O altă componentă vitală a filozofiei de bază este că, în mod ideal, războiul ar trebui evitat. Potrivit cărții, conflictul ar trebui să fie întotdeauna ultima soluție, la care să se apeleze doar atunci când toate căile diplomatice au fost epuizate. În acel moment, este treaba liderilor militari să planifice și să lupte în mod chibzuit și strategic, astfel încât să minimizeze daunele provocate și epuizarea resurselor. Este ușor de înțeles de ce astfel de

⁵ Sun Tzu, *Arta războiului*, traducere din limba engleza de Cătălina Grosu, Editura Litera, București, 2020, p. 35 (*n. trad.*)

⁶ Ibidem, p. 36 (*n. trad.*)

⁷ Ibidem, p. 42 (*n. trad.*)

idei rezonează și astăzi atât de puternic. „A-l subjuga pe dușman fără luptă – iată dibăcia”,⁸ îndeamnă Sun Tzu.

Dacă, într-adevăr, regele din Wu a fost cucerit de *Arta războiului*, el a fost doar primul din mulți alții. În anul 1080, când cartea avea deja o vechime de aproximativ 1500 de ani, împăratul Shenzong de Song a adoptat-o în mod oficial în canonul literar chinez, numind-o unul dintre „Cei șapte clasici militari”. Cartea era lectură obligatorie dacă se dorea promovarea în anumite poziții imperiale, alături de *Analectele* lui Confucius.

SURPRIZE, SURPRIZE

Când vine vorba despre fotbalul american și Liga Națională de Fotbal din SUA, nu a existat nicio dată un antrenor mai celebru decât Bill Belichick, câștigător a șase Super Bowl-uri în calitate de antrenor principal al echipei New England Patriots. Filozofia sa de antrenor, după cum a declarat public, se bazează pe *Arta războiului*, iar în vestiarul echipei Patriots este inscripționat unul dintre citatele preluate din carte: „Fiecare bătălie este câștigată înainte de a fi purtată.” „Puteți să vă întoarceți până la câteva sute de ani înainte de Hristos, la Sun Tzu și *Arta războiului*”, a spus el. „Atacă punctele slabe, folosește punctele forte și descoperă care sunt aptitudinile echipei tale. Acolo sunt unele lucruri ce trebuie protejate. Găsește punctele slabe ale adversarului tău și atacă.”

⁸ Ibidem, p. 28 (*n. trad.*)

Faima cărții nu a fost limitată în interiorul granițelor Chinei. De exemplu, în Japonia secolului XVI, Takeda Shingen, un important lord feudal (*daimyo*) din provincia Kai (actuala prefectură Yamanashi), a avut o reputație impecabilă ca lider militar și a primit porecla „Tigrul din Kai”. Cunoscut pentru eficiența nemiloasă în luptă și pentru abordarea strategică a domniei sale în afara câmpului de luptă, a fost profund influențat de *Arta războiului*. Stindardul său de luptă avea un blazon inscripționat cu fraza „Fu-Rin-Ka-Zan”. Traducându-se prin „Vânt, Pădure, Foc, Munte”, fraza era derivată din conceptul lui Sun Tzu: „[...], fii iute ca vântul; [...] fii maiestuos ca pădurea; [...] fii feroce ca focul; [...] fii ferm ca muntele.”⁹ În secolul XX, diverse personalități, precum liderul comunist chinez Mao Zedong, generalul vietnamez Võ Nguyên Giáp și Norman Schwarzkopf, liderul forțelor de coaliție în timpul Războiului din Golf din 1991, au studiat această carte. Se zice că Mao ar fi spus: „Nu trebuie să desconsiderăm afirmațiile din cartea lui Sun Wu Tzu, marile expert militar al Chinei Antice.” Și generalul Douglas MacArthur, comandantul suprem american al Puterilor Aliate în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, a recunoscut: „Am păstrat întotdeauna o copie a *Artei războiului* pe biroul meu”, iar Colin Powell – în diferite rânduri șef al Statului Major, consilier pentru securitate națională și primul secretar de stat afro-american al SUA – a făcut următoarea observație: „Am citit *Arta războiului* a lui Sun Tzu. El continuă să influențeze atât soldații, cât și politicienii.”

Astăzi, este la fel de probabil să găsiți un citat din această lucrare la începutul unei cărți de afaceri sau al unui ghid de well-being, dar și într-un tratat militar. Învățăturile sale s-au infiltrat încet, dar sigur și în lumea sportului, unde competițiile cu mize

⁹ Sun Tzu, *Arta războiului*, traducere din limba engleză de Cătălina Grosu, Editura Litera, București, 2020, p. 68 (*n. trad.*)

mari au adesea aerul unui război, dar fără partea cu uciderile. În 2002, Luiz Felipe Scolari a condus echipa națională de fotbal a Braziliei spre victorie în Cupa Mondială la Fotbal și au existat zvonuri conform cărora, în timpul nopții, a băgat fragmente din carte pe sub ușile jucătorilor săi. Într-un articol pentru *Irish Times* din 2018, generalul David Petraeus, un cunoscut militar american și, ulterior, director al CIA, a declarat succint: „Lucrarea clasică a lui Sun Tzu este, pe scurt, un amestec fascinant de poezie și pragmatism și rămâne la fel de relevantă acum ca atunci când a fost scrisă.”

TITLU: ANALECTE

AUTOR: CONFUCIUS

DATA: CULESE ÎN SECOLUL V – SECOLUL III Î.H.

.....

Analectele sunt o culegere de proverbe și gânduri care-i aparțin marelui filozof chinez Confucius. Cartea a ieșit la iveală la o dată posterioară lui Confucius (551-479 î.H.) și a fost, probabil, compilată inițial de către adepții săi, cândva în timpul perioadei Sengoku din China (475-221 î.H.), înainte de a căpăta forma pe care o cunoaștem în prezent, sub dinastia Han (202 î.H.- 220 d.H.). Adesea caracterizat ca fiind întruchiparea „înțelepciunii orientale”, confucianismul a revoluționat civilizația chineză – și pe cea asiatică, în general – prin promovarea unui cod de conduită care cerea un comportament corect atât în sfera publică, cât și în cea privată. Învățăturile sale continuă să exercite o influență semnificativă și astăzi.

Kong Qiu, numele chinez al acestuia, s-a născut în orașul Qufu, micul stat Lu din China, în anul 551 î.H. Numele

„Confucius” este, de fapt, o europenizare a unuia dintre titlurile sale oficiale ulterioare, Kung-fu-tse – Maestrul Kong. Viața sa a coincis cu o perioadă de agitație, când calmul relativ al așa-numitei Perioade de Primăvară și Toamnă a Chinei a făcut loc tulburii Perioade Sengoku. Familia sa s-a bucurat de bogăție și prestigiu moderate, iar el a devenit funcționar public când încă nu împlinise 20 de ani, la curtea regală din Lu, unde s-a remarcat în calitate de diplomat extrem de abil. Acolo a dezvoltat un model de guvernare sigură, morală și centralizată, care va sta la baza filozofiei sale extinse. Chiar și așa, nu a reușit să evite în totalitate valul constant de dispute dinastice care se iscau între principalele familii din aristocrație și, în cele din urmă, a plecat în exil voluntar în anul 497 î.H., timp în care a călătorit mult și a lucrat ca profesor înainte de a se întoarce la Qufu, unde a murit în anul 479 î.H. Aceste aproape două decenii petrecute departe de casă au făcut ca puține dintre ideile sale să se concretizeze în timpul vieții sale, astfel încât generațiile următoare au fost cele care au preluat ștafeta.

Încercând să obțină o guvernare corectă și echitabilă, Confucius a pus accentul pe legăturile dintre comportamentul personal și binele social general. A înfruntat tradiția chineză, contestând ideea că puterea și virtutea sunt conferite în mod divin unei elite. În schimb, el a privit umanitatea ca pe un agent al voinței divine, însărcinat cu crearea ordinii morale. A spus că virtutea nu este dăruită, ci cultivată. A susținut că toată lumea, indiferent de poziția socială, se poate comporta cu virtute și bunăvoință și, astfel, are un rol de jucat în dezvoltarea structurii sociale. Mai mult, el credea că rațiunea și înțelepciunea sunt mai importante decât supunerea nechibzuită față de reguli și că cei care dețin puterea ar trebui să dea un exemplu moral. A afirmat că „persoanele care servesc drept exemplu îi ajută pe cei nevoiași; ele nu îi fac pe cei bogați mai bogați”.

Pentru o regiune care este obișnuită de mult timp să trăiască într-o ierarhie socială strictă, astfel de teorii au fost incendiare. Asta nu înseamnă, totuși, că era în întregime un radical. Multe aspecte ale viziunii sale asupra activităților sociale erau extrem de conservatoare. De exemplu, a cerut respectarea ritualurilor și ceremoniilor tradiționale (cum ar fi cultul strămoșilor) și practicarea pietății filiale, totodată îndemnându-i pe indivizii de la fiecare nivel social să-și accepte statutul și să-și îndeplinească rolul cât mai bine posibil. Își imagina o societate bazată pe relații reciproce: un suveran ar trebui să fie binevoitor și supușii săi trebuie să fie loiali; un părinte să fie iubitor, iar un copil să fie respectuos; un soț, corect, o soție, înțelegătoare. Să luăm, de exemplu, următorul aforism: „Un tânăr învățăcel trebuie mai întâi, în familie, să-și asculte părinții și apoi, în afară, să-și respecte mai-marii. Să fie cumpătat în ceea ce promite și cuvântul dat să și-l țină. Să-i iubească pe toți, dar doar cei virtuoși să-i fie apropiați. Dacă astfel comportându-se puterile nu i-au secăt, poate să vină să se apuce de cele cuvenite de studiat.” Confucius susținea că, făcând ceea ce este corect, vom fi tratați corect la rândul nostru, iar astfel societatea va deveni intrinsec mai corectă. Totul în conformitate cu „Regula de aur” pe care a enunțat-o: „Comportă-te cu ceilalți așa cum ai vrea să se comporte ei cu tine.”

Cheia sistemului de credință confucianist este ideea de sinceritate, despre care spunea că este „sfârșitul și începutul lucrurilor; nu ar exista nimic fără sinceritate”. „Sinceritatea devine aparentă”, a arătat el. „Din aparentă, ajunge să se manifeste. Din manifestare, devine strălucitoare. Strălucind, îi afectează pe ceilalți. Afectându-i pe ceilalți, aceștia sunt schimbați de ea. Schimbați de ea, sunt transformați. Numai cel care este pătruns de cea mai pură sinceritate ce poate exista sub cer poate transforma.”

„Invariabilitatea pe calea de mijloc”, un text-cheie al confucianismului care a fost, probabil, scris de nepotul său, Zisi, a expus conceptul după cum urmează: „Sinceritatea este calea Cerului. Atingerea sincerității este calea oamenilor. Cel care posedă sinceritate este cel care obține ce este corect fără efort și înțelege fără exercițiul gândirii; el este înțeleptul care întruchipează în mod natural și ușor calea corectă. Cel care atinge sinceritatea este cel care alege ceea ce este bun și îl ține cu fermitate.”

Confucius a fost interesat și de chestiuni legate de cunoaștere și înțelepciune. „Să știi ceea ce știi și să știi ceea ce nu știi – aceasta este, deci, înțelepciunea”, a conchis el. Considera că educația genera încredere din care creștea speranța, care aducea pace. De asemenea, ne-a îndemnat să învățăm din greșeli și, în mod esențial, să le îndreptăm, pentru că vom comite o alta dacă nu o corectăm. Confucius afirma: „Prin trei metode putem învăța înțelepciunea: prima, prin reflecție, care este cea mai nobilă; a doua, prin imitație, care este cea mai ușoară; și a treia, prin experiență, care este cea mai amară.”

În secolele imediat următoare morții lui Confucius, s-a acordat o mare importanță așa-numitei colecții de *Cinci Clasice*, pe care Confucius ar fi scris-o și editat-o (deși auctorialitatea lor este, în prezent, intens contestată). Acestea cinci sunt *Cartea Poeziei*, *Cartea Documentelor*, *Cartea Riturilor*, *I Ching* (sau *Cartea Schimbărilor*) și *Analele Primăverii și ale Toamnei*.

Analectele au fost mult timp considerate mai degrabă secundare, servind ca un simplu comentariu la aceste alte lucrări. Dar, în timp, *Analectele* au fost cele mai asimilate. Cele mai vechi exemplare existente cunoscute, ambele datând din jurul anului 50 î.H., au fost descoperite în provincia Hubei și în Pyongyang, în Coreea de Nord, în 1973 și, respectiv, 1992.

ATRAȚIE CONTINUĂ

Confucius poate că reprezintă înțelepciunea anticilor, dar continuă să atragă noi adepți. În 2009, Sfânta Biserică Confucianistă a fost fondată de Zhou Beichen, un elev al cunoscutului discipol confucianist din zilele noastre, Jiang Qing. Prima biserică a avut sediul în Shenzhen, unul dintre cele mai mari orașe din China. O entitate națională, Sfânta Biserică Confucianistă a Chinei, a apărut șase ani mai târziu, cu scopul suprem de a institui confucianismul ca religie de stat.

Influența lor s-a extins în Europa în secolul XVII, când au fost introduse pe continent de misionarii iezuiți care lucrau în China. Voltaire s-a numărat printre cei care au remarcat acest lucru, comentând: „Confucius nu este interesat de minciună; nu a pretins că este profet; nu a pretins nicio inspirație; nu a predat nicio religie nouă; nu a folosit iluzii; nu l-a flatat pe împăratul sub care a trăit...” Dar în Asia de Est, ideile lui Confucius au avut cel mai mare impact (chiar dacă au căzut în dizgrație în cea mai mare parte a secolului XX, sub regimul comunist chinez) – nu numai în China, ci și în Japonia, Coreea, Singapore, Vietnam și în alte părți.

TITLU: **REPUBLICA**

AUTOR: PLATON

DATA: CCA 375 Î.H.

.....

Republica este cel mai cunoscut tratat al lui Platon, unul dintre cei trei coloși ai filozofiei Greciei Antice, alături de profesorul său, Socrate, și de elevul său, Aristotel. Scrisă în prima parte a secolului IV î.H., tratează modelele orașului-stat ideal și ridică problema unui concept de politică dreaptă și individ drept. De asemenea, Platon și-a introdus în această lucrare conceptul de „Forme ideale”, care reflectează asupra naturii realității. Deși multe dintre ideile de bază ale *Republicii* au fost ignorate de filozofia tradițională în milenii care au trecut de atunci, metodologia și virtuozitatea intelectuală orbitoare ale acesteia au stat la baza disciplinei mai mult decât poate orice altă lucrare. În 2001, rezultatele unui sondaj realizat de *The Philosophers' Magazine* (revistă de specialitate din Regatul Unit) în rândul a peste o mie de filozofi și academicieni au indicat că *Republica* este cea mai bună lucrare de filozofie scrisă vreodată.

Platon s-a născut în Atena, în jurul anului 428 î.H., într-o familie de rang înalt, având acces la cea mai bună educație. S-a sugerat că la naștere i s-a dat numele de Aristocles și că Platon, care înseamnă „lat”, era o poreclă, poate ca o recunoaștere a constituției sale robuste și a frunții late sau, alternativ, ca o aluzie la amploarea cunoștințelor sale. A studiat sub îndrumarea lui Socrate în orașul său natal, dar a plecat după execuția maestrului său în anul 399 î.H., care fusese acuzat că a corupt tineretul orașului cu învățăturile sale. Platon a petrecut apoi mai mulți ani călătorind în străinătate, dar s-a întors la Atena în anul 385 î.H. și și-a înființat legendara Academie, unde noi generații de gânditori remarcabili – printre care și Aristotel – au beneficiat de înțelepciunea sa. *Republica* a fost scrisă în aproximativ zece ani, după înființarea Academiei.

Republica este structurată ca un dialog socratic între fostul profesor al lui Platon, Socrate, și alți câțiva filozofi. Întrucât niciuna dintre scrierile lui Socrate nu a supraviețuit, Platon a păstrat, în esență, ideile maestrului său în numeroasele dialoguri pe care le-a scris. De fapt, dezbaterile academice continuă să facă valuri: se dezbate unde încep ideile lui Platon și unde se sfârșesc cele ale lui Socrate în textele lui Platon. Dialogul este un vehicul pentru *Metoda socratică* (sau dialectică) perfecționată de Socrate – o formă de argumentare inductivă în care un subiect, un concept sau un argument este investigat printr-o serie de întrebări și răspunsuri. Prin interogări amănunțite, durabilitatea argumentului sau a conceptului investigat este testată în profunzime. Dacă acesta se prăbușește sub interogatoriu, trebuie fie înlăturat, fie revizuit și testat din nou. Cunoștințele participanților sunt astfel sporite până când ajung la o idee care se dovedește a fi rezistentă chiar și sub un scrutin intens. De exemplu, într-unul dintre dialogurile lui Platon, Socrate îi cere tovarășului său Euthyphron să definească pietatea. Euthyphron

argumentează că tot ce este pios este iubit de zei, dar Socrate contracarează spunând că zeii sunt predispuși să se certe în privința iubirii sau urii. Prin urmare, ar putea exista un lucru care să fie iubit de unii zei, dar urât de alții. Conform definiției lui Euthyphron, un obiect poate fi astfel pios și profan în același timp – o absurdă lipsă de logică. Și astfel începe căutarea unei noi definiții. Socrate se compara cu o moașă a cărei sarcină este de a aduce pe lume idei.

În ciuda adoptării metodei dialectice, Platon avea totuși o concepție foarte diferită de cea a lui Socrate în ceea ce privește căile prin care se poate ajunge la cunoaștere. Cheia filozofiei lui Platon a fost *Teoria formelor*. El susținea că există un tărâm al formelor idealizate separat de lumea materială. Mai mult, sufletele noastre (pe care el le considera sediul rațiunii, în timp ce corpurile noastre materiale sunt sediul simțurilor) existau în acest tărâm înainte de manifestarea lor pământească, drept urmare purtăm cu noi cunoștințe despre ele. Așadar, ne naștem cu un concept inerent al florii ideale, astfel încât putem recunoaște un trandafir, o orhidee sau un mac ca variante ale acestei forme. Ca în cazul florilor, la fel și în cazul câinilor sau al culorilor sau al munților sau chiar al unor concepte precum dreptatea și virtutea. Judecăm, de exemplu, virtutea altcuiva comparând-o cu forma ideală de virtute pe care o recunoaștem în sufletul nostru.

Tărâmul Formelor Ideale, a sugerat el, este lumea „reală”, în timp ce lumea noastră materială este alcătuită din simple umbre ale acestor forme. Acesta este motivul pentru care, de exemplu, Pitagora a putut concepe un triunghi perfect, deși în natură nu există așa ceva. Este recunoscut că Platon a explorat noțiunea de realitate în „Mitul (Alegoria) peșterii” din *Republica*. Această alegorie descrie niște oameni care și-au petrecut viața fiind ținuți în lanțuri într-o peșteră, cu fața la un perete gol, cu gâtul

încătușat pentru a nu putea întoarce capul. În spatele lor pâlpâie un foc, iar umbrele unor marionete sunt proiectate pe peretele peșterii. Această lume a umbrelor devine realitatea prizonierilor și Platon spunea că noi suntem ca ei, luându-ne cunoștințele prin observarea umbrelor. În schimb, susținea el, filozoful ar trebui să se bazeze pe rațiunea lor de a recunoaște Formele Ideale, adevărate ale lucrurilor, la fel ca un prizonier eliberat din cătușe și liber să se întoarcă și să vadă lumina din spatele lui. Acest punct de vedere a schimbat direcția gândirii filozofice, mutând accentul de pe observarea lumii din jurul nostru pe raționalism: prioritizând raționamentul intern, pentru că „adevărul” Formelor Ideale există în interiorul nostru și nu în exterior.

Scrisă pe fundalul recente înfrângeri traumatizante suferite de Atena democratică în fața Spartei și a aliaților săi în Războiul Peloponesiac, *Republica* conține concluzia lui Platon potrivit căreia filozofii sunt cei mai potriviți să dețină puterea, deoarece își propun să înțeleagă și să cunoască lumea și moralitatea. El a cerut apariția unui rege-filozof: „Până când filozofii nu vor guverna precum regii sau până când cei care sunt numiți acum regi și oamenii care ne conduc nu vor filozofa cu adevărat și în mod adecvat, adică până când puterea politică și filozofia vor coincide în întregime..., orașele nu vor avea odihnă din cauza relelor... și nu poate exista fericire, nici publică, nici privată, în niciun alt oraș.”

El a spus că regele-filozof trebuie să treacă o serie de teste în cadrul unui proces de educație care durează până la vârsta de 50 de ani. În plus, proprietatea comună ar trebui să fie adoptată de societatea ideală (eliminând tentația de a achiziționa bunuri private), iar conducătorul ar trebui să încerce să mențină armonia și dreptatea socială, eliminând în același timp orice potențială sursă de corupție.

PE CURÂND, SOLON!

Familia mamei lui Platon, Perictione, pretindea că descinde din Solon, un renumit poet liric și reformator social. Acesta a trăit între anii 630 și 560 î.H. și a fost unul dintre așa-numiții „Șapte Înțelepți” – un grup de filozofi și oameni de stat celebri din Grecia Antică. Acesta era renumit pentru spiritul său progresist, adoptând legi menite să favorizeze săracii și care au consolidat tradițiile democratice ale orașului său. În același timp, versurile sale variau de la propaganda patriotică la erotismul grafic. În *Protagoras*, Platon a recunoscut asocierea, descriindu-l pe Solon ca fiind „al nostru”.

Înainte de *Republica*, filozofia era în esență o disciplină divizată, care se ocupa fie de natura lucrurilor, fie de etică, fie de politică. Dar capodopera lui Platon a oferit o nouă abordare globală care a reunit toate aceste aspecte, alături de altele precum psihologia și epistemologia (adică teoria cunoașterii). Puterea sa nu a scăzut niciodată, chiar dacă i-au fost contestate concluziile. După cum remarcă filozoful britanic Alfred North Whitehead (1861-1947), filozofia occidentală este „un set de note de subsol la Platon”.

TITLU: *HISTORIA ANIMALIUM* (*ISTORIA ANIMALELOR*)

AUTOR: ARISTOTEL

DATĂ: CCA 350 î.H.

.....

Aristotel a fost unul dintre cei trei giganți intelectuali ai filozofiei Greciei Antice. Operele sale sunt produsul unui intelect extraordinar care a abordat o multitudine de subiecte – printre care politica, etica, metafizica, logica, psihologia, fizica, zoologia, retorica și estetica. Ca atare, a avut o influență profundă asupra aproape tuturor mișcărilor intelectuale majore care au apărut de atunci, desigur în Occident. Alegerea unui *magnum opus* din munca lui este, poate, o misiune nebunească, deoarece s-ar califica oricare dintre lucrările sale cunoscute (și sunt foarte multe care s-au pierdut). Cu toate acestea, *Istoria animalelor* rămâne un proiect de referință, considerat de mulți ca fiind primul studiu științific de anvergură asupra vieții pe Pământ și documentul de bază pentru disciplina biologiei empirice.

Aristotel s-a născut în Stagira, în Peninsula Calcidică (nu departe de Salonic, în Grecia de astăzi), în anul 384 î.H. Probabil că a dezvoltat un interes timpuriu pentru problemele lumii vii ca urmare a faptului că tatăl său era medic la curtea familiei regale macedonene. Aristotel s-a bucurat de o educație accesibilă doar celor privilegiați și, la vârsta de 17 ani, s-a alăturat Academiei lui Platon din Atena – unde a rămas timp de 20 de ani, mai întâi ca student, apoi ca profesor. Părea pregătit să-l înlocuiască pe bătrânul Platon la conducerea Academiei, dar, în cele din urmă, postul a revenit nepotului lui Platon. În plus, tensiunea politică din acea perioadă era în creștere la Atena, iar Aristotel a simțit intensificându-se un iz antimacedonean. Astfel, în jurul anului 348 î.H. a ales să părăsească orașul și s-a

îndreptat spre Ionia (o regiune de pe malul Anatoliei din Marea Egee, unde în prezent se află Turcia), iar apoi spre insula Lesbos.

Aici, pasiunea sa pentru biologie și științe naturale a putut fi explorată pe deplin. În timp ce Platon credea că înțelepciunea și cunoașterea provin din aplicarea rațiunii, Aristotel era sigur că studiul naturii va aduce propria iluminare. El a început un studiu sistematic al florei și faunei indigene, atât pe uscat, cât și în mare, căutând fiecare exemplar pe care-l putea găsi dintr-o anumită specie pentru a trage concluzii generale despre acea specie în ansamblu. Bazându-se pe colectarea de dovezi și observații repetate pentru a ajunge la deducții mai ample, el a prefigurat metoda științifică modernă cu aproape 2000 de ani înainte.

Aristotel și-a consemnat cercetările în ceea ce a devenit *Istoria animalelor* – cea mai mare lucrare de istorie naturală, zoologie și biologie marină din lumea antică. Împreună cu două tratate suplimentare ulterioare – *Despre părțile animalelor* și *Despre crearea animalelor* –, este cea mai cunoscută dintre lucrările sale de biologie, care reprezintă aproximativ un sfert din

scrierile sale ce încă există. Metodologia sa generală a fost de a explora faptele existente (în greacă, *hoti*) în încercarea de a explica cauzele acestora (*dioti*). Practic, acest lucru însemna examinarea anatomiei și fiziologiei animalelor, investigarea diferențelor dintre părțile corpului și alte caracteristici, dar și explorarea modurilor de comportament, luând în considerare – în același timp – atât rezultatul unui tipar, cât și apariția întâmplătoare.

TIMPURI MARI

După perioada petrecută în Lesbos, Aristotel a fost invitat în Macedonia de către regele Filip al II-lea. Acesta a fost însărcinat cu educația fiului lui Filip, Alexandru, care avea să devină cunoscut sub numele de Alexandru cel Mare, unul dintre cei mai eficienți creatori de imperii din istorie. În timp ce se afla la curtea macedoneană, Aristotel a contribuit, de asemenea, la educația altor doi viitori regi: Casandru (care avea să conducă Macedonia) și Ptolemeu (un viitor faraon egiptean). Într-un final, relația lui Aristotel cu Alexandru s-a răcit și chiar s-a sugerat (deși existând puține dovezi care să sprijine teoria) că ar fi fost implicat în moartea conducătorului, pe când acesta avea doar 30 de ani.

În acest scop, Aristotel a pus în practică mai multe tehnici care au propulsat exponențial istoria naturală. De exemplu, a creat un sistem extins de clasificare ierarhică care a stat la baza

taxonomiei pe care o folosim în lumea modernă. Pornind de la categoriile de viețuitoare și non-viețuitoare, el a împărțit apoi în sub-grupe tipurile de forme vii, de exemplu, în plante și animale, iar plantele în ierburi, arbori și arbuști, iar animalele în locuitori ai pământului, ai aerului sau ai apei etc. Fiecare grup are caracteristici comune, astfel încât un subiect trebuie să fie viu și să aibă aripi, pene și cioc pentru a fi clasificat ca pasăre. Dar Aristotel nu s-a bazat doar pe caracteristicile fizice pentru clasificare. În schimb, el a luat în considerare patru „cauze” pentru a explica existența: din ce este făcut ceva; starea sau forma pe care o ia; cum este creat; și care este scopul (*telos*) său.

Aristotel a practicat și disecția, aflată încă la începuturile ei, ca mijloc de a înțelege mai bine anatomia animalelor pe care le studia, deși lucrările care detaliază aceste examinări s-au pierdut. Bazându-se uneori pe relatările altora despre creaturile pe care le observaseră (de exemplu, marinarii și apicultorii), concluziile lui Aristotel nu au fost întotdeauna corecte. Dar unele dintre analizele sale au fost extraordinare. De exemplu, relatarea sa despre fenomenul de schimbare a culorilor unei caracatițe și descrierea despre masculii de somn de râu care păzesc ouăle în locul mamei au fost considerate extrem de improbabile până când au fost dovedite empiric în epoca modernă. *Istoria animalelor* a mărit enorm biblioteca de cunoștințe a umanității despre fiziologia și natura a sute de specii diferite.

Mai important este faptul că a pus bazele unui sistem pe care biologii îl utilizează încă de atunci – o abordare științifică bazată pe dovezi, care așază fenomenele observabile înaintea teoriilor ipotetice. Lumea vie a devenit un mediu definit nu de superstiții și folclor, ci de investigații și analize raționale. După Aristotel, naturaliștii nu mai puteau doar să vorbească despre ceea ce credeau că se întâmplă, ci trebuiau să demonstreze că așa se întâmplă.

Atât de puternic a fost impactul operei sale încât nu a fost depășită substanțial până în secolul XVI, când nume lăudate din lumea zoologiei și biologiei precum Conrad Gessner, Volcher Coiter, Guillaume Rondelet și Ulisse Aldrovandi și-au desfășurat cercetările în diferite colțuri ale Europei, fiecare dintre aceștia fiind familiarizat cu eforturile lui Aristotel și bazându-se pe ele. William Harvey, cunoscut cel mai bine pentru descrierea sistemului circulator, a fost un alt cercetător care s-a bazat foarte mult pe descoperirile lui Aristotel în activitatea sa în domeniul embriologiei. Sir Richard Owen, celebrul naturalist englez din secolul XIX, a lăudat fără rezerve realizările lui Aristotel: „Știința zoologiei a izvorât din munca sa, am putea spune, aproape ca Minerva din capul lui Jupiter, într-o stare de maturitate nobilă și splendidă.”

TITLU: *ELEMENTELE*

AUTOR: EUCLID

DATA: CCA 300 Î.H.

.....

Elementele este, fără îndoială, cel mai important tratat de matematică scris vreodată, care a stat la baza predării disciplinei până în secolul XX. Principiile sale de bază au rămas necontestate până la apariția lui Albert Einstein și, chiar dacă *Teoria generală a relativității* a acestuia din urmă cerea o reevaluare a dogmei euclidiene, principiile lui Euclid rămân componente vitale ale înțelegerii matematicii, chiar dacă universalitatea lor a fost în cele din urmă infirmată.

Știm foarte puțin despre omul Euclid, în afară de faptul că a trăit și a predat în orașul Alexandria din Egipt, în timpul

domniei lui Ptolemeu I (cca 367-282 î.H.) și că, aparent, Arhimede auzise despre el (și l-a succedat cu puțin). Lucrarea *Elementele* cuprinde 13 cărți care investighează:

- Geometria (care provine din limba greacă și înseamnă „măsurarea pământului”) – ramură a matematicii care încearcă să abordeze probleme legate de formă, mărime și spațiu, precum și relația dintre puncte, linii, curbe și suprafețe;
- Teoria Numerelor – ramură a matematicii care se ocupă de proprietățile și relațiile dintre numere perfecte și numere prime.

Euclid a oferit definiții și a formulat o serie de postulate și ipoteze pe care apoi a încercat să le demonstreze sau să le infirme într-un mod complet modern, logic și științific.

Pe lângă introducerea propriilor sale concepte și teorii, s-a bazat pe lucrările altora, inclusiv ale lui Platon și ale câtorva dintre discipolii acestuia, poate cel mai important fiind matematicianul și astrologul Eudoxus din Knidos (ale cărui lucrări s-au pierdut). Pitagora și Hipocrate din Chios au fost, de asemenea, influențe evidente.

Problemele legate de lungime, arie și volum influențau de mult timp viețile cotidiene ale oamenilor. De exemplu, cum se putea face comerț cu vin dacă nici cumpărătorul și nici vânzătorul nu puteau fi siguri de cantitatea de băutură cu care aveau de-a face? Sau cum ar putea un trib să împartă în mod rațional o bucată de pământ fără a-i cunoaște suprafața? De la fermierul și comerciantul antic până la informaticianul sau proiectantul de nave spațiale din zilele noastre, viața are mult mai puțin sens în absența geometriei.

Oamenii s-au luptat cu aceste probleme de geometrie cu mii de ani înainte de Euclid, egiptenii și babilonienii antici fiind cei care au făcut primii pași în găsirea soluțiilor matematice. Între timp, în Occident, în secolul VII î.H., Thales din Milet folosea matematica pentru a stabili distanța dintre corăbii și țărm. Dar abia după Euclid, cantitatea mare de cunoștințe de geometrie a fost înglobată într-un sistem unit și coerent, care – pentru mai bine de 2000 de ani – a reprezentat un punct de referință în materie de rigoare intelectuală pentru matematicienii din toate ramurile. Acolo unde domnea incertitudinea, Euclid a contribuit la definirea matematicii ca disciplină a clarității și certitudinii.

De exemplu, atunci când și-a prezentat lucrarea despre geometria plană, Euclid a subliniat cinci axiome (sau postulate) de bază:

- Se poate trasa o linie dreaptă unind două puncte oarecare.
- Orice segment de dreaptă poate fi prelungit la nesfârșit într-o linie dreaptă.
- Folosind orice segment de dreaptă, se poate trasa un cerc având segmentul drept rază și unul dintre punctele de capăt drept centru.
- Toate unghiurile drepte sunt egale între ele.
- Dacă două drepte se intersectează cu o a treia astfel încât suma unghiurilor interioare de pe o parte este mai mică decât două unghiuri drepte, atunci cele două drepte trebuie să se intersecteze inevitabil pe acea parte dacă sunt prelungite suficient de mult.

UN OM CVASITALENTAT

Omar Khayyam (care a trăit între anii 1048 și 1131 în Persia) a fost una dintre personalitățile lumii islamice medievale, o minte strălucită a cărei operă acoperea diferite arii – de la matematică și filozofie la astronomie, istorie și literatură. Cu toate acestea, faima sa în Occident a fost asigurată abia mult mai târziu, când o colecție de poeme care îi sunt atribuite, *Rubáiyátul lui Omar Khayyám*, a fost publicată în traducere engleză. Deși auctorialitatea colecției este contestată (experții îi pot atribui cu certitudine doar câteva dintre versuri), geniul lui Omar în calitate de matematician este incontestabil. Printre numeroasele sale realizări, a calculat durata anului cu o precizie remarcabilă, stabilind-o la 365,24219858156 de zile.

Lucrarea sa a avut o amploare uriașă și s-a propagat în lumea cunoscută la foarte scurt timp după ce a terminat-o. Însă, la fel ca alte lucrări clasice, s-a pierdut în istoria Europei Occidentale timp de câteva secole, fiind redescoperită abia la începutul secolului XII, când un călugăr englez, Adelard de Bath, a realizat o traducere în latină după o traducere arabă. (În lumea islamică medievală, gânditori eminente precum Omar Khayyam cunoșteau bine lucrarea, chiar dacă aceasta era absentă în Europa.) Tipărită pentru prima dată în 1482, lucrarea a fost publicată de atunci în aproximativ 1.000 de ediții și este considerată a fi cel mai răspândit manual școlar din istorie. Minți științifice și

matematice precum Nicolaus Copernic, Galileo Galilei, Johannes Kepler și Sir Isaac Newton s-au ridicat, într-o oarecare măsură, de pe umerii lui Euclid, dar abordarea sa a influențat și filozofi, de la personalități ale Iluminismului precum Thomas Hobbes și raționalistul arhetipal Descartes, până la logicienii de mai târziu precum Bertrand Russell. Faptul că Euclid s-a bazat pe formularea de teorii testabile i-a modelat pe toți. Matematicianul Eric Temple Bell l-a asemănat chiar cu un cowboy care prinde un taur în laț: „Taurul este legat fedeleș, la fel a făcut Euclid cu geometria.”

Aproximativ 2000 de ani, Euclid a fost considerat a avea ultimul cuvânt în geometrie. Apoi, Einstein a demonstrat că spațiul poate exista în forme neeuclidiene, ca în jurul unei găuri negre. Dar chiar și Einstein a recunoscut contribuția extraordinară a predecesorului său:

Aici, pentru prima dată, lumea a fost martoră la miracolul unui sistem logic care a avansat pas cu pas cu o asemenea precizie încât fiecare dintre propunerile sale era absolut indubitabilă – mă refer la *Geometria* lui Euclid. Acest admirabil triumf al raționamentului a dat intelectului uman încrederea necesară în el însuși pentru realizările sale ulterioare. Dacă Euclid nu a reușit să vă aprindă entuziasmul copilăresc, înseamnă că nu v-ați născut pentru a fi gânditori științifici (cercetători).

TITLU: **BHAGAVAD GITA**

AUTOR: (ATRIBUITĂ LUI) VYASA

DATĂ: SECOLUL II Î.H.

.....

Bhagavad Gita (care se traduce prin *Cântarea lui Dumnezeu*) este considerat unul dintre textele fundamentale ale credinței hinduse și o lucrare esențială în istoria filozofiei indiene. Compus din 18 capitole și aproximativ 700 de versete, este parte din mult mai amplul poem epic *Mahabharata*. Influența acesteia s-a extins mult dincolo de India și a ajuns să fie venerată și în Occident, nu în ultimul rând datorită prezenței imperiului britanic în această țară începând cu secolul XVIII. Mahatma Gandhi, principalul campion al independenței Indiei, a numit *Bhagavad Gita* „dicționarul său spiritual”, în timp ce Jawaharlal Nehru, primul lider ales după obținerea independenței acestei țări, a comentat: „În esență, *Bhagavad Gita* tratează fundamentul spiritual al existenței umane. Este un îndemn la acțiune întru îndeplinirea obligațiilor și îndatoririlor vieții, ținând totuși cont de natura spirituală și de scopul măreț al universului.”

Poemul este structurat în jurul unui dialog între protagonist, un prinț pe nume Arjuna, și căraș, confidentul și ghidul său, Krishna. Povestea se înscrie în contextul mai larg al *Mahabharata* (*Marea epopee a dinastiei Bharata*), care relatează conflictele dinastice dintre două grupuri familiale – Kaurava și Pandava (din a căror linie provine Arjuna) – într-un text cu o lungime de aproape 7 ori mai mare decât *Iliada* și *Odiseea* la un loc. În incipitul *Bhagavad Gita*, aceste două ramuri familiale sunt pe punctul de a intra în luptă la Kurukshetra (care cuprinde o zonă din regiunile Haryana și Punjab de azi). Însă Arjuna ezită, conștient că urmează să intre în conflict cu membrii familiei, cu prietenii și chiar cu propriii săi învățători. „Nu-mi doresc să-i omor”, spune el, „chiar dacă ei mă vor omorî pe mine.” Măcinat de temeri, el îi cere sfatul lui Krishna.

Ceea ce urmează este o profundă meditație asupra unor teme precum destinul sufletului, *dharma* (adevărul cosmic) și armonia universală, și datoria de a acționa. Krishna – care se dovedește a fi un avatar muritor al zeului Vishnu – îl convinge pe Arjuna de nemurirea sufletului și că este de datoria lui de războinic să lupte, dar să o facă fără a căuta beneficii personale, contribuind astfel la ordinea corectă a lucrurilor. În argumentele sale, Krishna reunește mai multe filoane ale credinței hinduse cu aspecte din numeroase filozofii indiene, nu în ultimul rând tradițiile vedice și yoghine. Krishna îi arată lui Arjuna că îndoielile sale despre intrarea în război sunt rezultatul unei înțelegeri incomplete a naturii lucrurilor. *Dharma*, propovăduiește el, vine odată cu acțiunea dezinteresată.

Bhagavad Gita a fost scrisă în sanscrită, vechea limbă indo-europeană care a ajuns să fie o limbă liturgică accesibilă doar unei elite educate. Potrivit tradiției, autorul a fost Vyasa (sau, așa cum spune o legendă, Vyasa a dictat totul zeului-elefant Ganesha, care și-a rupt un colț de fildeș pentru a-l folosi la

inscripționare). Cu toate acestea, Vyasa este probabil un autor simbolic, mulți cercetători fiind deschiși la ideea că au existat de fapt mai mulți autori. În mod similar, atribuirea unei date precise creării poemului este extrem de problematică, deși pare puțin probabil ca acesta să fie anterior secolului V î.H. și majoritatea cercetătorilor sunt în favoarea unei date din secolul II sau III î.H. Cu versurile sale elegante și decorul dinamic, *Bhagavad Gita* este uneori considerată o versiune mai prietenoasă a versurilor mai vechi și mai dense din *Upanișade*, tratate filozofice care făceau parte din *Vede*, scrise aproximativ între mijlocul mileniului al doilea și mijlocul primului mileniu î.H.

CUVINTE GRELE

La 26 februarie 2019, cea mai mare copie din lume a *Bhagavad Gita* a fost dezvăluită la templul ISKCON (International Society for Krishna Consciousness)¹⁰ din New Delhi, India. Având 670 de pagini și măsurând 2,8 pe 2,9 metri, are uimitoarea greutate de 800 de kilograme. Publicată de Bhaktivedanta Book Trust, a fost tipărită la Milano, în Italia, pe o hârtie care se presupune că e rezistentă la apă și imposibil de rupt, și include 18 ilustrații, fiecare pe câte o pagină întreagă. A fost dezvăluită de către prim-ministrul Indiei, Narendra Modi, care a descris textul ca fiind „cadoul Indiei pentru lume”.

¹⁰ Societatea Internațională pentru Cultul Krishna (*n. trad.*)

Învățații occidentali au început să traducă lucrarea în secolul XVIII, iar impactul acesteia în afara țării sale de origine a fost instantaneu. Marele filozof și eseist scoțian din secolul XIX, Thomas Carlyle, s-a numărat printre cei care au lăudat-o, numind-o „o carte foarte inspirată; mi-a adus alinare și consolare în viață”. A fost consemnat și că cel mai faimos poem al lui Rudyard Kipling, născut în India, *If* („Dacă”), poate fi văzut ca o distilare a mesajului central din *Bhagavad Gita*, mai ales în versurile: „Dacă-ncercând Triumful sau Prăbușirea taci/ Și poți, prin amândouă trecând, să fii la fel/ ...Vei fi pe-ntreg Pământul deplin stăpânitor.”

Pentru Ralph Waldo Emerson, transcendentalistul american, a fost „prima dintre cărți; a fost ca și cum un imperiu ne-ar fi vorbit, nicicum mic sau nedemn, ci mare, seren, coerent; vocea unui spirit vechi care, într-o altă epocă și într-un alt climat, a meditat și astfel s-a lepădat de aceleași întrebări care ne frământă pe noi”. La rândul său, Hermann Hesse – laureatul Premiului Nobel – a descris-o ca fiind o „revelație cu adevărat frumoasă a înțelepciunii vieții care îi permite filozofiei să înflorească în religie”. Iar Aldous Huxley a considerat-o a fi în contextul „filozofiei perene”, un termen inventat de Gottfried Leibniz în legătură cu ideea că toate filozofiile au în comun anumite concepte recurente. Huxley spunea că *Bhagavad Gita* este „unul dintre cele mai clare și cuprinzătoare rezumate ale filozofiei perene dezvăluite vreodată; prin urmare, valoarea sa de durată este supusă nu numai Indiei, ci și întregii umanități.” Cuvintele sale au ajuns chiar la Robert Oppenheimer, directorul Proiectului Manhattan care a creat bomba atomică, cu ocazia primului test de detonare nucleară:

Știam că lumea nu va mai fi la fel. Câțiva oameni au râs, câțiva au plâns, cei mai mulți au rămas tăcuți.

Mi-am amintit de un vers din scripturile hinduse, *Bhagavad Gita*. Vishnu încearcă să-l convingă pe Prinț că trebuie să-și facă datoria și pentru a-l impresiona, își ia forma cu mai multe brațe și spune: «Acum am devenit Moartea, distrugătorul lumilor». Presupun că toți am crezut asta, într-un fel sau altul.

Dar poate că ultimul cuvânt îl are Gandhi, care a găsit inspirație în acest text de-a lungul luptei pentru libertatea națiunii sale:

Găsesc alinare în *Bhagavad Gita* ... când mă bântuie îndoielile, când dezamăgirile mă privesc în față și când nu văd nici măcar o rază de lumină la orizont, mă întorc la *Bhagavad Gita* și găsesc un verset care să mă consoleze; și imediat încep să zâmbesc în mijlocul unei tristeți copleșitoare. Viața mea a fost plină de tragedii din afară și, dacă acestea nu au lăsat asupra mea vreun efect vizibil și de neșters, o datorez învățăturii *Bhagavad Gita*.

TITLU: DE RE COQUINARIA

AUTOR: (ATRIBUITĂ LUI) MARCUS GAVIUS APICIUS

DATĂ: SECOLUL I D.H.

.....

În lumea comercială a cărților, este bine-cunoscut faptul că ai mai multe șanse să te placă un director de bancă dacă publici rețetele unui bucătar celebru decât cele mai recente scrieri ale unui laureat al Premiului Nobel. Mâncatul este una dintre puținele activități cu adevărat universale și oamenii nu se mai

satură de tomurile care te învață cum să gătești cele mai delicioase mese. Dar foamea de cărți de bucate nu este un fenomen modern. Acestea ne însoțesc de milenii, în forme care continuă să evolueze. În Antichitate, rețetele erau probabil transmise pe cale orală, dar cel mai vechi volum de rețete culinare și mai cunoscut este din epoca romană: *Despre gătit* (sau *De re coquinaria* în latină).

Originea exactă a cărții este învăluită în mister. Cele mai vechi ediții existente datează din secolul IX d.H. și se crede că această colecție de aproximativ 400 de rețete a fost adunată probabil în secolul IV sau V d.H. Totuși, se prea poate ca volumul să se fi bazat pe o serie de rețete adunate, în secolul I d.H., de la mai mulți bucătari. Printre cei mai renumiți gurmanzi din acea perioadă se numără Marcus Gavius Apicius, căruia i s-a atribuit în mod tacit auctorialitatea cărții. Într-adevăr, cartea însăși este uneori menționată ca *Apicius*. Cu toate acestea, este foarte puțin probabil ca el să fi intenționat să scrie o carte de bucate în sensul modern.

În schimb, probabil a fost una dintre principalele surse de rețete, deși multe dintre acestea ar fi putut fi, de fapt, opera

bucătarilor pe care i-a angajat. Apicius a fost un negustor a cărui bogăție i-a permis să se bucure de o viață de lux în timpul domniei împăratului Tiberiu, în prima jumătate a secolului I d.H. Acesta a fost cunoscut pentru ospetele fastuoase pe care le organiza și este posibil să fi fost plătit de autoritățile romane pentru a găzdui oficiali străini sosiți în vizită. Dar, în timp ce contemporanii îl considerau nestemata lumii romane, alții vedeau excesele pe care le-a promovat ca pe un semn al iminențului declin al Imperiului.

HRANĂ PENTRU MASE

În 1845, o englezoaică pe nume Eliza Acton a publicat o altă carte de bucate de referință, care, din anumite puncte de vedere, era în antiteză cu omologul său din Imperiul Roman. *Modern Cookery for Private Families* („Bucătărie modernă pentru familii private”) includea rețete concepute mai degrabă pentru clasa de mijloc decât pentru elita bogată. Acton a prezentat publicului britanic ingrediente noi și exotice, inclusiv spaghetti și varză de Bruxelles. Cartea s-a bucurat de un succes fulminant și a fost sursa de inspirație pentru o altă carte de bucate și alte activități casnice care a ajuns rapid să o înlocuiască în popularitate după publicarea ei în 1861: legendara *Mrs Beeton's Book of Household Management* („Manualul doamnei Beeton pentru gestionarea gospodăriei”). Totuși, cu toată înțelepciunea doamnei Beeton, aceasta a recomandat fierberea pastelor timp de o oră și 45 de minute!

Pe lângă faptul că știa cum să organizeze o petrecere pe cinste, Apicius era renumit și pentru cunoștințele sale gastronomice aprofundate. Cunoștințele lui acopereau atât producția de ingrediente, cât și prepararea lor. Nu erau rețete pentru oamenii obișnuiți, ci pentru bucătarii calificați angajați de elita bogată a societății romane. Reputația lui Apicius era deja stabilită în momentul în care Plinius cel Bătrân a scris în *Istoria naturală* că era „cel mai mâncăcios găman dintre toți cheltuitorii”. De exemplu, Plinius a descris în detaliu modul în care Apicius ar fi învățat să pregătească o scroafă pentru ca ficatul acesteia să fie o delicată. Procedul presupunea ca animalul să fie hrănit cu cantități mari de smochine și apoi, chiar înainte de sacrificare, să i se dea vin cu miere. Până la sfârșitul secolului II d.H., Tertulian l-a numit pe Apicius chiar „sfântul protector al bucătarilor”.

De re coquinaria este împărțită în zece secțiuni, fiecare abordând un anumit aspect al bucătăriei, inclusiv menajul, carnea, legumele, leguminoasele, păsările de curte și fructele de mare. Majoritatea rețetelor includ un sos, preparat de obicei fie cu pește fermentat, fie cu un tip de sirop de struguri. Cantitățile de ingrediente ce trebuie folosite și, deseori, tehnicile precise de gătit nu sunt foarte clare. În majoritatea cazurilor, sfaturile sunt formulate în termeni de tipul „gătiți până când e gata”. În plus, ingredientele necesare erau adesea foarte exotice. Printre cărnurile luate în considerare se numără râsul, cocorul, păunul și struțul. O rețetă îi cere bucătarului să opărească un flamingo înainte de a-i adăuga tușele finale de praz și un sos picant. (Merită menționat că volumul include o serie de remedii sugerate pentru durerile de stomac.)

Apicius este legendar pentru cum se străduia să găsească cele mai bune și cele mai rare ingrediente. Ateneus din Naucratis, un scriitor grec de la sfârșitul secolului II/începutul secolului III, a scris în *Deipnosophistae* – relatarea sa epică despre

o serie de banchete organizate la Roma și considerată o sursă valoroasă de informații despre bucătăria clasică – că Apicius a pornit într-o lungă călătorie în Libia în căutarea creveților uriași. Nesatisfăcut de exemplarele care i-au fost prezentate, se spune că s-a întors în regiunea Campania cu mâinile goale și nemulțumit, fără să fi coborât măcar pe uscat. Seneca, un contemporan apropiat, a relatat o altă poveste despre cum Apicius a fost implicat într-o aprigă licitație pentru o roșioară neobișnuit de mare. Învățăturile sale despre hrană și consumul acesteia, a sugerat Seneca, au „spurcat epoca”.

Este adevărat că numele lui Apicius a devenit prescurtarea pentru lăcomie. Elagabal (cunoscut și sub numele de Antoninus), împărat al Romei între 218 și 222, s-a remarcat prin propriile excese făcute în căutarea plăcerii. Se spune că se îndopa cu delicatese – călcâie de cămilă, limbi de păun, privighetori, creier de flamingo și capete de papagali –, imitându-l pe Apicius. Dar timpul l-a ajuns din urmă pe Apicius, a cărui avere a fost secătuită prin stilul său de viață opulent. Se pare că îi era teamă că va trebui să trăiască cu mijloace limitate, așa că ar fi ales să se sinucidă.

E discutabil cât de mult din *De re coquinaria* este opera lui, dar cartea care îi poartă numele cu siguranță deschide o fereastră către viața în înalta societate romană. Poate și mai important este faptul că a demonstrat cum această formă de carte era un canal nu numai pentru arta și filozofia cultă, ci și pentru explorarea unor plăceri ale corpului.

TITLU: **GEOGRAPHIA**

AUTOR: PTOLEMEU

DATA: CCA 150 D.H.

.....

Geographia (literal, *Geografia*) a fost o lucrare hibridă de referință a celebrului erudit grec, scrisă pe la mijlocul secolului II d.H. Un amestec de tratat filozofic despre natura geografiei și cartografie, atlas și nomenclator, ea servește drept sinteză fără egal a cunoștințelor geografice de până la acel moment. În plus, influența sa asupra viitorilor geografi și cartografi a fost imensă atât în Europa creștină, cât și în lumea islamică, până la începutul epocii moderne. Timp de mai bine de 1.500 de ani, *Geographia* a fost esențială în modelarea felului în care vedem și conceptualizăm lumea.

Ptolemeu s-a născut în jurul anului 100 d.H. și a trăit în sau foarte aproape de Alexandria, oraș egiptean care se afla pe atunci sub hegemonia Imperiului Roman. Trăind în Africa sub stăpânire romană și scriind în limba greacă, el se afla la răscrucea mai multor tradiții intelectuale. Ca alți mari învățați ai epocii clasice, a lucrat în mai multe domenii, inclusiv astronomie, astrologie, matematică și chiar muzică. Autor al multor lucrări academice, Ptolemeu este renumit pentru *Geographia*, dar și pentru *Almagest* (care a încercat să răspundă întrebărilor despre mișcarea stelelor și a planetelor prin intermediul matematicii) și *Tetrabiblos* („Tratat matematic în patru cărți”), un tratat de astrologie.

Geographia este alcătuită din opt cărți împărțite în trei mari secțiuni. În prima carte, Ptolemeu analizează metoda folosită la realizarea lucrării sale – cum a procedat pentru a aduna și a aranja informațiile geografice și cartografice din celelalte șapte cărți. În perioada în care acesta scria, hărțile erau deja produse

de câteva secole, dar a luat în considerare și alte abordări pentru crearea unor hărți mai bune, cu proiecții mai precise.

O NOUĂ IMAGINE A LUMII

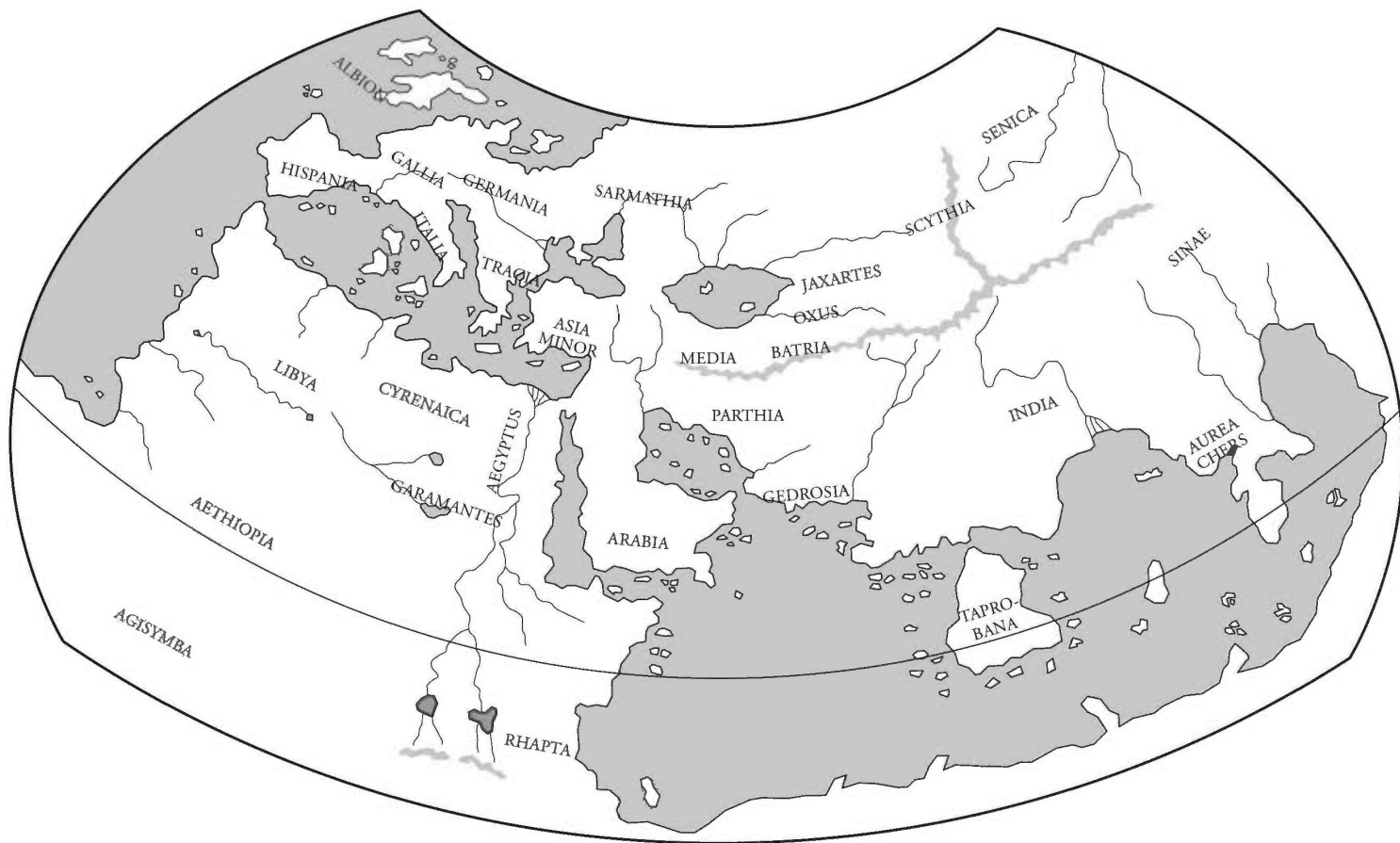
În 1569, Gerardus Mercator, născut în Flandra, a publicat o nouă proiecție a globului pământesc intitulată *Nova et Aucta Orbis Terrae Descriptio ad Usum Navigantium Emendate Accommodata* („O nouă și mai completă reprezentare a globului pământesc adaptată în mod corespunzător pentru a fi utilizată în navigație”). La fel ca lucrarea lui Ptolemeu, aceasta s-a dovedit a fi o schimbare revoluționară, iar modelul este încă evident în hărțile pe care le folosim astăzi. Aristocratul și exploratorul scandinav din secolul XIX, Adolf Erik Nordenskiöld, a afirmat că Mercator „este nedeșărit în istoria cartografiei de la Ptolemeu încă”. În 1595, Mercator a inventat, de asemenea, termenul „Atlas” pentru o lucrare cartografică atunci când a publicat *Atlas Sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura* („Atlas sau meditații cosmografice despre crearea universului și despre universul creat”).

Cărțile II-VII servesc drept „nomenclator”, un catalog al principalelor locuri din lume cunoscute de romani la acea vreme, cu precizarea latitudinii și longitudinii fiecărui loc. Sfârșitul Cărții a VII-a este dedicat analizei unui număr de

proiecții cartografice concepute pentru reprezentarea cât mai precisă a unei hărți a lumii, în timp ce Cartea a VIII-a cuprinde o colecție de hărți detaliate ale mai multor regiuni. Deși se poate să fi existat chiar 64 de hărți, edițiile ulterioare ale lucrării au ajuns să conțină 12 hărți ale Asiei, 10 ale Europei și 4 ale Africii. Din punct de vedere al întinderii, Ptolemeu a cartografiat lumea cunoscută de la Insulele Canare în vest până la Magnus Sinus (echivalând astăzi cu o zonă din Golful Thailandei) în est și de la Insulele Shetland în nord până la izvoarele Nilului în sud.

Lucrarea a fost construită pe baza ideilor lui Ptolemeu, combinate cu informațiile existente colectate din lucrări anterioare atât romane, cât și persane. Ptolemeu a apreciat că îi este recunoscător în special lui Marinus din Tyr (Tyr fiind o provincie romană situată în actuala Siria), ce a realizat un atlas – din care nu se știe dacă a supraviețuit vreo copie – cu câteva decenii înainte ca Ptolemeu să scrie *Geographia*. Printre inovațiile lui Marinus se numără adoptarea unui sistem mai exact de măsurare a latitudinii și longitudinii. De asemenea, ambii și-au dovedit dorința de a încorpora în reprezentările lor cartografice informațiile furnizate de negustori și marinari, intenție mai evidentă decât a generațiilor anterioare de cartografi precum Strabon și Plinius cel Bătrân.

Nu s-a păstrat niciun exemplar timpuriu din *Geographia*, dar, la fel ca alte lucrări ale lui Ptolemeu, a fost copiată și distribuită pe scară largă în secolele următoare. Cu siguranță, în secolul IX circula o variantă tradusă în limba arabă, deși popularitatea ei în Europa pare să fi scăzut. Primele versiuni grecești existente datează din secolul XIII, după ce călugărul și învățatul bizantin Maximus Planudes a intrat în posesia unui exemplar. Apoi, la începutul secolului XIV, prima traducere latină importantă a fost realizată de umanistul florentin Jacobus Angelus (Jacopo d'Angelo), sub titlul *Geographia Claudii Ptolemaei*.

Harta Lumii a lui Ptolemeu din lucrarea sa *Geographica*, anul 150 d.H.

(O traducere anterioară dintr-un manuscris arab realizată pentru regele Roger al II-lea al Siciliei în secolul XII nu a reușit să fie păstrată.) O ediție tipărită a apărut la Bologna în anul 1477 și se crede că este prima carte tipărită care avea ilustrații.

Lucrarea lui Angelus a stârnit în Occident un nou interes pentru cartografia lui Ptolemeu, chiar dacă mare parte din ea fusese de mult uitată. De exemplu, în timp ce cartografiile medievale evidențiau locurile în funcție de cât de importante păreau, Ptolemeu a inspirat o abordare mai științifică (deși încă încărcată de numeroase erori), bazată pe matematică, pe măsurători mai precise și pe o mai mare atenție acordată proiecției cartografice. Între timp, nomenclatorul său a restabilit cunoștințele despre punctele geografice precise, care se pierduseră de multă vreme în lumea occidentală.

Astfel, Europa renascentistă a început să vadă lumea desenată diferit. Pentru un ochi modern, harta ptolemeică a lumii este, în mod evident, eronată atât în ce privește orientarea, cât și dimensiunea. Totuși, a fost infinit mai precisă decât ce fusese creat înainte și, în mod crucial, a oferit viitorilor cartografi instrumentele necesare pentru a construi reprezentări din ce în ce mai precise.

II

EVUL MEDIU

TITLU: CORANUL

AUTOR: ÎNSOȚITORII PROFETULUI MOHAMED

DATĂ: SECOLUL VII

.....

Coranul este principalul text sacru al islamului, cea mai tânără dintre cele trei mari religii avraamice. Musulmanii consideră Coranul ca fiind cuvântul literal al lui Dumnezeu, primit direct de Mahomed de la arhanghelul Gabriel între anii 610 și 632. Tradiția spune că scribii care făceau parte dintre Însoțitorii (adică adepții) lui Mahomed au așternut apoi pe hârtie aceste revelații divine. În afară de statutul său religios, Coranul reprezintă apogeul indiscutabil al realizărilor literare arabe și este, fără îndoială, una dintre cele mai influente cărți scrise vreodată.

Mahomed s-a născut la Mecca (oraș-oază din actuala Arabie Saudită) și a lucrat ca negustor. La acea vreme, Mecca era căminul multor credințe politeiste, dar adăpostea și Kaaba (Ka'bah), un sanctuar cubic despre care se spune că ar fi fost construit de Avraam ca loc de închinare la Dumnezeu. Mahomed provenea dintr-un trib care avea responsabilitatea de a proteja sanctuarul. Conform tradiției, îngerul Gabriel i-a apărut prima dată lui Mahomed în peștera Hira, pe muntele Jabal an-Nur, în timpul lunii Ramadanului din anul 610. Mahomed, care avea 40 de ani la acea vreme, obișnuia să vină singur la peșteră să se roage. Au urmat alte vizite în anii următori, Mahomed povestind cum revelațiile uneori veneau precum clinchetul unui clopot, în timp ce alteori îngerul Gabriel lua formă umană și îi vorbea.

S-au făcut o mulțime de speculații că Mahomed era analfabet și că a recitat însoțitorilor săi mesajele îngerului Gabriel, unii memorându-le, alții notând cuvintele pe pergament, pietre, tulpini de frunze de palmier și chiar pe omoplații cămilelor.

La acea vreme, transmiterea prin comunicare orală și memorare a versurilor și a poveștilor era larg răspândită. Așadar, Mahomed a fost considerat un canal pentru cuvintele care veneau direct de la Dumnezeu, iar credincioșii cred că textul Coranului nu se pretează unei revizuirii făcute de mâna omului. Revelațiile s-au încheiat în anul 632, odată cu moartea lui Mahomed. Dar momentul exact al adunării tuturor acestor revelații în Coran încă este un subiect de discuție. Compilarea conținutului diverselor surse orale și scrise într-un singur volum îi este adesea atribuită lui Zaid ibn Thābit, unul dintre însoțitori. Pentru că islamul se răspândea în noi regiuni, fiecare cu propria limbă, o ediție standardizată a Coranului a fost ordonată de califul Usman (Uthman ibn Affan) în jurul anului 650, la două decenii de la moartea lui Mahomed.

Coranul este alcătuit din aproximativ 6.236 de versete (*ayah*) împărțite în 114 capitole sau sure (*surah*), care pot fi clasificate în meccane sau medinite, în funcție de data anterioară sau posterioară mutării lui Mahomed la Medina în anul 622, când a întemeiat o comunitate musulmană liberă de persecuții religioase. Deși imaginile figurative sunt strict interzise în Coran, multe ediții se mândresc cu decorațiuni ornamentale în stilul islamic, care se bazează în mare măsură pe modele geometrice, motive florale și o caligrafie cu multe înflorituri. Cât despre conținut, credincioșii consideră că este cuvântul suprem în orice chestiune spirituală și laică, ghidând toate aspectele vieții de la relația cu Dumnezeu până la legile și practicile lumesti, și care include reguli pentru rugăciune, mâncare și post, pelerinaj, acte de milostenie, interzicerea cămătăriei, legi referitoare la căsătorie și divorț, pedepse potrivite fiecărui caz de încălcare a regulilor etc.

În timp ce existența mai multor ramuri ale islamului indică o multitudine de interpretări ale învățăturilor Coranului,

cuvintele în sine sunt sacre. Textul recunoaște și o relație cu scrierile fondatoare ale celorlalte religii avraamice majore, dar consideră că Moise și Iisus – deși au fost profeți ce au primit cuvântul lui Dumnezeu – sunt mai puțin importanți decât Mahomed. Iisus, de exemplu, este descris ca fiind om, nu Fiul lui Dumnezeu, așa cum susțin creștinii. Accentuând preceptele monoteiste, Coranul crede în unitatea ființei divine și în natura sa transcendentală, având o moștenire comună atât cu iudaismul, cât și cu creștinismul; dar credincioșii consideră că această carte a atins apogeul datorită lui Mahomed.

UN SUPRAVIEȚUITOR AL VREMURILOR APUSE

În 2015, un cercetător de la Universitatea din Birmingham, Marea Britanie, a analizat câteva fragmente dintr-un Coran care făcea parte dintr-o colecție de 3.000 de documente din Orientul Mijlociu, colecție adunată de un preot caldeean, Alphonse Mingana, în anii 1920. Datarea cu carbon a arătat – cu o probabilitate de peste 95% – că cele două foi de pergament datează din perioada 568-645. Astfel, fragmentele ar fi cele mai vechi variante cunoscute de text al Coranului, recordul anterior fiind deținut de „Fragmentul Tübingen”, datat între 649 și 675. De asemenea, devine posibilă varianta ca textul să fi fost scris de cineva care l-a cunoscut pe Mahomed.

Cu toate că Mahomed a avut inițial doar un mic grup de adepți, în mare parte rude și prieteni, islamul s-a răspândit rapid, mai ales după mutarea la Medina (eveniment cunoscut sub numele de Hegira). Până în anul 630, Mahomed și însoțitorii săi au obținut controlul asupra orașului Mecca, păstrându-și concomitent baza din Medina. Iar până în anul 660, dominația musulmană s-a extins mult dincolo de Peninsula Arabică, cuprinzând mari părți din Orientul Apropiat și Mijlociu, Africa de Nord și Asia Centrală. În centrul imperiului aflat în plină expansiune se aflau Coranul și învățăturile sale.

Ca operă literară, Coranul este impregnat cu cele mai rafinate tradiții ale poeziei islamice, natura sa poetică fiind considerată o dovadă a provenienței sale divine. Recitarea cu voce tare a textului rămâne, fără doar și poate, o parte constitutivă a ritualului islamic. Cuvântul „Coran” în sine provine din termenul în arabă pentru „a recita”. De fapt, există o disciplină, *tajwid*, dedicată învățării regulilor care guvernează recitarea corectă a Coranului, inclusiv pronunțarea corectă a cuvintelor, unde trebuie făcute pauze și când se continuă recitarea și cum trebuie asigurată muzicalitatea limbajului. Legătura dintre revelația divină și exprimarea lirică este făcută explicit în cadrul textului, spunându-se că cei care s-au opus lui Mahomed au respins învățăturile acestuia ca fiind doar „enunțurile unui poet”.

Coranul nu a exercitat vreodată o influență mai mare decât în prezent, în lume existând aproximativ 2 miliarde de musulmani. Uneori, interpretarea exactă a cuvintelor sale este o chestiune contestată cu ferocitate, sporadic cu ramificații geopolitice semnificative. Dar este, fără îndoială, o lucrare care a unit peisajul global în ultimii 1.500 de ani și se pare că va continua să facă acest lucru.

TITLU: CARTEA DIN KELLS (SAU EVANGHELIARUL DIN KELLS)

**AUTOR: SFÂNTUL IERONIM DIN STRIDON ȘI CĂLUGĂRI ANONIMI
DATĂ: CCA 800**

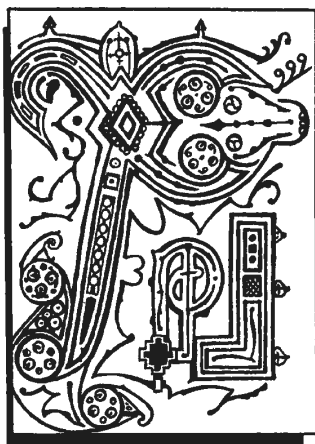
.....

Descrisă de *Analele din Ulster* ale secolului XI ca fiind „cel mai prețios obiect din lumea occidentală”, *Cartea din Kells* nu este doar o relicvă de o neasemuită frumusețe, ci și lumina aruncată peste viața spirituală a Europei creștine din perioada medievală. Anluminură a celor patru Evanghelii (traduse în latină) cu texte și tabele însoțitoare, a fost creată de călugări co-piști și artiști pe la începutul secolului IX.

Ilustrațiile extraordinare de pe cele 680 de pagini ies în evidență în *Cartea din Kells*, un exemplu aproape fără cusur al așa-numitului stil Insular care a dominat mănăstirile britanice și irlandeze între secolele VI și IX. Aceasta combină nu numai caligrafia ornamentală, iconografia creștină tradițională și modelele de împletituri distinctive (de exemplu, noduri celtice), ci și reprezentări ale oamenilor, florei și faunei (inclusiv pisici și capre, dar și mai exoticii păuni și lei), precum și animale mitologice, toate pictate în culori vii (multe dintre ele obținute din pigmenți exotici). Prima pagină a Evangheliei Sfântului Ioan, de exemplu, conține doar patru cuvinte („*In principio erat verbum*” – „La început a fost Cuvântul”) și ilustrația unui Ioan contemplativ, apoi imaginea unui bețiv care dă pe gât o cupă de vin, cu un monstru cu limba roșie profilându-se deasupra lui.

Autorul textului nu este cunoscut, deși se poate ca cel puțin patru călugări să fi lucrat la text și trei la elementele de decor – posibil mult mai mulți. Fiecare pagină are 16-18 rânduri de text, realizate cu cerneală neagră, galbenă, violet, albastră, verde sau

roșie. Cea mai mare parte a textului provine din (Biblia) *Vulgata*, o traducere latină din secolul IV a Scripturilor, finalizată de Ieronim din Stridon, deși o parte este preluată din traducerea anterioară, *Vetus Latina*.

Cartea din Kells a rămas neterminată, având un număr considerabil de ilustrații reprezentate doar în linii mari. Este clar că a fost un angajament major, un volum folosit pentru ceremonial, destinat să fie păstrat pe altar și să fie citit la slujbă. Costurile materiale (pe lângă cerneală, paginile sunt din pergament scump – din piele de vițel – și se estimează că au fost necesari 185 de viței pentru a furniza suficient material pentru toate foile) și orele de muncă manuală au fost considerabile. Obiectul a fost conceput să trezească admirația tuturor celor care și-ar fi ațintit privirea asupra lui și să-l venereze pe Dumnezeu ale cărui adevăruri credincioșii cred că le conține. Provenită dintr-o perioadă în care considerăm că Europa de Vest fusese cufundată în întuneric, *Cartea din Kells* se remarcă ca o bijuterie impecabilă – un reper al exprimării artistice alimentate de o credință profundă care ne spune multe despre

mentalitatea epocii. De asemenea, reflectă faptul că, în secolele care au urmat prăbușirii Imperiului Roman, călugării trebuiau să mențină vie limba latină care răspândise cuvântul creștinismului în Europa.

Nu se știe cu exactitate unde a fost creată cartea. Este numită *Cartea din Kells* deoarece a fost păstrată timp de mai multe secole la Abația Kells din comitatul Meath, Irlanda. Abația a fost construită la începutul secolului IX pe locul unui fost fort ce fusese ridicat pe deal și a fost dedicată Sfântului Columba, abate și misionar irlandez din secolul VI care a fondat faimoasa abate din Iona, o insulă apropiată de coasta de vest a Scoției.

FRUMUSEȚE NEASEMUITĂ

Anii nu au diminuat impactul extraordinar pe care îl are cartea asupra publicului. Din 1953, a fost legată în trei volume, dintre care două sunt expuse prin rotație. De obicei, un volum rămâne deschis la o pagină ilustrată, iar celălalt prezintă o pagină dublă din Scriptură. În ciuda faptului că din volum au rămas doar aproximativ 30 de pagini, majoritatea din perioada medievală, artefactul rămâne una dintre cele mai faimoase atracții turistice din Irlanda, fiind admirată anual de peste un milion de vizitatori.

Există multe teorii despre cum a ajuns cartea în Kells. Unii cercetători susțin că a fost creată în întregime *in situ*, în timp ce alții sugerează că a fost prelucrată parțial sau chiar total la o altă

mănăstire din Anglia sau Scoția (cum ar fi Lindisfarne – sau Insula Sfântă – din Northumberland) și ulterior a fost mutată. Teoria cea mai răspândită este că lucrarea a fost începută la Iona de călugării columbani înainte să fie mutată la Kells, poate pentru a o adăposti de raidurile vikingilor – deși abația Kells a fost victima unor astfel de raiduri în acea perioadă. Cu puțină imaginație, nu e greu să ni-i imaginăm pe acei primi călugări scoțieni aplecați asupra muncii lor minuțioase, în colibe de piatră așezate în formă de stup, pe insula lor măturată de vânturi și desfășurându-și meșteșugul inspirat de divinitate în mijlocul intemperiilor.

Prima atestare documentară a existenței cărții în Kells apare abia în anul 1007, când este menționată în *Analele din Ulster*. Se pare că aceasta fusese furată și i se îndepărtase coperta aurită și incrustată înainte de a fi redescoperită după câteva luni sub o bucată de pământ acoperit cu iarbă. Este posibil ca acest incident să fi dus la pierderea câtorva pagini de la începutul și sfârșitul textului. Cartea a rămas în Kells până în 1654, când armata lui Oliver Cromwell a năvălit în oraș, iar guvernatorul local a luat decizia, fără îndoială înțeleaptă, de a muta cartea la Dublin, unde putea fi depozitată în siguranță. Șapte ani mai târziu, cartea a fost dăruită Colegiului Trinity din Dublin, care i-a rămas casă până în zilele noastre.

În 1188, clericul și istoricul Gerald din Wales (Giraldus Cambrensis) a scris despre *Cartea din Kells*:

Această carte conține armonia celor Patru Evangheliști așa cum i-a văzut Ieronim, în care aproape fiecare pagină are desene felurite, care se disting prin culori variate. Aici se poate vedea chipul maiestuozității, desenat divin, aici simbolurile mistice ale Evangheliștilor, fiecare cu aripi, acum șase, acum patru, acum două; aici vulturul, acolo vițelul, aici omul, acolo leul,

și aproape infinit de multe alte forme. Privește superficial, aruncă doar o ocheadă obișnuită, și vei crede că este vorba despre o ștersătură și nu ceva trasat. Meșteșugul fin te înconjoară, dar s-ar putea să nu-l observi. Privește cu mai multă atenție și vei pătrunde în însuși altarul artei. Vei distinge detalii complexe, atât de delicate și atât de subtile, atât de pline de noduri și legături, în culori atât de proaspete și vii, încât ai putea spune că toate acestea sunt opera unui înger, și nu a unui om.

TITLU: CARTEA PERNEI

AUTOR: SEI SHONAGON

DATA: CCA 1002

.....

Cartea pernei este o colecție de scrieri ale lui Sei Shonagon, membră a curții împărătesei-consort Fujiwara no Teishi la sfârșitul secolului X și începutul secolului XI. Amestecul de însemnări în stil jurnal, meditații și observații personale și numeroase liste ne oferă o perspectivă unică asupra vieții de la Curtea japoneză din acea vreme. Este exemplul original și cel mai bun al unei lucrări scrise în așa-numitul stil *zuihitsu* – un gen literar în care fragmente informale, și adesea fără legătură între ele, sunt adunate ad-hoc, fiind inspirate de obicei de experiența personală a autorului și de context. Dar *Cartea pernei* are un statut poate și mai important pentru că ne oferă o fărâamă din gândurile și sentimentele neafiate sub control ale unei femei ce a trăit într-o perioadă din care foarte puține voci feminine au ajuns până la noi – cu atât mai puțin una exprimată cu o libertate atât de plină de veselie.

Știm foarte puține lucruri despre Sei Shonagon – nici măcar numele ei real. Pseudonimul sub care o cunoaștem ar fi fost o poreclă tipică la Curte. Un *shonagon* era un consilier relativ lipsit de importanță de la Palatul Imperial, iar titlul ei sugerează că a fost probabil căsătorită cu o astfel de persoană. Se prea poate să fi fost căsătorită de cel puțin două ori. Ea s-a născut în jurul anului 965, într-o familie de curteni care nu a atins niciodată cel mai înalt nivel de importanță și care se confrunta adesea cu dificultăți financiare. Totuși, se pare că era o familie bine-cunoscută de literați, tatăl și bunicul (presupunând că, într-adevăr, ei erau) fiind poeți vestiți.

Potrivit documentelor de la Curte și puținelor informații biografice care pot fi desprinse din scrierile sale, Shonagon a devenit doamna de onoare a împărătesei Sadako în jurul anului 994. Se pare că se simțea stânjenită și nelalocul ei, alegând să se ascundă și absorbind evenimentele de la Curte de la o distanță sigură. „Când am început să slujesc la curte”, scrie ea, „mă simțeam mai mereu copleșită de o mulțime de lucruri și câteodată abia reușeam să-mi înfrâng lacrimile. Prin urmare, am încercat să apar în fața împărătesei doar noaptea, și chiar și atunci stăteam ascunsă în spatele draperiei ei joase.” Dar a intrat rapid în grațiile împărătesei, căreia se pare că îi plăceau inteligența și înțelepciunea de care dădea dovadă. După cum se aprecia chiar ea, Shonagon se pricepea la bârfe și pălăvrăgeli, toate rostite cu o voce plăcută. Și nu a trebuit să treacă mult până când să-și transfere gândurile și observațiile pe hârtie – o resursă costisitoare furnizată chiar de Împărăteasă, care intrase în posesia unui teanc de caiete cu care nu știa ce să facă.

Totuși, nu toată lumea era înnebunită după ea. Murasaki Shikibu era o rivală de la Curte (și autoarea *Poveștii lui Genji*, prezentată și în această carte) care slujea o altă împărăteasă-consort, Shoshi. Ea o considera talentată pe Shonagon, dar trasă în jos de automulțumire și de dorința de a se deosebi de

ceilalți. De asemenea, Shikibu susținea că era frivolă și predispusă să se lase dominată de emoții, astfel încât „stima oamenilor pentru dânsa nu putea decât să scadă”. Când împăratul a abdicat în anul 1011 și împărăteasa și-a pierdut o parte din putere, Shonagon cu siguranță a ajuns la coada ierarhiei, iar istoria tradițională sugerează că a devenit călugăriță undeva în suburbiile orașului imperial, ducându-și zilele în sărăcie.

Indiferent de sfârșitul vieții ei, *Cartea pernei* i-a asigurat nemurirea. (În acea perioadă, o „pernă” nu era suportul moale pentru cap la care ne gândim astăzi, ci o construcție din lemn, adesea dotată cu un sertar în care putea fi depozitat un jurnal sau alte materiale de lectură.) În peste 300 de însemnări de dimensiuni foarte diferite – unele doar de un rând, altele de câteva pagini – Shonagon a conturat o lume, atât externă, cât și internă, pentru cititorii săi. De exemplu, aflăm multe lucruri despre obiceiurile și moravurile înaltei societăți din Epoca Heian, perioadă cuprinsă între anii 794 și 1185, când capitala Japoniei a fost mutată de la Tokyo la Kyoto. A fost o epocă de aur a culturii japoneze autohtone, foarte apreciată la Curte și care reflecta o scădere a influenței chinezești. Acest ultim aspect a constituit, în special, un avantaj pentru Shonagon. În perioada în care scria, bărbații obișnuiau încă să folosească caractere chinezești (care indicau nivelul lor ridicat de educație), în timp ce femeile erau libere să scrie în japoneza lor nativă (folosind un sistem numit *hiragana*¹¹, în care simbolurile reprezentau foneme). Descătușate de norme, scriitoarele din Japonia s-au

¹¹ Silabarul *hiragana* este unul din cele două sisteme de scriere fonetică din limba japoneză, celălalt fiind *katakana*. Fiecare caracter hiragana reprezintă un grup de unul sau două foneme (sunete), în general o consoană urmată de o vocală, ca de exemplu sa, to, mi etc. Aceste grupuri de sunete se numesc *more* (singular *moră*), concept fonetic similar dar nu identic cu acela de silabă. (*n. trad.*)

bucurat de o libertate de exprimare mult mai mare, atrăgând un public mai larg datorită accesibilității.

Chiar dacă viziunea lui Shonagon asupra vieții de la Curte este fascinantă, reflecțiile personale și listele sale adesea amuzante sunt cele care oferă un aer complet modern operei. A susținut mereu că a început să scrie *Cartea pernei* doar pentru ea însăși; iar un sentiment de spontaneitate și eliberare transpare din proza ei. Însemnările sale par neîngrădite de nevoia de a mulțumi un public și, scriind doar pentru a se mulțumi pe ea însăși, ne satisface în schimb pe noi. De exemplu, într-un anumit punct, meditează asupra faptului că un predicator ar trebui să fie arătos, deoarece trebuie să păstreze privirile spectatorilor asupra lui în timp ce vorbește, dacă vor să-i înțeleagă corect sentimentele demne. În alt loc, notează: „Când pleacă iubitul în zori, s-ar cuveni s-o faci cu mai multă eleganță.”¹² În altă parte, sub titlul „Bărbații au simțăminte tare ciudate”¹³, îi critică pe acei bărbați care iubesc femeile „slute”, pe un ton care amintește de chatroom-urile din zilele noastre.

Într-o însemnare memorabilă, își povestește furia pe care a simțit-o atunci când a făcut un pelerinaj la un sanctuar budist doar pentru a descoperi că „prostimea” ajunsese acolo înaintea ei și se prosterna. Oamenii de rând, „îmbrăcați în hainele lor jerpelite, semănau cu niște viermi”, se descarcă ea, adăugând că „îi venea să-i împingă pe toți la o parte”¹⁴. Dar nu aruncă doar vorbe pline de otravă. Mai povestește trista întâmplare a unui câine aproape omorât în bătaie după ce atacase pisica împărătesei, permițându-i-se apoi să se întoarcă la Curte, unde a

¹² Sei Shōnagon, *Cartea pernei: confesiunile unei doamne de onoare de la curtea imperială japoneză*, traducere de Ioana Aneci, Editura Polirom, Iași, 2015, p. 83. (n. trad.)

¹³ *Ibidem*, p. 141. (n. trad.)

¹⁴ *Ibidem*, p. 240. (n. trad.)

primit grație imperială și a fost reabilitat de un grup de curtezane solidare cu el.

ÎNCĂ MAI BATE INIMA MEA

În *Cartea pernei* sunt trecute mai bine de 150 de liste celebre ale lui Shonagon, multe dintre ele idiosincratice și extrem de amuzante. Să luăm, de exemplu, „Lucruri care-ți înveselesc inima”¹⁵. Acestea variază de la a trece pe lângă un loc unde se joacă copii, a dormi într-o cameră unde s-a aprins tămâie parfumată sau vrăbii care își hrănesc puii până la a te uita într-o „oglină chinezească puțin neclară” și a vedea „un bărbat frumos pe care îl aștepți și care oprește trăsura și îl auzi bătându-ți la ușă”¹⁶. Evident că aceasta este o romantică incurabilă datorită ultimului punct de pe listă: „Este noapte și aștepți pe cineva. Auzi zgomotul picăturilor de ploaie pe care vântul le lovește de obloane și dintr-odată tresari.”

În ciuda faptului că publicul vizat era ea însăși, scrierile lui Shonagon au ajuns curând să circule pe scară largă – chiar înainte ca volumul să fie finalizat. Apropiindu-se de finalul volumului, a descris cum un oficial al Curții o vizitase într-o zi acasă, înainte de a avea șansa să ascundă jurnalul. Acest bărbat l-a înșfăcat refuzând să i-l înapoieze și a plecat cu el,

¹⁵ *Ibidem*, p. 63. (n. trad.)

¹⁶ *Ibidem*, p. 63. (n. trad.)

returnându-l mult mai târziu. „Se pare că atunci a ajuns această carte să fie cunoscută”, conchide ea. „De fapt, am notat tot ce mi s-a părut vrednic de a fi luat în seamă, pur și simplu din amuzament și fără ajutorul nimănui.” Istoria nu poate fi decât recunoscătoare că a făcut-o.

TITLU: POVESTEA LUI GENJI

AUTOR: MURASAKI SHIKIBU

DATĂ: ÎNCEPUTUL SECOLULUI XI

.....

Povestea lui Genji este o operă de ficțiune care descrie viața curtenilor din Japonia epocii Heian, o perioadă de înflorire a culturii, dar și a intrigilor politice, în care aparențele contau foarte mult. Autoarea, Murasaki Shikibu – un pseudonim, întrucât nu se cunoaște cu certitudine numele său real –, a fost ea însăși o curtezană, servind ca doamnă de onoare a împărăteșei-consort Shoshi. Referințele istorice arată că lucrarea a fost finalizată cel târziu în anul 1021. Manuscrisul original al cărții – scris pe bucăți de hârtie unite între ele și împăturite ca o concertină – nu mai există, dar lucrarea este menționată ca fiind primul roman din lume. Potrivit romancierului Yasunari Kawabata, laureat al Premiului Nobel: „Îndeosebi *Povestea lui Genji* este o capodoperă a literaturii japoneze. Nici măcar în zilele noastre nu există vreo operă de ficțiune care să se compare cu ea.”

Cartea spune, mai întâi, povestea lui Hikaru Genji („Prințul Luminos”), fiul împăratului Kiritsubo și a uneia dintre concubinele sale mai umile, înainte de a trece la poveștile a doi dintre urmașii săi, Niou și Kaoru. În general, se consideră că personajul lui Genji este inspirat de unul dintre miniștrii de la Curte

din acea vreme. Este o carte lungă, având 54 de capitole – traducerea în limba engleză are 1.000 de pagini¹⁷. Limba, adesea lirică și poetică, poate părea densă pentru cititorul modern ne-familiarizat cu expresiile idiomatice ale erei Heian. Dar nu-i lipsește nici energia unei narațiuni captivante. În incipit, Genji cade victima unor manevre politice care îl privează de locul său în linia de succesiune. Narațiunea îl urmărește apoi pe chipeșul și lubricul protagonist („atât de frumos, încât nici să ia la braț cele mai frumoase domnișoare de la Curte nu i-ar face drep-tate”) desfășurându-și viața de ofițer imperial, participând la numeroasele sale episoade romantice și analizând obiceiurile, practicile și slăbiciunile mediului aristocratic în care trăiește. Într-un fel, pentru fanii Japoniei medievale, cartea are ceva din stilul lui Jane Austen, dar mijlocește și o critică a societății Heian și a presupusei sale obsesii pentru aparențe în detrimen-tul moralității interioare.

¹⁷ Versiunea în limba română are 952 de pagini, incluzând note și glosar, traducere din limba japoneză de Angela Hondru, Editura Polirom, Iași, 2017. (*n. trad.*)

Se crede că Murasaki Shikibu (sau „Doamna Murasaki”, Murasaki însemnând „lavandă”) – același nume îl poartă și personajul care se bucură de un interes romantic din partea lui Genji – s-a născut în anii 970, într-o ramură neimportantă a uneia dintre cele mai puternice familii japoneze din acea vreme, Fujiwara. Tatăl ei era probabil un oficial de rang mediu care, lucru rar pentru acea vreme, i-a permis fiicei sale o educație. Ulterior, se pare că s-a căsătorit cu un bărbat mai în vârstă care avea deja alte soții și a început să scrie abia după moartea acestuia. Totuși, ascensiunea ei ca poetă a fost rapidă și a devenit curând cel puțin un intrus binevenit în înalta societate, dacă nu chiar o figură centrală la Curte. Din poziția marginală și prin prisma educației religioase budiste, a fost martoră la planurile și comploturile, aventurile și flirturile, despărțirile și scandalurile care defineau viața de la Curte. Apoi, le-a așternut în *Povestea lui Genji*. Totuși, unii cercetători sugerează că anumite pasaje care diferă ca stil și ton de restul cărții ar putea fi opera altor scriitori. S-a speculat și că finalul destul de abrupt al cărții este un indiciu că aceasta nu a fost terminată.

În crearea capodoperei sale, Murasaki a adoptat multe dintre elementele pe care le asociem cu romanul modern. Figura centrală – protagonistul – este dezvoltată intens, cu profunzime psihologică, la fel ca membrii vastei distribuții secundare (care numără câteva sute de personaje). Intriga este mai degrabă episodică decât progresivă, dar personajele evoluează ca răspuns la acțiune, iar coerența internă este menținută pe tot parcursul acesteia. Temele sale ating coarde sensibile, dar au și o tensiune dramatică. Ele explorează, de exemplu, natura iubirii romantice (inclusiv dezamăgirile provocate de ea), obsesia trecerii timpului și, nu în ultimul rând, tristețea care însoțește existența umană. Stilul de proză și anumite trăsături structurale pot fi specifice epocii respective (de exemplu, multe personaje nu au

nume, ci sunt denumite prin poziția lor socială sau prin funcția pe care o dețin), dar *Povestea lui Genji* rămâne, din multe puncte de vedere esențiale, extrem de captivantă și relevantă pentru publicul modern.

REGINA GENULUI

Murasaki Shikibu este renumită și pentru alte două opere de anvergură. În primul rând, o scurtă colecție de versuri, *Memoriile poetice*, publicată în jurul anului 1014. Apoi, *Jurnalul lui Murasaki Shikibu*, o colecție de însemnări de jurnal scrise în japoneza vernaculară a vremii și care include scrisori și versuri scrise în timpul șederii sale la Curte. Aici se regăsesc cele mai multe informații biografice cunoscute despre ea, dar și critica ei la adresa autoarei *Cărții pernei*, Sei Shonagon. Perioada Heian a fost o epocă de aur pentru scriitoarele japoneze, dar este clar că solidaritatea nu a mers decât până la un anumit punct.

Deși nu a supraviețuit niciun manuscris original al lui Murasaki, un pergament ornamentat din secolul XII, ilustrând scene din carte, a fost desemnat „comoară națională”. Cel mai vechi manuscris existent a fost scris de Fujiwara no Teika în prima jumătate a secolului XIII, moment în care se crede că au existat mai multe versiuni ușor diferite ale cărții. Prima traducere în limba engleză a câtorva secțiuni din carte a fost realizată de Suematsu Kenchō în 1882, însă o traducere aproape

integrală (realizată de Arthur Waley) a apărut abia între 1925 și 1933. Primul volum a primit o recenzie în *British Vogue* din partea Virginiei Woolf. Aceasta și-a exprimat mirarea că Murasaki „[privea] de la fereastra ei cu zăbrele la florile care se desfac «ca buzele oamenilor care zâmbesc la propriile gânduri»”, în timp ce strămoșii lui „Tolstoi sau Cervantes sau acei alți mari povestitori ai lumii occidentale... [se] luptau sau stăteau ghemuiți în colibele lor”. Ea continuă:

Toate comparațiile dintre Murasaki și marii scriitori occidentali nu fac decât să scoată în evidență perfecțiunea ei și forța lor. Dar este o lume frumoasă; doamna tăcută, cu toată educația, perspicacitatea și amuzamentul ei, este o artistă desăvârșită; și ani de zile vom bântui prin crângurile ei, îi vom privi lunile ridicându-se și omătul căzând, vom auzi găștele sălbatice cum strigă, iar flautele și lăutele și flajeoletele cum sună și scot clinchete, în timp ce prințul gustă și încearcă toate senzațiile ciudate ale vieții și dansează atât de splendid încât bărbații încep să plângă, dar nu depășește niciodată limitele decorului și nici nu-și diminuează eforturile de a căuta ceva diferit, ceva mai subtil, ceva tăinuit.

Jorge Luis Borges, alt admirator, menționează: „*Povestea lui Genji*, în traducerea lui Arthur Waley, este scrisă cu o naturalitate aproape miraculoasă, iar ce ne interesează nu este exotismul – un cuvânt oribil –, ci mai degrabă pasiunile umane ale romanului. Un astfel de interes este legitim: opera lui Murasaki este ce am putea numi foarte precis un roman psihologic.”

TITLU: MAGNA CARTA

AUTOR: STEPHEN LANGTON,

ARHIEPISCOP DE CANTERBURY

DATA: 1215

.....

Magna Carta (care se traduce din latină prin *Marea Cartă*) este un acord încheiat la începutul secolului XIII între regele Ioan al Angliei (supranumit Ioan Fără de Țară) și un grup de baroni arțăgoși, pentru a evita războiul civil. Acest acord a fost produsul pragmatismului politic, orientat spre păstrarea avuției și puterii de către o elită politică. Dar impactul său a atins cote mai înalte decât ar fi putut visa vreodată oricare dintre semnătari. La nivel mondial, este considerat documentul fondator al idealurilor democratice și al libertăților civile care a stat la baza majorității lumii occidentale în cei aproximativ 800 de ani de la crearea sa.

Regele Ioan a urcat pe tron în anul 1199, succedându-și frațele, Richard I („Inimă de Leu”). Domnia lui Richard a fost majoritar pașnică în țară și destul de prosperă. Își petrecea cea mai mare parte a timpului în străinătate, în cruciade, astfel încât baronii englezi puteau supraveghea afacerile interne fără prea multe interferențe „de sus”. Ioan, însă, a fost un alt soi de conducător. Crezând în dreptul său divin de a domni, a încercat să-și impună voința și, în același timp, să facă tot posibilul pentru a burduși vistieria regală cu bogății. A luat fără milă taxele datorate pe moșteniri, în locul serviciului militar și chiar taxele pe proprietățile văduvelor care se recăsătoreau. Baronii săi nu au apreciat măsurile dure și nemulțumirea s-a făcut simțită rapid.

Lucrurile s-au precipitat atunci când Ioan a întreprins o serie de incursiuni costisitoare în Franța, care au culminat cu

pierderea Bretoniei și a Normandiei în anul 1214. Țara s-a împărțit între baronii hotărâți să-l ia la întrebări pe Ioan, tabăra celor care îi erau loiali monarhului și tabăra majoritară – formată din cei care nu doreau să-și arate adevărata față. În 1215, cea mai puternică figură religioasă din țară – Stephen Langton, Arhiepiscop de Canterbury – s-a simțit obligată să intervină. La data de 15 iunie a aceluiași an, cele două părți s-au întâlnit la Runnymede, pe râul Tamisa, între Londra și Windsor, pentru a-și pune sigiliile pe un document redactat de Langton.

Acordul oferea diverse asigurări cu privire la drepturile Bisericii, la impozitare, la accesul la justiție și la protecția împotriva înțemnițării ilegale. Cu toate acestea, certurile au continuat mai ales pentru că baronii l-au acuzat pe Ioan că și-a uitat repede promisiunile, ceea ce a condus la începerea Primului Război al Baronilor, în timpul căruia s-au făcut planuri de înlocuire a lui Ioan cu viitorul Ludovic al VIII-lea al Franței. Însă Ioan avea să moară înainte de sfârșitul anului următor (victimă a dizenteriei), fiind înlocuit de fiul său în vârstă de

9 ani, Henric al III-lea. *Magna Carta* a trecut în anii următori printr-o serie de revizuiți și reeditări, notabile fiind versiunea lui Henric din 1225 – care a fost inclusă în cărțile de legi – și cea din 1258, când „Proviziunile de la Oxford” au stabilit condițiile unui Consiliu Privat ales de baroni pentru a sfătui monarhul și au oficializat convocarea Parlamentului de trei ori pe an.

Deci, cum a ajuns acest acord să fie atât de important în toată lumea? Cu toate că *Magna Carta* menționează „comunitatea întregului ținut” și „consimțământul regatului”, adevărata sa intenție a fost de a consolida poziția de conducere a unui monarh susținut de o elită socială. Drepturile au fost extinse la cei considerați liberi, dar nu existau prea multe motive de bucurie pentru cei „neliberi” – acei șerbi și orășeni care-și târau existența fiind în serviciul stăpânilor lor, o clasă ce cuprindea peste jumătate din populație.

FĂCUT LA COMANDĂ

Deși nu se cunoaște numărul exact, se crede că cel puțin 13 copii ale *Cartei* originale au fost emise în 1215 pentru diferite autorități. Astăzi, însă, au mai rămas doar 4, dintre care doar una cu sigiliu. Toate se află în Marea Britanie, una la Catedrala Lincoln, alta la Catedrala Salisbury și două la British Library în Londra. Ultimele două au ajuns în secolul XVII în colecția lui Sir Robert Cotton, politician și anticar. Se crede că una dintre ele i-a fost donată de un avocat, Humphrey Wyems, care a descoperit-o într-un atelier de croitorie din Londra!

Cu toate acestea, baronii făcuseră ceva remarcabil, în mod total neintenționat. În ciuda faptului că nu erau deloc interesați de situația dificilă a oamenilor de rând, aceștia au stabilit o serie de legi și principii cruciale. În primul rând, au stabilit că un monarh nu putea pur și simplu să guverneze după cum dorea. Un rege (sau o regină) era răspunzător pentru acțiunile sale și putea fi obligat să răspundă în fața legii. Cu alte cuvinte, prevala legea.

Similar, cetățenii liberi ai regatului erau îndreptățiți să se aștepte ca legea să fie respectată printr-un „proces echitabil” și ca nimeni să nu fie privat de libertate fără acest proces echitabil. Doar 3 dintre cele 63 de clauze inițiale ale *Cartei* au rămas în vigoare, dar printre acestea se numără următoarea clauză revoluționară – Clauza XXIX: „Niciun om liber nu poate fi arestat, nici întemnițat, nici depozat de drepturile ori de bunurile sale, nici scos în afara legii sau exilat, sau privat de statutul său în niciun fel, și nici nu vom merge împotriva lui sau vom trimite pe alții să facă acest lucru, decât prin hotărârea legală a semenilor săi sau prin legea pământului. Nimănui nu-i vom vinde, nimănui nu-i vom refuza sau întârzia drepturile sau dreptatea.” Până la mijlocul secolului XIII, s-a înțeles că aceste drepturi ar trebui să se extindă la fiecare persoană, indiferent de statutul său social.

În secolul XVII, juristul englez Edward Coke s-a bazat foarte mult pe *Magna Carta* în redactarea actului „Petiția dreptului”, care urmărea să limiteze puterile monarhiei Stuart. Există, de asemenea, ecouri clare ale acordului baronilor din 1215 în Declarația Drepturilor (Marea Britanie, 1688) și în Declarația Drepturilor din SUA (1791). *Magna Carta* a stat la baza constituțiilor din Lumea Nouă și se regăsește și în documente de referință precum Declarația Universală a Drepturilor Omului (1949). Nu-i rău pentru un document făcut în grabă, cu atâtea

secole în urmă, pentru a înăbuși o mică nemulțumire locală din Anglia.

Așa cum a spus Sir Winston Churchill în lucrarea sa *Istoria popoarelor vorbitoare de limbă engleză* (1958): „Și când, în epocile următoare, statul, plin de propria sa autoritate, a încercat să calce în picioare drepturile și libertățile supușilor, s-a făcut apel la această doctrină [*Magna Carta*] din nou și din nou, și niciodată până acum în zadar.”

TITLU: *DIVINA COMEDIE*

AUTOR: DANTE ALIGHIERI

DATA: 1320

.....

Dante Alighieri și-a finalizat poemul epic și vizionar în trei părți, *Divina Comedie*, în 1320, după ce a lucrat la el timp de aproximativ 12 ani. O bogată alegorie care se bazează pe surse literare religioase, clasice și laice, existente, extraordinara narațiune la persoana întâi relatează călătoria protagonistului prin cele trei tărâmurii ale morților: *Infernul* (Inferno), *Purgatoriul* (Purgatorio) și *Paradisul* (Paradiso).

Poemul servește drept punct de reper în mai multe privințe. Ca operă literară, ocupă un loc fruntaș în top și timp de 700 de ani a fost una dintre pietrele de temelie ale canonului occidental, astfel încât T. S. Eliot a remarcat: „Dante și Shakespeare împart lumea între ei. Nu există un al treilea.” (A se vedea *Dante in Love: The World's Greatest Poem and How It Made History*, de Harriet Rubin; Simon & Schuster, 2004.) Decizia lui Dante de a scrie poemul în florentina vernaculară și nu în latina preferată de alți scriitori ai epocii a marcat o schimbare radicală în tradiția literară, deschizând opera unui public mult mai larg și

contribuind la stabilirea bazelor limbii italiene moderne. Dar poemul a avut, de asemenea, un impact profund asupra înțelegerii populare a învățăturilor religioase. Dante avea rădăcini (dar nu exagerat de adânci) în tradițiile romano-catolice care dominau viața europeană de atunci, iar *Divina Comedie* a făcut poate mai mult decât Biblia însăși în modelarea percepțiilor despre viața de apoi, în special în ceea ce privește natura Iadului („Voi, ce intrați, lăsați orice speranță”¹⁸).

Născut în 1265, Dante a crescut în orașul-stat italian Florența, care la acea vreme era un cuib de intrigi politice. A devenit spițer, deși se pare că a făcut-o mai degrabă pentru a intra într-una dintre breslele datorită cărora putea să-și construiască o carieră politică decât din pasiunea pentru farmacie. În plus, probabil că i-a gădilat și instinctele literare, deoarece, de multe ori, spițerii erau și librari. Deși nu s-a aflat niciodată în prim-planul vieții politice a orașului său, el s-a alăturat facțiunii Guelfi, care susținea papalitatea, în conflictul îndelungat cu Ghibellinii aliniați la legile Sfântului Imperiu Roman. După ce Ghibellinii au fost înfrânți, Guelfii s-au divizat în facțiuni rivale, ceea ce a dus la exilarea lui Dante din orașul său natal timp de mai mulți ani, perioadă în care se crede că a conceput ideea pentru *Divina Comedie*.

La început, însă, nu a fost nimic „divin”. Și-a numit opera doar *Comedia*, *Divina* fiind adăugat mult mai târziu de un alt mare scriitor italian al perioadei, Giovanni Boccaccio. Cât despre structura poemului, cele trei cărți – sau *Cantiche* – însumează aproximativ 14.233 de versuri și 100 de cânturi (câte 33 în *Purgatoriul* și *Paradisul* și 34 în *Infernul*).

Acțiunea se desfășoară înainte de răsărit, în Vinerea Mare și miercurea următoare, în anul 1300, Dante Naratorul bucurându-se de compania a trei ghizi în călătoria sa spirituală. Pentru

¹⁸ Dante Alighieri, *Divina Comedie, Infernul*, traducere de Eta Boeriu, Editura Minerva, București, 1982. (*n. trad.*)

vizitele în Infern și Purgatoriu, este însoțit de marele poet roman Virgiliu, în timp ce însoțitoarea sa în Paradis este Beatrice, o femeie idealizată, bazată pe o persoană reală pe care Dante o cunoscuse în tinerețe la Florența. Tânjise romantic după ea, dar aceasta a murit la o vârstă fragedă.

Epica aventură începe cu faimoasele rânduri:

*Spre-amiaza vieții noastre muritoare ajuns,
Într-o pădure-ntunecoasă mă rătăcii
Pierzând dreapta cărare.*¹⁹

Așa începe coborârea sa în Infern, care este alcătuit din nouă cercuri concentrice, fiecare dintre ele fiind umplut cu o „clasă” diferită de păcătoși (exponenți ai desfrâului, lăcomiei, invidiei, furiei, ereziei, violenței, fraudei și trădării). Fiecare dintre ei plătește prețul pentru crimele lor împotriva lui Dumnezeu, care sunt descrise într-un mod obsedant de realist. Primul cerc este Limbul, unde locuiesc sufletele morților nebotezați și ale necreștinilor „virtuoși”, mai puțin violente decât sufletele din celelalte cercuri, dar veșnic triste și fără speranța de a urca în Rai. Aici locuiește și Virgiliu.

Urmează apoi Purgatoriul, o urcare abruptă pe un munte care cuprinde șapte terase, fiecare corespunzând unuia dintre cele șapte păcate capitale. Aici, Dante meditează asupra naturii păcatului și a rădăcinilor sale în iubire – iubirea care este deficitară, dezordonată, pervertită sau în exces față de ce este moral. Ascensiunea în Purgatoriu îi oferă autorului ocazia de a critica ceea ce el consideră a fi eșecurile Bisericii Catolice și de a reflecta asupra unor probleme politice contemporane mai mari, proces care i-a oferit lui Dante un filon bogat de subiecte, având în vedere experiența sa de exilat politic.

¹⁹ *Ibidem.* (n. trad.)

CHAU CER

Adoptarea vernacularului de către Dante a fost un punct de reper nu numai pentru literatura italiană, ci și pentru limba italiană în sine. Alegerea sa a fost esențială în modelarea dezvoltării unei *lingua franca* naționale. Geoffrey Chaucer, autorul *Poveștilor din Canterbury* – o altă carte de căpătâi a literaturii mondiale –, a ales să scrie în Engleza Medie (vorbită între anii 1200 și 1500) și nu în franceză sau latină, așa cum era de așteptat. Astfel, deseori i se acordă meritul de a fi făcut ceva similar pentru limba engleză precum Dante. Contemporanul său apropiat, Thomas Hoccleve, îl va descrie ca fiind „primul fondator al cinstitei noastre limbi”. Totuși, Dante a făcut acest pas îndrăzneț cu aproape 80 de ani mai devreme.

În vârful muntelui, Dante și Virgiliu ajung la Grădina Edenului, o manifestare a inocenței de dinaintea Căderii, pe care călătoria în Purgatoriu este menită să o regăsească. Apoi, Beatrice i se alătură lui Dante, însoțindu-l în Rai, călăuzindu-l prin cele nouă sfere cerești până la Empyrium – regatul lui Dumnezeu (unde va fi călăuzit de Sfântul Bernard). Pe drum, Dante întâlnește mai multe personalități care au devenit sfinți, printre care Toma d’Aquino, Sfântul Petru și Sfântul Ioan.

Pe lângă influența evidentă a Scripturilor asupra acestei călătorii teologice, Dante s-a inspirat și din alte părți. De exemplu, aspectele cosmologice ale operei se datorează îndeosebi ideilor

lui Ptolemeu, în timp ce Aristotel i-a servit lui Dante drept fundament filozofic. Influența lui Homer și, bineînțeles, a lui Virgiliu este, de asemenea, evidentă. Dar Dante a luat influențele disparate și le-a amestecat pentru a crea ceva cu totul unic și fără precedent. Timp de secole – chiar și în zilele noastre –, viziunea colectivă asupra Raiului și Iadului tinde să fie înrădăcinată în ceea ce el a prezentat în *Divina Comedie*.

Influența asupra altora care i-au urmat este incomensurabilă. Se regăsesc urme dantești în mare parte din creațiile culturale din perioada Reformei și a Renașterii, dar se extind și mai departe. Oare John Milton ar fi putut scrie *Paradisul pierdut* fără ca Dante să fi scris înaintea lui? William Blake a readus opera lui Dante în atenția publicului în secolul XIX, secol avid de romantism, în timp ce moderniști precum James Joyce și T. S. Eliot l-au enumerat pe Dante printre cei care i-au influențat formarea. Joyce a spus chiar: „Îl iubesc pe Dante la fel de mult ca Biblia. El este hrana mea spirituală, restul este balast.”

Pe lângă meritul artistic al operei sale, Dante a contribuit la schimbarea modului în care era consumată literatura. Scriind în vernacular, a câștigat un public mult mai larg decât dacă ar fi scris în latina folosită de elită. Îndrăznind să urmeze această cale, a deschis calea și pentru alții precum Boccaccio și Petrarca. Dar, într-un context mai amplu, *Divina Comedie* poate fi văzută ca un salt înainte spre epoca modernă. Este un produs al curajului care a îmbinat religia, mitologia și politica – cele cerești și cele pământești – în cele mai izbitoare versuri, deschizând calea către un nou tip de literatură și un nou mod de a o percepe. Scriitorul argentinian Jorge Luis Borges prezintă succint această idee, descriind *Divina Comedie* ca fiind „cea mai bună carte pe care a dobândit-o literatura vreodată”.

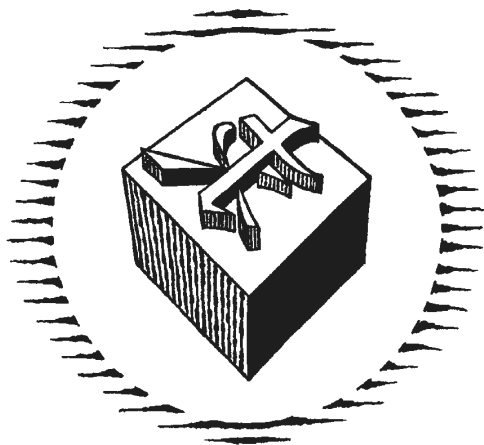
TITLU: *JIKJI*

AUTOR: BAEGUN

DATA: 1372

.....

Jikji este o colecție de învățături budiste adunate la sfârșitul secolului XIV de către maestrul Baegun (1298-1374), călugăr și stareț al templelor Anguk și Shingwang din Haeju, un oraș situat în actuala Coree de Nord. *Jikji* este o prescurtare a titlului complet al lucrării care poate fi tradusă ca „Antologie de învățături Zen ale marilor preoți budiști”. Alcătuită din învățături, imnuri, elogii și poezii ale unor personalități de rang înalt din lumea budistă, este o ediție a cărții publicate în 1377 (la cinci ani după ce Baegun a terminat de scris) care îi asigură locul în volumul de față. În 2001, UNESCO a recunoscut ediția din 1377 drept cea mai veche carte din lume care a fost tipărită cu caractere metalice mobile. Cu 78 de ani înainte de apariția celebrei Biblîi tipărite de Johannes Gutenberg, *Jikji* reprezintă începutul evoluției formei literare de la statutul de mijloc de comunicare al elitelor la cel de mijloc de comunicare al maselor.

În perioada în care Baegun alcătuia *Jikji*, dinastia Goryeo (sau Koryo) controla peninsula coreeană, iar sub conducerea ei budismul a prosperat, fiind recunoscut ca religie națională. Baegun intenționa ca textul său să fie folosit în educația studenților care se familiarizau cu cerințele specifice ale budismului Zen. Când a terminat prelucrarea textului în 1372, acesta a fost imprimat prin xilogravură – adică a fost tipărit cu un bloc de lemn sculptat în relief și acoperit cu tuș pentru a crea desenul dorit pe o bucată de hârtie sau pe un alt material adecvat. Această metodă era folosită pe scară largă de ceva timp atât în China, cât și în întreaga Asie de Est.

În timp ce xilogravura este un sistem „fix”, în care fiecare parte de text trebuie să fie gravată pe un bloc, tipărirea cu caractere mobile este mult mai flexibilă. Se utilizează componente mobile, fiecare reprezentând o literă sau un simbol diferit, care pot fi aranjate în matrițe astfel încât să compună textul ce urmează să fie tipărit și apoi pot fi rearanjate pentru a produce texte diferite. După aceea, matrițele sunt date cu tuș și presate pe materialul pe care urmează să fie tipărite. Potrivit lui Shen Kuo, savant și om de stat care a trăit între anii 1031 și 1095, în timpul dinastiei Song din China, caracterele mobile au fost inventate în jurul anului 1040 de un om cu „poziție neoficială” numit Bi Sheng, folosind tipare realizate dintr-un amestec de lut și clei ars în cuptor. Deși este greu să confirmăm astfel de afirmații, cu siguranță chinezii foloseau caractere mobile din bronz forjat în secolul XII. Totodată, acest tipar a fost folosit aproape exclusiv pentru documente oficiale, cum ar fi banii sau actele oficiale. Dar dinastia Goryeo a făcut primii pași în utilizarea acestei tehnologii pentru realizarea operelor culturale. Spre deosebire de omologii europeni de mai târziu, acești primi tipografi coreeni nu dispuneau de utilaje pentru imprimarea caracterelor mobile pe materiale, ci realizau totul manual –

o muncă care necesita foarte mult timp. Fără îndoială, înainte de *Jikji* au fost tipărite și alte cărți prin același procedeu, dar acum nu mai există niciun exemplar.

SUTRA DE DIAMANT

În anul 1900, un călugăr pe nume Wang Yuanlu se plimba pe lângă Grotele Mogao (cunoscute și sub numele de *Peșterile celor 1000 de Buddha*) din Gansu, în nord-vestul Chinei. Pe traseul său, a găsit o peșteră sigilată, iar înăuntru a descoperit zeci de mii de manuscrise și alte artefacte. Printre acestea se afla un text budist, tradus din sanscrită în chineză, care a devenit cunoscut sub numele de *Sutra de Diamant*. Având o lungime de aproximativ 6.000 de cuvinte, textul este imprimat pe un pergament lung de 15 metri, iar numele său provine de la titlul complet: „Diamantul care taie prin iluzie”. Realizată prin tehnica xilogravurii la data de 11 mai 868, este cel mai vechi exemplu cunoscut de carte tipărită.

Jikji a fost publicată în două volume, deși doar al doilea a ajuns până în zilele noastre. A fost tipărită pe hârtie, folosind caractere de aproape 25 cm lățime și 17 cm lungime. Pe alocuri, liniile sunt strâmbe, iar unele litere sunt tipărite invers sau prezintă alte defecte. Dar nu înseamnă că trebuie să denigrăm importanța entității pe care o reprezintă. Ultima pagină include chiar și detalii despre publicare, deci știm că a fost publicată în

luna iulie a „celui de-al treilea an al regelui U” (1377) la Templul Heungdeok din Cheongju, în Coreea de Sud de astăzi. A apărut la 3 ani după moartea autorului său.

În 1887, când dinastia Joseon, veche de cinci secole, se apropia de sfârșit în Coreea, un francez pasionat de colecționarea cărților, Victor Émile Marie Joseph Collin de Plancy, lucra ca *chargé d'affaires* (diplomat însărcinat cu afacerile) la Ambasada Franței din Seul. *Jikji* a intrat în posesia sa (prin mijloace necunoscute) și a fost adusă în atenția lumii occidentale în anul 1901, când etnograful Maurice Courant, un cercetător francez interesat de Asia de Est, a inclus-o în bibliografia sa de lucrări coreene. În 1911 a fost vândută de celebra casă de licitații pariziană Hôtel Drouot unui alt colecționar, bijutierul Henri Véver, care a lăsat-o moștenire Bibliotecii Naționale a Franței (*Bibliothèque Nationale de France*) la moartea sa, în 1950. Douăzeci și doi de ani mai târziu, Dr. Park Byeong-seon, un angajat al Bibliotecii specializat în istoria și cultura Asiei de Est, a identificat oficial *Jikji* ca fiind cel mai vechi volum existent, tipărit cu ajutorul caracterelor metalice mobile.

Faptul că Parisul este cel care găzduiește cartea constituie motiv de supărare pentru mulți coreeni, care consideră că tezaurul național trebuie returnat țării de origine. În ciuda acestui fapt, autoritățile franceze susțin că volumul reprezintă o bijuterie a culturii mondiale care nu aparține niciunei țări și că Biblioteca Națională a Franței este cea mai bine dotată instituție ce poate conserva cartea pentru generațiile viitoare. În 2001, la un secol de la includerea sa pe lista lui Courant, *Jikji* a fost înscrisă în Registrul Memoria Lumii (MoW) al UNESCO.

În timp ce dreptul la posesia operei va rămâne probabil un subiect de aprinsă dezbateră, locul său în lista realizărilor umane este de netăgăduit. Tiparele reutilizabile au pavat

drumul către distribuția și folosirea cunoștințelor în masă, iar *Jikji* este cel mai vechi exemplu.

TITLU: REVELAȚIILE IUBIRII DIVINE

AUTOR: JULIAN DIN NORWICH

**DATĂ: SFÂRȘITUL SECOLULUI XIV/
ÎNCEPUTUL SECOLULUI XV**

.....

Revelațiile iubirii divine menționează o serie de viziuni religioase despre care autorul crede că au transmis o mai bună înțelegere a adevăratei naturi a lui Iisus Hristos, a sacrificiilor sale și a motivelor care stau la baza acestora. Deși un astfel de material revelator este remarcabil în sine, nu a fost deloc unic în epoca sa. Dar ce scoate în evidență acest volum este identitatea autorului său. Julian a fost o femeie, iar *Revelațiile* ei sunt considerate cea mai veche lucrare literară cunoscută care a supraviețuit și care este scrisă de o femeie în limba engleză.

Se știe foarte puține lucruri despre Julian. Aceasta s-a născut în anul 1342, în Norwich, pe atunci un centru comercial și religios înfloritor din estul Angliei, dar nu suntem siguri nici măcar de numele ei real. În general, se crede că „Julian” provine de la sfântul protector al Bisericii în a cărei chilie a trăit ca anahoretă – adică o persoană care se separă de lumea laică pentru a-și trăi viața într-un devotament religios ascetic. Uneori este menționată sub numele de Juliana sau chiar Maica Julian.

Julian a trăit într-o epocă de mare agitație religioasă și socială. Dominanta Biserica Catolică se afla în toiul unui război intern, iar primii ei ani de viață au fost marcați de ororile Morții Negre (adică ciumă) care a pus stăpânire pe Europa între anii

1346 și 1353. În Anglia, tulburările sociale ulterioare vor duce la Revolta Țăranilor din anii 1380.

Revelațiile se bazează pe 16 viziuni sau „apariții” cărora le-a fost martoră Julian pe parcursul a două nopți, în anul 1373. La acea vreme, aceasta avea în jur de 30 de ani și era ținută la pat din cauza unei boli de care se temea că-i va aduce sfârșitul. Își pierdea vederea și se chinuia să respire, dar, când se străduia să se concentreze asupra crucifixului care atârna deasupra patului ei, a simțit o senzație bruscă de calm, în care nu mai simțea durerea. Pe măsură ce viziunile o cuprindeau, l-a văzut, printre altele, pe Hristos, cu sângele scurgându-I din coroana de spini în timpul Patimilor (acele evenimente de la sfârșitul vieții lui Iisus și dinaintea Învierii), precum și pe Fecioara Maria, o figură a „înțelepciunii și adevărului”, așa cum a spus chiar Julian.

„Aparițiile” i-au confirmat lui Julian natura iubitoare a lui Dumnezeu, spunând că reprezintă tot ce este bun pentru umanitate. În *Revelații*, se luptă cu întrebări filozofice complexe, precum natura identității lui Dumnezeu și de ce permite, de

fapt, o divinitate binevoitoare existența păcatului și a răului. Examinează în detaliu suferința lui Hristos și își declară dorința de a suferi alături de El. Dar, în cele din urmă, ajunge la concluzia că iubirea divină este forța motrice a tuturor lucrurilor. În mod surprinzător, se referă la Hristos și ca la o „Mamă”, o inversare a rolurilor de gen care era extraordinară pentru acea vreme, legându-l pe Hristos de ideea de „divin feminin”.

Înțelegerea ei despre dragostea și compasiunea lui Dumnezeu este poate cel mai bine explorată în următorul fragment:

Mi-a arătat El în aceasta ceva mic, părând a fi de mărimea unei alune, în palma-mi; și era la fel de rotundă ca o minge. Am privit asupra-i cu ochii minții, și m-am gândit: „Ce poate fi aceasta?” Și primit-am obștescul răspuns întocmai: „Este tot ce s-a făcut.” M-am întrebat cum ar putea să reziste, căci credeam că s-ar putea prăvăli în orice clipă, din nimic. Și mi s-a răspuns după înțelegerea mea: „Rezistă, și întotdeauna o va face pentru că Dumnezeu o iubește. Așadar acest Tot are Ființă prin iubirea lui Dumnezeu.” În acest obiect mic am deslușit trei însușiri. Prima este că Dumnezeu l-a făcut, a doua că Dumnezeu îl iubește, a treia că Dumnezeu îl păstrează.

Julian și-a revenit din boală în câteva zile, relatându-și în scris revelațiile, într-o formă scurtă. Dar a continuat să revizuiască lucrarea în deceniile următoare, realizând o „versiune lungă” de aproximativ 86 de capitole – o lucrare redactată nu în latina clericilor bisericești, ci în Engleza Medie pe care o vorbeau oamenii obișnuiți. Lucrarea începe așa: „Aceasta este o Revelație a Iubirii pe care Iisus Hristos, fericirea noastră

nesfârșită, a făcut-o în Șaisprezece Apariții, sau Revelații.” S-a referit la ea însăși ca fiind „o creatură simplă și neștiutoare”, poate precaută să nu jignească autoritățile bisericești cu ce erau, în realitate, cuvinte de-a dreptul radicale. În mod clar, era educată, dar este foarte posibil să fi fost autodidactă, deoarece fetele erau în mod obișnuit private de oportunitățile oferite băieților (și pe atunci, doar băieții dintr-o anumită clasă beneficiau de educație).

IATĂ, VIN FETELE!

Julian nu era în întregime o voce feminină singulară. Printre cei pe care i-a inspirat se numără mistică creștină Margery Kempe, care în anul 1413 a vizitat-o pe Julian în chilia ei și a rămas la ea câteva zile. Ele au discutat despre viziunile religioase ale lui Kempe și despre aspecte mai vaste ale credinței. În anii 1430, Kempe a consemnat o relatare a vieții și spiritualității sale, dictând-o unor copişti. Unii consideră rezultatul dictării, *Cartea lui Margery Kempe*, ca fiind cea mai veche autobiografie cunoscută scrisă în limba engleză.

Julian a murit, probabil, prin anii 1410 și *Revelațiile* nu s-au bucurat de un public larg în timpul vieții sale. Cu toate acestea, deși manuscrisul ei s-a pierdut cu multe secole în urmă, într-o epocă anterioară tipăririi, acesta a circulat suficient de mult astfel încât i s-au făcut copii scrise de mână. Se știe că au supraviețuit trei copii complete. Două se află la British Library, iar o a

treia, realizată de un grup de călugărițe exilate în Anvers la sfârșitul secolului XVI, se află la Paris, la Biblioteca Națională a Franței.

În 1670, un călugăr benedictin englez pe nume Serenus de Cressy a tradus „Versiunea lungă” a operei din Manuscrisul de la Paris, publicând-o sub titlul *XVI Revelații ale iubirii divine arătate unei slujitoare devotate a Domnului nostru, numită Maica Juliana, o anahoretă din Norwich, care a trăit în zilele Regelui Edward al III-lea*. Multe alte traduceri au apărut în secolele XIX și XX, pe măsură ce interesul pentru Julian creștea.

Decesul lui Julian nu a fost anunțat. Nici măcar nu cunoaștem locul în care a fost îngropată. Dar moștenirea pe care ne-a lăsat-o este semnificativă. Munca ei continuă să provoace și să aibă priză la public. Ne oferă o perspectivă asupra minții medievale, dar ia în considerare și natura credinței și a iubirii în moduri care contează la fel de mult în secolul XXI ca și în secolul XIV. În mod esențial, este o voce feminină distinctă care răsună dintr-o epocă în care astfel de voci erau mai mult șoapte. Chiar dacă Julian era o credincioasă devotată, însăși existența cuvintelor ei reprezintă o oarecare provocare la adresa ideologiei patriarhale dominante și a structurii Bisericii întemeiate. Ea este glasul celor muți, care răsună de-a lungul secolelor.

T. S. Eliot se numără printre cei care au considerat că vorbele ei merită să fie repetate, folosindu-i una dintre observații în poemul „Little Gidding”²⁰. (A se vedea *The Poems of T. S. Eliot Volume I: Collected and Uncollected Poems*; Faber & Faber, 2015). Cuvinte care sunt, poate, un memorial potrivit pentru Julian însăși: „Și totul va fi bine și toate lucrurile vor fi bune.”

²⁰ T. S. Eliot, *Little Gidding*, Opere poetice, traducere de Sorin Mărculescu, Editura Humanitas, București, 2011. (*n. trad.*)

TITLU: BIBLIA LUI GUTENBERG

AUTOR/ТИОГРАФ: МАИ МУЛТЕ ПЕРСОАНЕ/

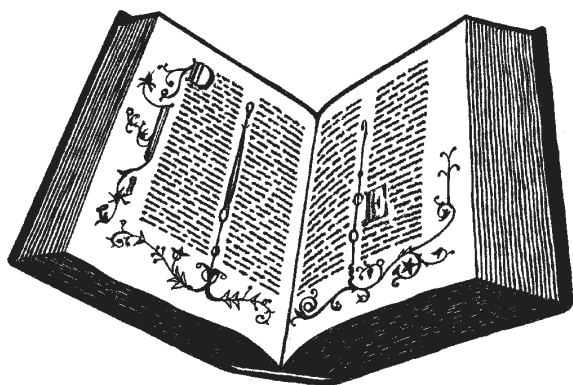
JOHANNES GUTENBERG

DATA: CCA 1455

.....

Biblia este cel mai sacru text al credinței creștine, cuprinzând Vechiul și Noul Testament, care la rândul lor sunt alcătuite dintr-un total de 66 de cărți. Vechiul Testament este echivalentul Bibliei ebraice – care a fost scrisă pe parcursul mai multor secole până în secolul II î.H. –, în timp ce cărțile din Noul Testament au fost alcătuite aproximativ în a doua jumătate a secolului I d.H. De când împăratul Constantin cel Mare a adoptat creștinismul ca religie a Imperiului Roman, în secolul IV d.H., este cea mai răspândită religie din lume, având cel mai mare număr de adepți. Astfel, nu poate fi estimată influența pe care Biblia o are asupra vieții spirituale a miliarde de oameni, nici impactul său social, politic și cultural. Dintre numeroasele ediții, Biblia lui Gutenberg este printre cele mai importante, deoarece a inițiat și utilizarea procesului de tipărire cu caractere metalice mobile în Europa. După cum am văzut, această tehnologie avea deja un avans de câteva decenii în Asia, dar contribuția lui Gutenberg a jucat un rol semnificativ în modelarea viitorului lumii.

Gutenberg s-a născut în jurul anului 1400, la Mainz și a lucrat ca gravor, inventator și, bineînțeles, tipograf. Deși geneza presei sale tipografice nu este clară, se pare că, după o serie de aventuri comerciale nefericite, și-a petrecut o mare parte din anii 1440 perfecționând-o. Din cauza lipsei de schimburi culturale între Est și Vest, nu s-a bazat pe expertiza asiatică existentă, ci și-a inventat de la zero propriul sistem original.

El a perfecționat un aliaj de plumb, staniu și antimoniu care a permis confecționarea tiparelor ieftine și durabile, precum și o matriță manuală pentru turnarea lor. De asemenea, a lucrat la crearea de cerneluri pe bază de ulei care, spre deosebire de cele pe bază de apă, nu alunecau pur și simplu de pe caractere. De fapt, și-a dat seama că era nevoie de ceva asemănător unui lac pentru a colora paginile și nu de o cerneală absorbabilă, așa cum se folosea în mod tradițional. Acesta s-a inspirat și din presele agricole pentru a dezvolta presa tipografică, eliminând mult din efortul și timpul aferente imprimării manuale. Deși nu a fost un pionier în inventarea tipografiei mobile, este, fără îndoială, cel mai mare vizionar care a folosit această metodă de tipărire. Rezultatul eforturilor sale a fost începutul comunicării în masă.

Presa lui Gutenberg a fost pusă în funcțiune în anul 1450, însă Biblia sa din 1455 rămâne capodopera care l-a consacrat. Deși nu existau două exemplare identice, acestea cuprindeau în mod obișnuit aproximativ 1.288 de pagini legate în două volume, fiecare pagină fiind alcătuită din 42 de rânduri. Unele au fost tipărite pe hârtie, altele pe pergament (se estimează că pentru o singură ediție au fost necesare aproximativ 170 de piei de vițel). Unele aveau titlurile și elementele decorative desenate pe margine (marginalia) tipărite în cerneluri de culori diferite, în

timp ce exemplarelor ulterioare li se adăugau manual aceste detalii – probabil pentru a reduce timpul și costurile de producție. Fiecare copie s-a vândut cu aproximativ 30 de florini – o mică avere (aproximativ salariul pe trei ani pentru un funcționar) –, ceea ce înseamnă că majoritatea exemplarelor au ajuns la mănăstiri și universități sau, ocazional, la o persoană foarte bogată. Pentru o astfel de lucrare de referință, Biblia lui Gutenberg a avut un tiraj foarte mic, care nu a depășit 200 de exemplare în primii ani de producție.

De asemenea, nu a fost nici prea multă activitate în contul lui bancar. Înființarea afacerii a durat ani de zile și a necesitat mult capital, fiind nevoit să se bazeze pe o serie de parteneri de afaceri. Unul dintre cei mai importanți a fost Johann Fust, care l-a dat în judecată pe Gutenberg deoarece nu-i înapoiase banii împrumutați pentru tipărirea Bibliei. Gutenberg a pierdut și a fost obligat să predea o mare parte din mașinăriile de tipărire, precum și exemplarele nevândute ale cărții. Proiectul și-a adus creatorul în pragul colapsului financiar și este puțin probabil ca acesta să fi obținut vreodată un profit real din acest proiect.

Totuși, calitatea muncii sale a fost recunoscută încă de la început. În perioada în care Gutenberg fusese dat în judecată de fostul său investitor, un preot catolic pe nume Enea Silvio Bartolomeo – care câțiva ani mai târziu avea să fie ales Papă, sub numele de Pius al II-lea – văzuse câteva pagini promoționale la Frankfurt și dăduse un raport despre ele cardinalului spaniol Carvajal de la Roma: „Erau extrem de curate și corecte în scriere și fără erori, așa cum Excelența Voastră ar putea citi fără efort și fără ochelari.” În prezent există mai puțin de 50 de exemplare din Biblia lui Gutenberg, majoritatea fiind în posesia unor instituții. Dacă la vremea lor erau scumpe, acum sunt practic neprețuite. Ultima ediție completă a fost vândută la licitație în anul 1978 pentru suma de 2,2 milioane de dolari.

Un volum a fost vândut cu 5,4 milioane de dolari nouă ani mai târziu, iar foi individuale s-au vândut chiar și cu 150.000 de dolari. Nu se știe dacă acest lucru l-ar fi încântat sau înfuriat pe Gutenberg, care era sărac.

BIBLIA REGELUI IACOB

O altă ediție de referință a Bibliei este versiunea Regelui Iacob (King James), care a fost tipărită în anul 1611. Într-o epocă de intensă discordie religioasă, ediția a fost comandată de Iacob I al Angliei (și al VI-lea al Scoției) în anul 1604. Scopul acesteia era să uniformizeze Scripturile, contracarând tensiunile religioase prin comunicarea mesajului biblic într-un limbaj accesibil întregii populații. Textul a fost împărțit pe bucăți, fiecare dintre acestea fiind tradusă de un grup de experți. Rezultatul este o lucrare de un intens lirism, fiind considerată una dintre cele mai frumoase lucrări în limba engleză. De asemenea, a adăugat o serie de expresii în lexicul englezesc, printre care „bottomless pit”, „eye for an eye”, „scapegoat”, „a law unto themselves”, „give up the ghost”, „Physician, heal thyself”, „the powers that be”, „the skin of my teeth” și „vengeance is mine”²¹.

²¹ Groapă fără fund; ochi pentru ochi (dinte pentru dinte); țap ispășitor; a se purta după cum îl taie capul (a face legea); a-și da duhul; Doctore, vindecă-te pe tine însuși!; stăpânire (cei aflați la putere); a scăpa ca prin urechile acului; Mă voi răzbuna! (n. trad.).

Măcar acum i se recunoaște lui Gutenberg toată contribuția pe care a avut-o. Deschizând calea pentru producția în masă a cărților în Europa și, prin extensie, în Lumea Nouă, a contribuit la crearea unui popor mai bine informat și mai bine educat. Fără el, Reforma, Renașterea și Iluminismul ar fi arătat foarte diferit. Chiar se poate spune că Biblia lui Gutenberg a fost puntea spre Epoca modernă. La sfârșitul secolului trecut, revista americană *Time Life* a îndrăznit chiar să afirme că inovațiile tehnice ale lui Gutenberg reprezintă apogeul realizărilor umane din ultimul mileniu. Biblia sa a fost într-adevăr o Carte Bună.

NUME: CODEXUL DIN MADRID

AUTOR: NECUNOSCUȚ

DATĂ: CCA SECOLUL XV

.....

Codexul de la Madrid este unul dintre cele doar patru codexuri – sau cărți vechi – din perioada precolumbiană, scrise în alfabetul hieroglific al civilizației Maya, care au supraviețuit. Este, de asemenea, cel mai amplu. Unul dintre cele mai vechi sisteme de scriere cunoscute de omenire, alfabetul mayaș a fost practic șters din istorie de către conchistadorii care au invadat mari părți din America Centrală și de Sud între secolele XVI și al XVIII. Echivalentul mayaș al *Pietrei de la Rosetta* (stelă egipteană esențială în descifrarea hieroglifelor din Egiptul Antic), Codexul de la Madrid a permis în ultimele decenii descifrarea limbii pierdute. Readucând la viață unul dintre cele mai importante progrese din istoria omenirii, cartea servește și ca acțiune tranșantă împotriva unuia dintre cele mai grave acte de vandalism cultural ale omenirii.

Codexul a fost descoperit în Spania, în anii 1860, în două părți distincte și a durat ceva timp până când oamenii și-au dat seama că împreună formau o lucrare unitară. Codexul probabil a ajuns în Spania ca suvenir al unuia dintre primii conchistadori. Încă se dezbate data la care a fost realizat. Unii susțin că a fost scris abia după sosirea spaniolilor, dar există un consens actual conform căruia Codexul datează din perioada anterioară sosirii acestora, provenind probabil din peninsula Yucatán. Mulți cercetători ai culturii mayașe îi atribuie o dată din secolul XV, deși alții sugerează că ar putea data încă din secolul XIII. Primele supoziții –că ar aparține perioadei postcolumbiene – s-au datorat în parte faptului că pe manuscris era aplicată o bulă papală, deși se poate să fi fost doar efortul ulterior al unui preot mayaș de a obține binecuvântarea documentului.

Codexul este realizat din *amate*, un tip de hârtie obținută din scoarță de copac printr-un proces practicat timp de mii de ani în zona locuită de mayași și în cea aflată sub influența acestora. Aproximativ 56 de foi au fost împăturite în formă de concertină și acoperite apoi cu o substanță fină asemănătoare ipsosului, pe care au fost pictate hieroglifile. Subiectele sunt variate și includ detalii despre ritualuri religioase, horoscoape și tabele astronomice. Există chiar și ilustrații cu sacrificii umane. Se pare că au fost mai mulți autori, probabil din casta preoțească.

Mayașii au fost o civilizație importantă începând cam din anul 2000 î.H. și, la apogeu, zeci de milioane de mayași locuiau pe o suprafață mare din America, acoperind teritoriul actualelor state Belize și Guatemala și părți din Mexic, Honduras și El Salvador. Mai puțin cunoscuți decât vecinii lor contemporani, aztecii, mayașii au creat o moștenire culturală extraordinară, bazată pe propriul lor sistem de credință extrem de idiosincronic. Au fost matematicieni străluciți și s-au numărat printre primele civilizații care au adaptat explicit noțiunea de „zero” în

sistemul lor de numărare, cel târziu la mijlocul secolului IV d.H. – cu peste 800 de ani înainte ca Europa să ajungă la această idee. Erau și arhitecți extraordinari, construind orașe impresionante în adâncul junglei.

Dar cea mai mare realizare intelectuală a acestora a fost dezvoltarea unei limbi scrise complexe, folosind glife, unele reprezentând cuvinte întregi și altele sunete care puteau fi combinate pentru a forma cuvinte (și, în unele cazuri, glife care aveau ambele roluri). Sistemul lor de scriere a fost probabil unul dintre primele patru sau cinci sisteme de scriere pe care lumea le-a cunoscut vreodată, plasându-i alături de egipteni, sumerieni și chinezi. În Americi, o astfel de gândire creativă era complet fără precedent.

Însă sosirea conchistadorilor s-a dovedit a fi nimicitoare. Personaje precum Diego de Landa, episcopul romano-catolic de origine spaniolă din peninsula Yucatán, au încercat literalmente să le șteargă moștenirea culturală. Conduși de un zel misionar insașiabil de a-i converti pe mayași, îndepărtându-i de credințele lor tradiționale, Landa și cei ca el au cutreierat țara în căutare de suflete pe care să le „salveze” și de obiecte eretice pe care să le distrugă. Pentru el, mayașii erau păgâni și, cel mai devastator, practicanți ai sacrificiilor umane. Simțea că e datoră lui față de Dumnezeu să-i facă să își dea seama de greșelile lor. De exemplu, la 12 iulie 1562, în orașul Mani din peninsula Yucatán, de Landa a ordonat aprinderea unui rug, ale cărui flăcări au fost alimentate de peste 5.000 de artefacte religioase și culturale, inclusiv o bibliotecă unică de cărți scrise în limba mayașă. În mintea lui Diego de Landa, acesta a fost un autodafe, un „act de credință”. El avea să scrie mai târziu: „Am găsit un număr mare de cărți cu aceste caractere și, cum nu conțineau nimic ce să nu fie considerate superstiții și minciuni ale

diavolului, le-am ars pe toate, lucru pe care [mayașii] l-au regretat uimitor de mult și care le-a provocat multă suferință.”

CODEXURILE

În afară de Codexul de la Madrid, celelalte trei codexuri mayașe autentificate sunt:

- Codexul din Dresda, identificat ca fiind de origine mayașă în anii 1820 și datând din secolul XIII sau XIV;
- Codexul din Paris, descoperit în 1859 și datând nu mai târziu de 1450.
- Codexul din Grolier, descoperit în anii 1960 și datând din secolul XI sau XII. Acest ultim document a fost autentificat abia în 2018, fapt pentru care a fost redenumit de către Institutul Național de Antropologie și Istorie din Mexic drept Códice Maya de México.

Eficiența distrugerii pe care episcopul de Landa și alții ca el au supervizat-o a fost descurajantă, dar, cumva, câteva texte mayașe au reușit să fie puse la adăpost.

Practic, de la sfârșitul secolului XVI, lumea a pierdut limba mayașă. Descoperirile arheologice sunt singurele dovezi semnificative de supraviețuire a limbii, în special prin inscripțiile de pe clădiri și monumente. Treptat, în secolele XVIII și XIX, academicienii au făcut ceva progrese în citirea acestor inscripții, dar, pentru că nu puteau descifra mare lucru în afară de date,

mayașii au căpătat reputația de a fi obsedați de calendare. Abia în anii '50 s-au înregistrat progrese reale în reînvățarea limbii, în mare parte datorită studiului intensiv al Codexului de la Madrid și al celorlalte codexuri existente. S-a ajuns la înțelegerea că glifele mayașe nu erau doar simboluri emblematice, ci reprezentau sunete fonetice. A fost un proces epuizant, dar anii '80 și '90 au reprezentat un fel de epocă de aur a decodificării mayașilor, astfel încât cercetătorii de azi pot citi aproximativ 90% din scrierile mayașe existente.

Codexul de la Madrid, păstrat la Museo de las Américas din Madrid, a fost esențial în acest proces. Un text fascinant în sine, care face lumină asupra obiceiurilor, credințelor și practicilor unei civilizații străvechi, este, de asemenea, parte integrantă a uneia dintre cele mai mari renașteri culturale care au avut loc vreodată. Există în continuare o comunitate de câteva milioane de mayași auto-proclamați în întreaga lume, mulți învățând din nou această limbă pierdută. La 500 de ani după ce aparent s-a stins, limba mayașă – una dintre cele mai mari realizări ale civilizației antice – revine la viață.

III

EPOCA MODERNĂ
TIMPURIE

TITLU: CELE PATRU ROMANE CLASICE

AUTOR: DIVERȘI

DATĂ: SECOLELE XIV-XVIII

.....

Cele patru romane clasice sunt un mini-canon de povestiri chinezești scrise în timpul dinastiilor Ming și Qing, între secolele XIV și XVIII. Când vine vorba despre tematică, sunt lucrări disparate, iar auctorialitatea exactă și originile istorice sunt frecvent subiecte de dezbatere. Dar, luate ca un întreg, sunt o realizare culturală extraordinară, al cărei impact este de mare amploare. Au jucat un rol vital în crearea identității culturale chineze, deși se reevaluează aproape constant imaginea și conceptele din spatele identității prezentate de cărți. Îi provoacă pe cititori să relaționeze cu probleme profunde ale istoriei chineze – printre acestea, influența budismului și a dialecticii confucianiste, natura ciclică a puterii și ce înseamnă o bună guvernare.

Din punct de vedere tehnic, romanele sunt o realizare uimitoare care îmbină influența folclorului tradițional, transmis prin viu grai, cu istoriile străvechi scrise și aducând propriile inovații romanești (printre care împletirea limbii chineze clasice cu formele vernaculare) pentru a crea epopei pline de personaje memorabile și de povești foarte antrenante. Rezultatul este o invitație la examinarea eticii personale, dar și la o critică morală a societății în general. Ce înseamnă să fii om și ce fel de țară ar trebui să aspire China să devină? – acestea sunt întrebările supreme pe care le ridică romanele. Ce mai întrebări de adresat celei mai dens populate țări din lume, darămite unei puteri globale majore!

Fiecare roman este remarcabil de lung, variind de la aproximativ 800 la 2.500 de pagini, astfel încât un scurt sinopsis ar

oferi doar o imagine incompletă a subiectului. Totuși, fiecare operă a fost scrisă ca fiind de sine stătătoare și trebuie privită și ca atare, dar și ca parte a cvartetului:

*Povestiri din Cele Trei Regate*²². Scrisă în secolul XIV și atribuită în mare măsură (deși nu fără unele disensiuni) lui Luo Guanzhong, spune povestea ultimelor etape turbulente ale dinastiei Han și ale epocii Celor Trei Regate (în care statele Cao Wei, Shu Han și Wu-ul de Est își disputau puterea), acoperind perioada cuprinsă între aproximativ anii 169 și 280, când a avut loc reunificarea regională. Romanul se inspiră din istorie, mituri și legende, urmărind destinele a sute de personaje, inclusiv lorzi feudali și vasalii lor. Propoziția care deschide povestirea ne oferă o idee despre una dintre temele principale ale acesteia: natura ciclică a puterii și influența ambiției, loialității și moralității umane asupra acesteia. Începe: „Imperiul mult timp divizat trebuie să se unească; mult timp unit, trebuie să se dezbine. Așa a fost dintotdeauna.”

*Osândiții mlaștinilor*²³. A fost scrisă tot în secolul XIV și este adesea atribuită lui Shi Nai'an, deși expertii încă dezbat auctorialitatea romanului. Evenimentele pe care le descrie sunt plasate cu aproximativ 200 de ani mai devreme, în perioada dinastiei Song. Povestirea relatează isprăvile unui grup de 108 bandiți care se adună în mlaștina Liangshan și care, în cele din urmă, obțin amnistia din partea autorităților pentru a pleca în campanie, luptând împotriva revoltelor rebelilor și respingând atacatorii străini. Cel mai faimos personaj al romanului, Song Jiang, este versiunea unui personaj istoric real cu același nume, a cărui viață era deja subiectul multor anecdote folclorice.

²² Luo Guanzhong, *Povestiri din Cele Trei Regate*, traducere de Ion și Eufrosina Dorobanțu, Editura Cartega, București, 2000. (n. trad.)

²³ Shi Nai'an, *Osândiții mlaștinilor*, traducere de Mira și Constatin Lupeanu, Editura Militară, București, 1987. (n. trad.)

La momentul apariției romanului, Jiang era deja un erou-haiduc aflat în afara legii, care îndrepta nedreptățile și lupta pentru dreptate, într-un mod care seamănă cu poveștile englezești cu Robin Hood. Frățiile și camaraderia masculină sunt o temă centrală, adesea în detrimentul femeilor, care sunt descrise majoritar cu o atitudine antipatică, în timpul unor dialoguri extrem de indecente. Cartea a fost interzisă în anumite perioade din istorie din cauza faptului că celebrează rebelii și proscrisii.

HAI ÎN CLUB!

Critica literară modernă extinde uneori
Cele patru romane clasice la un grup de 6.

Adăugirile sunt:

- *Lotus de Aur, Vaza și Prunișor de Primăvară*²⁴, scrisă de un autor necunoscut sub pseudonimul Lanling Xiaoxiao Sheng, „Cărturarul mucalit de pe măgura cu magnolii” (publicată în jurul anului 1610)
- *Întâmplări din lumea cărturarilor*²⁵ de Wu Jingzi (publicată în 1750)

²⁴ Lanling Xiaoxiao Sheng, *Lotus de Aur, Vaza și Prunișor de Primăvară*, traducere de Mira și Constantin Lupeanu, Editura Cartea Românească, București, 1985. (n. trad.)

²⁵ Wu Jingzi, *Întâmplări din lumea cărturarilor*, traducere de Mira și Constantin Lupeanu, Editura Minerva, București, 1982. (n. trad.)

*Călătorie spre Soare-Apune*²⁶. General acceptat ca fiind scris de Wu Cheng'en în secolul XVI și, fără îndoială, cel mai cunoscut dintre *Cele patru romane clasice* dincolo de granițele Chinei, acest roman se inspiră din aventurile lui Xuanzang, un călugăr budist din secolul VII care a petrecut mulți ani în pelerinaj în „Regiunile Occidentale” (adică Subcontinentul Indian și Asia Centrală) în căutare de texte religioase. Xuanzang și-a consemnat călătoriile, în timpul cărora îndurase greutăți uriașe și se confruntase cu provocări extraordinare. Personajul principal al romanului, Tang Sanzang, este ajutat de un grup de camarazi, poate cel mai cunoscut fiind Regele Maimuță. Narațiunea frecvent comică a romanului abordează mai multe teme. Cât despre spiritualitate, romanul îmbină aspecte ale mitologiei, budismului și taoismului, precum și trăsături ale confucianismului și ale unor sisteme de credință religioasă specifice regiunii respective. De asemenea, este și o satiră la adresa birocrăției și a guvernului.

²⁶ Wu Cheng'en, *Călătorie spre Soare-Apune*, traducere de Corneliu Rudescu și Fănică N. Gheorghe, Editura Minerva, București, 1971. (n. trad.)

*Visul din pavilionul roșu*²⁷. Scrisă de Cao Xueqin în secolul XVIII, cartea adoptă un ton mai realist decât restul cvartetului. Aceasta spune povestea unei dinastii aristocratice divizate în două case, cu aproximativ 40 de personaje principale și o distribuție de câteva sute de personaje secundare. La fel ca *Povestiri din Cele Trei Regate*, prezintă un interes față de natura puterii (cum se câștigă și cum se pierde). De asemenea, are cel mai evident caracter „psihologic” dintre cele patru cărți, incluzând fire narrative secundare de romantism, fraternitate și tragedie. Cu părți relativ biografice, este influențată de experiența proprie a autorului, crescut într-o familie în declin, și reflectă lenta decădere a dinastiei Qing, aflată pe atunci la putere. Inovația operei constă în descrierea unor personaje ambigue din punct de vedere moral și utilizarea unui limbaj vernacular în locul chinezei clasice. Mandarina modernă s-a dezvoltat, într-adevăr, datorită puternicei influențe pe care a exercitat-o Cao prin folosirea dialectului din Beijing.

Romanul are o evoluție diferită în Est față de Vest, însă, în ambele cazuri, forma a devenit un mod esențial de a examina istoria și moravurile societăților care le-au produs, precum și dilemele morale și culturale cu care se confruntau cetățenii.

Lotus de Aur, Vaza și Prunișor de Primăvară a căpătat notorietate pentru narațiunea cu încărcătură sexuală, dar reprezintă și o piatră de hotar datorită modului sofisticat de expunere, care i-a adus meritul de echivalentul chinezesc al lui *Don Quijote* din punct de vedere al importanței literare. În același timp, *Întâmplări din lumea cărturarilor* este o satiră tranșantă la adresa lumii academice. Astfel, *Cele patru romane clasice* sunt o fereastră complet deschisă către o civilizație vitală.

²⁷ Cao Xueqin, *Visul din pavilionul roșu*, traducere de Ileana Hogeă Velicu și Iv Martinovici, Editura Minerva, București, 1975. (n. trad.)

TITLU: **PRINCIPELE**

AUTOR: NICCOLÒ MACHIAVELLI

DATA: 1532

.....

Niccolò Machiavelli a fost omul politic care a scris *Principele* – lucrarea cea mai faimoasă, sau cea mai infamă –, în încercarea de a intra în grațiile puternicei familii de Medici din Florența sa natală. Este, fără îndoială, documentul fondator al *realpolitik* – cu alte cuvinte, politica bazată mai curând pe obiective practice decât pe idealuri. În multe privințe, reprezintă ghidul suprem în materie de pragmatism. Machiavelli era cu secole înaintea timpului său, având în vedere că termenul de *realpolitik* a fost inventat abia în secolul XIX de Ludwig von Rochau, om de stat și scriitor german. Deși Machiavelli nu a folosit niciodată această formulare, argumentul său central se rezumă adesea la „scopul scuză mijloacele” – un dicton care a fost alături de mulți oameni cu greutate ai politicii ulterioare (dar și de mulți din alte domenii de activitate) atât la bine, cât și la rău.

Machiavelli s-a născut în anul 1469 la Florența, în epoca orașelor-stat atotputernice din Italia. Și puține dinastii erau mai puternice decât familia de Medici. Aceasta a acumulat vaste bogății și influență, ajungând să se mândrească cu doi papi, astfel încât organismul puterii lor s-a extins până la Vatican și a integrat și brațul lung al Bisericii. Un asemenea nivel de succes necesita dezlănțuirea nemiloasă a forțelor. Cu toate acestea, familia avea și ea slăbiciunile sale – gustul pentru desfrâu și tendințele corupte transformând-o într-o țintă pentru familiile rivale. În 1513, de Medici reveniseră de curând la putere după aproape 18 ani de exil, iar Machiavelli, care lucrase anterior ca ambasador pentru ei, era nerăbdător să le reintre în grații.

Dorea să împărtășească cu stăpânii săi florentini beneficiile experienței sale, pentru a încuraja o guvernare mai degrabă înrădăcinată în condiții reale decât în noțiuni rarefiate și abstracte despre cum ar trebui să fie un conducător. După cum a spus Machiavelli: „Mulți și-au imaginat republici și principate care nu au fost niciodată văzute sau cunoscute în realitate; pentru că modul în care trăim este atât de îndepărtat de modul în care ar trebui să trăim...”

MACHIAVELICUL MACHIAVELLI?

La patru ani după lucrarea *Principele*, Machiavelli a scris *Comentarii privind primele zece cărți ale lui Titus Livius*. Dar tonul său se schimbase oarecum. „Guvernele poporului sunt mai bune decât cele ale principilor”, scria el. „Principatul ar trebui ales numai în acele cazuri în care nu există suficientă egalitate socială pentru a fonda o republică.” Ce trebuie să fi crezut familia de Medici? Să nu fi fost oare *Principele* produsul convingerilor sincere ale autorului, ci doar o carte menită să-i asigure avansarea în ierarhie? Cu alte cuvinte, a mijlocit Machiavelli niscaiva lipsă de sinceritate pentru a se potrivi scopurilor sale? *Principele* este în sine un act de *realpolitik*...

În acest scop, a decis să scrie un tratat despre guvernare, care avea să devină *Principele*. Acesta s-a bazat pe observațiile pe care le făcuse despre formidabilul Cesare Borgia – ducele de Valentino și fiul nelegitim al Papei Alexandru al VI-lea – pe

când lucra ca diplomat pentru familia de Medici, cu mai mult de un deceniu înainte. Borgia fusese cândva cardinal, dar demisionase din serviciul Bisericii pentru a deveni general militar al regelui Franței, Ludovic al XII-lea, ajungând să cucerească mai multe orașe-state italiene și să creeze un mini-imperiu propriu. Machiavelli l-a urmărit îndeaproape pe Borgia timp de câteva luni și a fost frapat de caracterul său schimbător. Putea fi jucăuș și fermecător într-o clipă, iar în momentul următor, capricios, secretos și furios. Reușise și să combine talentul de strateg cu instinctul de oportunist. În anumite momente cruciale, putea fi și complet nemilos. Cu toate că Borgia era intimidant, Machiavelli l-a admirat.

Luându-l ca model pe Borgia, Machiavelli afirmă că „Principele” (sau, de fapt, orice conducător) este liber din punct de vedere moral să facă tot ce este necesar pentru a-și atinge obiectivele, oricât de neplăcute ar fi acțiunile respective. Susținea că un principe poate recurge la orice acțiune – chiar și la înșelăciune și crimă – dacă astfel menține stabilitatea și siguranța regatului său. Dacă pacea cere minciună, atunci prețul este acceptabil. Astfel de afirmații reprezentau o aparentă repudiere a învățăturilor morale ale Bisericii și au stârnit revoltă în Italia renescentistă, unde catolicismul era autoritatea supremă; astfel, cartea a fost interzisă până după moartea lui Machiavelli.

Desigur, el nu sugera o trecere automată la înșelăciune sau brutalitate. A încurajat categoric demonstrațiile de compasiune și generozitate menite să susțină moralitatea publică și să consolideze sprijinul acordat cetățenilor, reducând astfel probabilitatea apariției tulburărilor sociale. Dar era convins că dorința principelui de a fi iubit de supușii săi ar trebui să fie secundară dorinței de a fi temut: „[Se pune astfel problema], dacă este mai bine să fii iubit decât temut, sau invers. Răspunsul este că ar trebui să fii și una și alta; dar întrucât este greu să împaci aceste

două lucruri, spun că, atunci când unul din două trebuie să lipsească, este mult mai sigur pentru tine să fii temut decât iubit [...] Iubirea se păstrează prin legătura obligației, și cum oamenii sunt răi, aceasta poate fi oricând ruptă atunci când intră în joc interesul particular; în schimb, teama se păstrează prin frica de pedeapsă, care nu-l părăsește niciodată pe om.”

În timp ce familia de Medici adopta cu bucurie cartea, alții erau consternați. Francis Bacon a scris în *Meditationes Sacrae* (1597) că lucrarea ar trebui citită pentru ca oamenii buni să se poată apăra de rău:

Le suntem profund îndatorați lui Machiavelli și altora, care scriu ce fac oamenii și nu ce ar trebui să facă. Pentru că nu este posibil să se unească înțelepciunea aspidă cu inocența serafică, decât dacă oamenii știu exact condițiile șarpelui; josnicia și târâișul său pe burtă, volubilitatea și lubricitatea sa, invidia, înțepătura lui și restul; adică toate formele și deprinderile răului. Căci, fără de acesta, virtutea zace deschisă și neîngrădită. Ba mai mult, un om cinstit nu poate face niciun bine celor malefici, nu poate să-i izbăvească, fără să cunoască răul.

Principele continuă să rezoneze ca lucrare filozofică care examinează cu precizie juridică anumite ipoteze etice persistente, punându-le într-un context realist. La urma urmei, Machiavelli spunea ceva ce majoritatea înțelege – că mulți dintre cei care obțin puterea și o exercită nu sunt binevoitori, ci sunt pregătiți să facă multe (dacă nu chiar absolut orice) pentru atingerea propriilor scopuri și pentru beneficiul regatului lor. Acesta a marcat drumul spre pragmatismul filozofic al lui Charles Sanders Peirce și William James cu câteva secole înainte, prin argumentul potrivit căruia un bun *leadership* nu se reflectă în

bunele intenții ale liderului, ci în rezultatele practice ale acțiunilor sale. De asemenea, îl putem considera cu certitudine utilitarist în dorința lui de a sacrifica nefericirea câtorva în interesul celor mulți (reprezențați de stat). Într-un război civil, mai bine sunt executați extrajudiciar zece conspiratori (adică fără proces), decât să se piardă mii de vieți – o idee care este discutabilă.

TITLU: *DON QUIJOTE DE LA MANCHA*

AUTOR: MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA

DATA: 1605/1615

.....

„Undeva prin La Mancha, într-un loc al cărui nume nu voiesc să-l țin minte, trăia nu demult un hidalgo dintre cei cu o lance și o pavăză veche din piele în rastel, o gloabă costelivă și un ogar iute.” Așa începe *Don Quijote*, roman în două volume publicate la un deceniu distanță, considerat un far strălucitor al literaturii mondiale și adesea citat ca fiind primul roman modern din tradiția occidentală. Este o operă complexă atât din punct de vedere al conținutului, cât și al stilului. Fiind în aparență o parodie comică a romanțelor cavalierești, intertextualitatea sa îi conferă și un aer de postmodernism, în ciuda faptului că a fost creat cu secole înainte de inventarea acestui termen. Autorul său, Cervantes, avea o măiestrie a limbii care îl plasează în fruntea profesiei sale, proza lui fiind inventivă și jucăușă. Dar, pe lângă semnificația de exemplu românesc timpuriu, *Don Quijote* continuă să rezoneze drept meditație asupra condiției umane și a modului în care ne străduim să împăcăm visele cu realitatea. La mai bine de 400 de ani de la publicare, este un roman care realmente tinde spre atemporalitate.

Povestea vieții lui Cervantes – mare parte din ea învăluită într-un oarecare mister și lipsită de detalii – conține elemente de picaresc. Născut în 1547 într-o familie care ajungea frecvent să aibă datorii, se pare că a fost nevoit să părăsească Madridul (unde se stabilise familia) în 1569, după ce rănise un alt bărbat într-un duel. După o perioadă de lucru în casa unui episcop romano-catolic, a servit în armată și a fost implicat în bătălia navală de la Lepanto din 1571 împotriva otomanilor. I s-a dat comanda unui schif în ciuda faptului că suferea de malarie la acea vreme și că rănilor pe care le suferise l-au lăsat în imposibilitatea de a-și mai folosi brațul stâng. Apoi, în 1575, a fost capturat de pirați și ținut ostatic timp de cinci ani pentru a obține o răscumărare. Au urmat perioade în care a lucrat ca funcționar public și colector de taxe, dar a avut și câteva șederi scurte în închisoare din cauza unor aparente nereguli financiare. Prima sa operă literară majoră, *La Galatea*, a apărut în 1585. Abia de la mijlocul anilor 1600, după ce și-a asigurat finanțarea din partea unui patron bogat – ducele de Lamos –, și-a permis să se dedice mai mult scrisului.

Având în vedere modul în care a decurs propria sa viață, structura episodică a romanului *Don Quijote* a venit, probabil, de la sine. Personajul central al cărții este Alonso Quijano, un *hidalgo* – sau nobil de rang inferior – slab, idealist, de vârstă mijlocie din La Mancha. Cititor pasionat de romane cavalierești (din această cauză privându-se de somn, epuizându-și creierul și pierzându-și judecata), Quijano se hotărăște să reînvie tradițiile acelor povești și să devină un cavaler rătăcitor, călătorind prin țară în căutare de aventuri și lucruri bune de înfăptuit. Astfel, își ia numele de Don Quijote și îl numește ca scutier pe Sancho Panza, un fermier bondoc, cu vorbă simplă și lipsit de sofisticări. Cei doi pornesc în aventură, unul cu capul în nori, iar celălalt cu picioarele pe pământ, perechea atât de nepotrivită devenind rapid unul dintre cele mai grozave cupluri comice din istorie.

Cervantes prezintă cartea bazându-se pe surse reale – documente din arhiva orașului La Mancha și o traducere a unui text arab. Una dintre marile teme ale operei este lupta dintre adevăr și ficțiune. Printre nenumăratele personaje pe care Don Quijote și Sancho Panza le întâlnesc – de la preoți și prostituate la soldați, păstori de capre și criminali –, multe au fire narative care conțin evenimente din lumea reală. În schimb, Don Quijote însuși se luptă să discearnă între adevăr și produsul imaginației sale. Îmbrăcat în armură și desemnând o fată de la o fermă din împrejurimi ca fiind adevărata sa iubire, acesta se îndepărtează accelerat de realitate – ca atunci când își imaginează că morile de vânt sunt niște giganți nemiloși. (Acest episod, în care el „se luptă” cu morile de vânt – atacându-le cu lancea –, ne-a oferit o expresie nouă.) Pe măsură ce Don Quijote se luptă cu lumea pe care o întâlnește, cititorul ajunge să se întrebe în ce măsură individul își controlează propriul destin prin liberul-arbitru și în ce măsură i se supune destinului.

ORIGINALUL LOTHARIO

Don Quijote ne-a dăruit un număr semnificativ de cuvinte și expresii – cum ar fi adjectivul „quijotic”, care înseamnă idealist și lipsit de simț practic. Se spune că dramaturgul englez Nicholas Rowe ni l-a oferit pe originalul Lothario – un seducător notoriu, bădăran și egoist – în piesa sa din 1703, *The Fair Penitent*. Totuși, pare cinstit să-i atribuim acest merit și lui Cervantes. Într-o povestire relatată în primul volum din *Don Quijote*, „Omul care era nespus de curios”, un personaj numit Lothario este chemat să o seducă pe soția prietenului său pentru a-i testa fidelitatea. Poate că este un pretendent nedorit, dar cu siguranță pretinde a fi originalul Lothario.

Încă din primul volum al cărții, Don Quijote apare ca un erou nefericit ale cărui greșeli și nenorociri produc tot felul de calamități (Sancho Panza fiind adesea cel mai afectat). Cel de-al doilea volum este diferit, fiind în mai mică măsură o farsă veselă, dar tot preocupată de natura realității. Publicat la zece ani după primul, volumul al doilea folosește concepția dramatică conform căreia Don Quijote este familiarizat cu faptul că povestea sa a fost consemnată și citită în lung și-n lat, și că există o „continuare” falsificată. Aceasta este o metaficțiune în stilul începutului de secol XVII. După ce suferă diferite răni asortate cu umilințe, Don Quijote se întoarce acasă și se așază în ce se dovedește a fi patul său de moarte. În cele din urmă, își recapătă

sănătatea mintală și întoarce spatele fanteziei cavalierești, scuturându-se de identitatea sa de Don Quijote pentru a deveni, din nou, Alonso Quijano cel Bun.

Preluând materiale din romanul cavaleresc și modificându-le forma, Cervantes și-a oferit instrumentele necesare pentru a crea un nou gen literar. Unul care a întrepătruns mai multe fire într-o narațiune complexă, unificată, care vorbește nu doar despre evenimente, ci și despre personaje cu psihologii complexe și vieți interioare bogate. A creat echivalentul literar al unui artist renașcentist, dând profunzime subiectelor sale acolo unde, nu cu mult timp înainte, acestea erau mai degrabă criptograme generice.

Este greu de subestimat influența literară a operei. Într-o oarecare măsură, fiecare roman scris de atunci încolo îi datorează multe lui *Don Quijote* ca originalul deschizător de drumuri. A fost admirat în mod deschis de un număr formidabil de alți autori importanți, de la Goethe și Flaubert la Dickens și Nabukov. Într-adevăr, romanul este menționat explicit în mai multe opere literare importante, printre care *Aventurile lui Huckleberry Finn* (de Mark Twain), *Cyrano de Bergerac* (de Edmond Rostand) și *Cei trei muschetari* (de Alexandre Dumas tatăl).

Don Quijote este o operă care ne provoacă pe noi, cititorii, să examinăm însăși natura adevărului și a virtuții și să ne întrebăm în ce măsură ne putem modela propria viață. Ca atare, este o piatră de temelie a canonului literar occidental. Dar, de parcă n-ar fi fost suficient, Cervantes ne-a dăruit o întreagă literatură care a ajuns la mai mulți oameni decât oricare alta în secolele care au trecut de când a fost creată povestea.

TITLU: OPERE COMPLETE

AUTOR: WILLIAM SHAKESPEARE

DATA: 1623

.....

Cine ar fi crezut că fiul unui fabricant de mănuși elisabetan cu succes moderat, născut în Midlandul englezesc, va deveni colosul care domină peisajul cultural occidental? Dar acesta a fost destinul lui William Shakespeare, un om despre care știm extrem de puține lucruri în afară de faptul că este autorul unor opere literare (cel puțin 37 de piese de teatru, 154 de sonete și câteva poeme mai lungi) care sunt citite, apreciate și analizate chiar și în prezent, în întreaga lume.

Bineînțeles, Shakespeare nu și-a propus niciodată să scrie o „carte” de asemenea natură, operele sale fiind publicate împreună în *First Folio* (Primă colecție) la aproape 7 ani după moartea sa. Chiar și după 400 de ani de atunci, este considerat în mod unanim drept cel mai mare și mai important scriitor al literaturii engleze.

Este cunoscut pentru piesele sale, grupate în mod tradițional în Tragedii, Comedii și Istории. Există mai multe motive care stau la baza impactului său continuu asupra publicului. În primul rând, a fost supremul povestitor și creator de personaje. *Hamlet, Romeo și Julieta, Regele Lear, Macbeth, Visul unei nopți de vară, Antoniu și Cleopatra, Henric al V-lea...* și lista continuă. Să ne imaginăm un peisaj cultural în care Shakespeare n-ar fi scris niciodată este ca și cum ne-am gândi la istoria muzicii moderne fără formația *The Beatles*. Lumea ar fi un loc mai puțin bun fără opera lui Shakespeare, chiar dacă familiaritatea excesivă cu a sa *oeuvre* (operă) încurajează uneori desconsiderarea.

Shakespeare a avut și norocul de a scrie în limba care, în secolele următoare, avea să devină *lingua franca* (limbă folosită

în comunicarea între vorbitori cu limbi materne diferite) pentru o mare parte a planetei, asigurând astfel răspândirea operei pe întreg mapamondul. Dar de ce s-a răspândit într-atât numele lui Shakespeare și nu al altui scriitor? O parte a răspunsului este cu siguranță capacitatea sa extraordinară de a aborda teme universale – dragoste și ură, război, pace și putere, libertate, răzbunare, lăcomie, dorință și multe altele. Nelson Mandela, un om a cărui viață pare să fi avut puține în comun cu cea a lui Shakespeare, a fost impresionat: „Shakespeare pare să aibă întotdeauna ceva să ne spună.” Ben Jonson, unul dintre contemporanii elisabetani ai scriitorului, l-a descris memorabil ca „nefiind al unei epoci, ci pentru toate timpurile”. Piese sale transcend timpul și locul într-un mod unic. El însuși pare să fi avut în minte ideea că se adresa întregii umanități, Teatrul Globe purtând mottoul *Totus mundus agit histrionem* („Întreaga lume este un teatru”).

Shakespeare a explorat arhetipuri, personalități de referință și idei recognoscibile din tradiția teatrală în construcția personajelor și a intrigilor. A adăugat însă un strat de complexitate psihologică care a forțat așteptările avute de la dramaturgie și literatură. Arhetipurile sale au devenit oameni pe deplin for-

mați, pătrunși de întreaga gamă de emoții, puncte forte și slăbiciuni – toate comunicate în cel mai memorabil limbaj. De exemplu, a existat vreodată un studiu mai complet al unui om care trece printr-un moment de criză decât cel al lui Hamlet? Sau o singură explorare a psihicului uman mai ușor recognoscibilă decât solilocviul său „A fi sau a nu fi”? Dacă ne gândim la narațiunea definitorie a iubirii damnate, cine – chiar și astăzi – este nevoit să caute dincolo de Romeo și Julieta? Dacă cineva acuză pe altul de trădare, va apela, cel mai probabil la cuvintele lui Iulius Cezar: „Și tu, Brutus?” Pentru dovezi ale strălucirii sale ca furnizor de profunzime psihologică, studiați lucrările lui Sigmund Freud, scrise câteva secole mai târziu. Freud și-a presărat scrierile cu citate shakespeariene, pe care l-a descris drept „cel mai mare dintre poeți”.

Capacitatea lui Shakespeare de a comunica emoții și de a investiga complexitatea firii umane este legată intrinsec de măiestria limbajului său – abilitatea sa de a scrie versuri care reușesc să ne rămână în minte. În *Oxford Dictionary of Quotations* („Dicționarul Oxford de Citate”), *Hamlet* este citat de peste 200 de ori. Vorbitorul modern de limba engleză are un vocabular între 10.000 și 20.000 de cuvinte, din care va folosi în mod regulat doar o mică parte. Shakespeare a folosit în piesele sale puțin peste 29.000 de cuvinte diferite. În plus, a inventat un număr mare de cuvinte noi. Samuel Johnson i-a atribuit mai multe cuvinte decât oricărui alt scriitor în primul său *Dicționar al limbii engleze*, iar actualul *Oxford English Dictionary* conține 2.000 de citate din opera Bardului. Pare corect să-l facem responsabil pentru generarea a cel puțin 1.700 de cuvinte noi. O mică selecție include: antipatie, nemesis, asasinat, fățiș, zăpăcire, apartenență, curtare, neînfricat, rouă, angajator, epileptic, echivoc, târâm, modern, frugal, intermediar, gospodar, elocvent, imparțial, gărgăriță, lamentație, săritor, ilustru, sprinten,

izbucnire, pildă, prodigios, vomă, tiradă, școlar, prosteală, vremelnice, nepământeane, util, vulnerabil, câine de pază, trupeș și zăbatec.

CUVINTE SCUMPE

Desigur, este ridicol să încercăm să atribuim o valoare materială operelor lui Shakespeare. Totuși, valoarea estimată pentru colecția *First Folio* din anul 1623 ne oferă cel puțin o idee despre respectul pe care i-l acordăm. Tirajul a fost de aproximativ 1.000 de exemplare, care s-au vândut la prețul de 1 liră sterlină în anul publicării. În prezent, mai există doar 235 de exemplare, dintre care mai puțin de 20 sunt complete și nedeteriorate. În 2020, un exemplar (de reținut, tipărit după moartea sa și fără nicio legătură fizică cu autorul, cum ar fi o semnătură) a fost vândut la o licitație din New York pentru suma de 9,98 milioane de dolari.

Nu e rău pentru o carte la mâna a doua!

De asemenea, *cuvintele sunt de prisos* în descrierea abilității sale de a inventa expresii noi (fiind primul care a folosit această expresie în *Antoniou și Cleopatra*). Pentru a da doar câteva exemple, fără Shakespeare nu am fi avut *mâncăruri demne de zei* (*Iulius Cezar*), *idioți care clipește* (*Neguțătorul din Veneția*), *lumi noi și curajoase* (*Furtuna*), *turnuri de forță* (*Richard al III-lea*) sau *urmăriri de găște sălbatice* (*Romeo și Julieta*). Și cât de puțin bogată ar fi lumea fără concepte precum *cele*

șapte vârste ale omului (Cum vă place), monstrul cu ochi verzi (Othello) sau iarna vrajbei noastre (Richard al III-lea).

Explorând limitele dramaturgiei și ale versului, examinând personajele în termenii adevărului psihologic și exprimând totul în cel mai uimitor limbaj, Shakespeare a schimbat istoria. Uneori la propriu – înțelegerea noastră a personajului Richard al III-lea, de exemplu, se datorează mult mai mult descrierii făcute de Bard decât dovezilor din documentele istorice. Dar, mai important, ne încurajează să ne întrebăm ce înseamnă cu adevărat să fii om – o întrebare pe care a abordat-o atât de complet încât opera sa este interpretată și inspiră la fel de mult astăzi ca atunci când a văzut hârtia pentru prima dată.

TITLU: *DIALOG DESPRE CELE DOUĂ SISTEME PRINCIPALE ALE LUMII*

AUTOR: GALILEO GALILEI

DATA: 1632

.....

Dialog despre cele două sisteme principale ale lumii este un tratat științific de referință care a permis tranziția lumii de la o viziune larg răspândită despre ea însăși la una complet diferită. Aceasta contestă învățăturile Bisericii Romano-Catolice care, la acea vreme, domina gândirea europeană și îi incomoda viața autorului său – astronomul, inginerul și fizicianul italian Galileo Galilei. Astăzi, niciun cititor serios nu se abate de la ideea principală conform căreia Pământul nu este centrul Universului, ci Pământul și celelalte planete orbitează în jurul Soarelui.

Tratatul se bazează pe opera polonezului Nicolaus Copernic (1473-1543), în special pe lucrarea sa din anul 1543, *Despre*

revoluțiile sferelor cerești, care a conturat o viziune a cosmosului în contrast cu sistemul ptolemeic, care plasează planeta noastră în centrul tuturor lucrurilor – și care a dominat învățătura religioasă și științifică încă din Antichitate. Cartea a stârnit imediat criticile unor personalități religioase importante – atât catolice, cât și reformate –, care considerau că teza sa radicală era în contradicție cu învățătura Scripturii. De exemplu, se pare că Martin Luther ar fi spus: „Acest nebun dorește să răstoarne întreaga știință a astronomiei; dar Sfânta Scriptură ne spune [Iosua 10:13] că Iosua a poruncit soarelui să stea nemîșcat, și nu pămîntului”.

Copernic a scris într-un stil aproape de neînțeles, mai puțin de cei cu o gândire preponderent științifică. Având în vedere că instituțiile religioase îi erau ferm împotrivă, opera sa nu a reușit să pătrundă în conștiința populară. Cu toate acestea, a fost citită pe îndelete în rândul comunității științifice (deși referințele către tratat erau adesea însoțite de avertismente că era un model util din punct de vedere teoretic, nu unul fixat în realitate). De asemenea, în anul 1616 a fost inclusă pe „Lista cărților interzise” întocmită de Biserica Catolică, unde a rămas pentru mai bine de 140 de ani.

Născut în Pisa, Galileo s-a convins de ideile lui Copernic în urma unui șir de observații astronomice pe care le-a făcut în jurul anului 1609. Apoi, în 1613, i-a scris unuia dintre studenții săi despre modul în care teoria lui Copernic ar putea fi conciliată cu anumite pasaje biblice, scrisoarea atrăgând astfel atenția Inchiziției de la Roma. Inchiziția a concluzionat că heliocentrismul copernician era eretic, să nu mai vorbim de „prostesc și absurd”, iar Galileo a fost avertizat să înceteze promovarea acestuia. Dar când Papa Urban al VIII-lea a preluat conducerea Vaticanului în anul 1623, Galileo s-a trezit cu un prieten neașteptat – unul care i-a dat binecuvântarea să scrie o lucrare în

care explora heliocentrismul, atâta timp cât nu se pronunța pentru adoptarea acestuia.

INTERZIS!

Biserica Romano-Catolică a introdus *Index Librorum Prohibitorum* („Lista cărților interzise”) în prima jumătate a secolului XVI, chiar când evoluția din domeniul tehnologiei de tipărire crease un public nou, mult mai numeros, pentru materiale literare. Lista avea să includă tot felul de scrieri, de la ficțiune și filozofie până la lucrări științifice și versiuni neaprobate ale Bibliei. Mii de cărți au ajuns să fie trecute pe lista neagră pe baza potențialului lor de a fi „deranjante” pentru Biserică și pentru societate în general. *Indexul* a fost eliminat oficial abia în anul 1966, în timpul mandatului Papei Paul al VI-lea – la doar cinci ani după ce *Al doilea sex*, cartea lui Simone de Beauvoir, a devenit una dintre ultimele cărți scrise de un clasic modern care a fost supusă cenzurii.

Rezultatul a fost *Dialogul*, publicat în anul 1632 cu acordul Inchiziției. Cartea este structurată sub forma unei conversații purtate pe parcursul mai multor zile între doi filozofi – Salviati, care susține punctul de vedere al lui Copernic, și Simplicio, care stă de partea viziunii ptolemeice asupra lumii – și un laic neutru, Sagredo. Aceștia dezbat diversele merite ale fiecărei părți, frecvent prin utilizarea unor experimente de gândire. De

exemplu, dacă Pământul se mișcă, nu ar trebui ca o ghiulea trasă într-o direcție să aterizeze mai departe decât dacă ar fi trasă în direcția opusă?

Deși Galileo a încercat să adopte un ton neutru și a declarat că subiectul cărții este „ipotetic”, pentru majoritatea observatorilor era destul de evident de ce parte a disputei se afla. Nu a ajutat nici că Simplicio – un nume care evocă însăși noțiunea de om „simplu” – este frecvent subiectul ridicolului. Când Galileo a terminat cartea, în anul 1630, era necesar avizul cenzorilor de la Roma și probabil că nu ar fi trecut de ei fără a face modificări. Dar, din cauza unei epidemii de ciumă, i s-a permis să o trimită cenzorilor din Florența, care s-au dovedit a fi un public mai îngăduitor.

Cu toate acestea, calea ușoară nu a durat mult, pentru că papa Urban al VIII-lea s-a simțit ofensat că partea sa de argumentare era reprezentată de un personaj precum Simplicio. În 1633, Galileo a fost adus în fața Inchiziției de la Roma, care i-a reamintit avertismentul anterior de a abandona teoria coperniciană. Galileo a susținut că doar a discutat teoria, nu a apărut-o, înainte de a accepta că se făcuse vinovat de „exagerarea argumentației”. Judecat ca fiind „suspect de erezie”, a fost obligat să renunțe la convingerile sale supărătoare, iar cartea a fost interzisă. Galileo a fost condamnat la închisoare de către Inchiziție, deși, în realitate, a fost ținut în arest la domiciliu (mai întâi la palatul unui prieten din Siena și apoi într-o vilă din zona rurală a Toscanei) pentru tot restul vieții. În timp ce i se pronunța pedeapsa, legenda spune că Galileo repeta ca pentru sine: „Și totuși se mișcă” (*Eppur si muove*), deși povestea este probabil apocrifă.

Galileo a fost un gigant al lumii științifice din mai multe puncte de vedere, un pionier al metodei științifice, care a reunit matematica și fizica teoretică și experimentală pentru a aborda

mistere vechi. După altercațiile sale cu Vaticanul, este de înțeles că s-a ferit cât de cât de subiectul heliocentrismului. Biserica a permis publicarea *Dialogului* abia în secolul XVIII și doar în anul 1835 a fost eliminat în mod oficial din *Index* în toate formele sale. Dar, până atunci, Galileo aproape câștigase disputa. Lumea realizase că mica noastră planetă nu este, până la urmă, centrul tuturor lucrurilor. Și, în ciuda acestui fapt, Pământul continuă literalmente să se învârtă. Într-o conversație din 1939, papa Pius al XII-lea l-a numit pe Galileo „unul dintre cei mai îndrăzneți eroi ai cercetării... neavând frică de piedici și riscuri care pot apărea pe drum, nici frică de monumentele funerare”. Adevărat, și o recunoaștere primită mai bine mai târziu decât niciodată.

TITLU: *PRINCIPIA*

AUTOR: ISAAC NEWTON

DATA: 1687

.....

Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica („Principiile matematice ale filozofiei naturale”; adesea prescurtat simplu *Principia*) este o lucrare în trei volume care a prezentat legea gravitației universale și cele trei legi ale mișcării formulate de Isaac Newton. A devenit un punct de sprijin pentru întreaga gândire științifică modernă și a rămas un text de bază, chiar și după ce *Teoria generală a relativității* a lui Einstein și apariția mecanicii cuantice au subminat pretențiile sale la universalitate.

Născut în anul 1642, în Lincolnshire, Anglia, Newton a fost unul dintre cei mai formidabili erudiți ai vremii sale, aducând numeroase contribuții notabile în diverse domenii. De exemplu, a fost o persoană-cheie în dezvoltarea lentilelor telescopice,

a creat cadrul pentru calculul infinitezimal și a petrecut mult timp chiar și cu studiile alchimice. Însă *Principia* a fost cea care i-a ridicat numele în rândul marilor gânditori din domeniul științei.

ÎN RĂSPĂR CU UN MĂR

Lordul Byron a înglobat în poemul *Don Juan* statutul cvasilegendar al circumstanțelor în care Newton a făcut dezvăluirile gravitaționale din *Principia*: „Când Newton văzu un măr căzând, găsește/ În acea ușoară tresărire din a sa contemplație.../ Un mod de a dovedi că Pământul se rotește/ Într-un vârtej cât se poate de natural, numit «gravitație».” Byron s-a dovedit și ușor profetic în versurile sale când a prezis că descoperirile lui Newton – „singurul muritor care a putut să ia în răspăr,/ De la Adam încoace – o cădere – sau un măr” – vor vedea „foarte curând” cum motoarele cu aburi vor duce omul pe Lună!

A devenit primul care, cu ajutorul matematicii teoretice, a explicat exhaustiv mișcarea obiectelor în spațiu cu ajutorul celor trei legi ale mișcării pe care le-a formulat. Prima dintre aceste legi este legea inerției, care spune că: „Un obiect aflat în repaus va rămâne în repaus dacă nu este supus unei forțe neuniforme. Un obiect aflat în mișcare continuă să se deplaseze cu aceeași viteză și în aceeași direcție dacă nu este supus unei forțe neuniforme.” Prin cea de-a doua lege se stabilește că accelerația

se produce atunci când o forță acționează asupra unei mase. Cu cât masa este mai mare, cu atât mai mare este forța necesară pentru a o accelera. Totodată, cea de-a treia lege spune că pentru fiecare acțiune făcută asupra unui corp există o reacție egală, dar de sens contrar. Newton a pus astfel bazele mecanicii moderne în doar câteva tușe de peniță (și-a scris textul în latină, așa cum se obișnuia la acea vreme pentru textele academice).

Totuși, teoria sa despre gravitația universală a avut, fără îndoială, un impact chiar mai mare. În esență, încerca să demonstreze că toate lucrurile sunt atrase de toate celelalte lucruri din spațiu în virtutea unei forțe invizibile. Acesta descrie modul în care oricare două mase se atrag reciproc cu o forță egală cu o constantă (constanta gravitațională) înmulțită cu produsul celor două mase și împărțită la pătratul distanței dintre ele.

Cum a reușit el să ajungă la această concluzie este un mister învăluit în legendă. O versiune populară este că ideea i-a venit în timp ce stătea sub un copac și un măr i-a căzut în cap. În zilele noastre, povestea este considerată apocrifă, chiar dacă are un deliciu anecdotic. Cu toate acestea, este foarte posibil să fi ajuns la uimitoarea-i concluzie fiind martorul unei situații similare. Văzând un măr dintr-un copac ce era „atras” spre Pământ, este posibil să se fi întrebat de ce acesta urma mereu calea descendentă spre Pământ și nu zbura, să zicem, în sus, spre spațiu sau într-o altă direcție.

Indiferent de modul în care a ajuns la ea, teoria explica, în sfârșit, de ce lucrurile se mișcă așa cum o fac – pe Pământ și în spațiu. Printre altele, teoria a oferit dovada matematică mult dorită pentru veridicitatea modelului heliocentric dezvoltat de Copernic. În elaborarea tezei sale, Newton s-a folosit din plin și de observațiile făcute de Johannes Kepler despre planeta noastră. Newton avea să emită memorabilele cuvinte: „Dacă am văzut mai departe decât restul, este pentru că am stat pe umerii

giganților.” Totuși, nu-și făcea iluzii că a dat peste o „teorie a tuturor lucrurilor”. „Gravitația explică mișcarea planetelor, dar nu poate explica cine a pus planetele în mișcare”, a observat el.

Principia a ieșit la iveală dintr-o lucrare mult mai scurtă, *De Motu* („Despre mișcare”), pe care Newton a scris-o în anul 1684, după ce astronomul Edmond Halley îi ceruse ajutorul în rezolvarea unor probleme de dinamică orbitală. Deși conținea nucleeele celor trei legi ale mișcării, nu aborda subiectul gravitației universale. Însă, odată cu apariția lucrării *Principia*, Newton s-a ridicat la statutul de superstar pe firmamentul științific.

Datorită acestei lucrări a ajuns în funcții publice bănoase și i s-a acordat titlul de cavaler. Dar aveau să apară și controverse. A intrat într-un conflict scandalos cu filozoful și matematicianul german Gottfried Wilhelm Leibniz, pentru a stabili care dintre ei era inventatorul calculului infinitezimal. Ambii bărbați petrecuseră ani întregi dezvoltându-și sistemele, deși Leibniz fusese primul care și-a făcut publice descoperirile. Acum se crede că, de fapt, Newton și-a dezvoltat sistemul de calcul mai devreme decât germanul, dar că amândoi au ajuns la propriile rezultate în mod complet independent unul de celălalt. Nici măcar moartea lui Leibniz, în anul 1716, nu a putut pune capăt dușmăniei. Situația avea să planeze asupra tuturor realizărilor lui Newton până la moartea acestuia, în anul 1726.

Totuși, *Principia* rămâne capodopera sa și îi asigură lui Newton locul atât de dorit în istorie. Alexander Pope i-a scris un epitaf emoționant: „Natura și legile ei zăceau ascunse în noapte;/ Dumnezeu a spus «Să fie Newton» și totul s-a luminat.” După mai bine de 200 de ani, Albert Einstein – a cărui muncă a determinat o reconsiderare fundamentală a lucrării *Principia* – i-a confirmat moștenirea eternă: „Epoca lui Newton s-a cernut demult prin sita uitării, eforturile și suferințele pline

de incertitudine ale generației sale au dispărut de sub ochii noștri; au rămas operele câtorva mari gânditori și artiști, pentru a-i încânta și înnobila pe cei care vin după noi. Descoperirile lui Newton au trecut în bazele cunoștințelor acceptate.”

TITLU: CONTRACTUL SOCIAL SAU PRINCIPIILE DREPTULUI POLITIC

AUTOR: JEAN-JACQUES ROUSSEAU

DATĂ: 1742

.....

Contractul social a fost o carte revoluționară în adevăratul sens al cuvântului, stârnind imaginația și pasiunile liderilor Revoluției Franceze – un eveniment epocal la care Rousseau nu a fost martor, ci protagonist postum, deoarece murise cu aproximativ zece ani înainte. Unul dintre marii promotori ai lui Rousseau a fost Maximilien Robespierre, care a scris în jurnalul său: „Om divin! Tu ai fost cel care m-a învățat să mă cunosc pe mine însumi. Când eram tânăr, m-ai făcut să apreciez adevărata demnitate a naturii mele și să reflectez asupra marilor principii care guvernează ordinea socială.”

Născut în anul 1712 la Geneva, Rousseau s-a dovedit a fi la fel de talentat ca muzician și compozitor, dar și ca filozof. Una dintre primele sale realizări a fost dezvoltarea unui sistem de notație muzicală cu ajutorul matematicii. După ce a trăit în diferite orașe europene, a venit la Paris când avea vreo 30 de ani și a devenit curând indispensabil scenei culturale și filozofice. Parisul a fost căminul spiritual și locul unde filozofia sa și-a găsit cel mai înfocat public.

S-a împrietenit în special cu Denis Diderot, celebrul filozof al Iluminismului și editor al celebrei *Enciclopedia sau Dicționar*

sistematic al științelor, artelor și meseriilor. Cariera de filozof a lui Rousseau a început cu adevărat în 1750, atunci când a câștigat un concurs de eseuri – concurs pe tema beneficiilor morale ale artelor și științelor. A dezvoltat câteva dintre subiectele din acel articol în prima sa lucrare majoră, *Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni* (lucrare cunoscută și sub numele de *Al doilea discurs*), publicată în anul 1754. Aceasta conține reflecțiile sale despre ce considera a fi „starea naturală” a omenirii. A ajuns la concluzia că Omul în starea sa primitivă era un specimen a cărui morală nu fusese coruptă încă și care dădea dovadă de blândețe „atunci când este plasat de natură la echidistanță între prostia brutelor și iluminarea fatală a omului civil”.

Potrivit lui Rousseau, omul primitiv ocupa o fericită zonă de mijloc între creaturile brutale și Omul modern decadent din societatea civilă. Societatea civilă, susținea el, nu era un motor al progresului, ci mai degrabă al decăderii umane. Dacă asta nu pare prea grav, Rousseau a mai identificat proprietatea privată ca fiind cauza inegalității intrinseci profunde:

Adevăratul fondator al societății civile a fost cel care a îngrădit o bucată de pământ, a declarat „Acesta este al meu” și a găsit oameni suficient de naivi care să-l creadă. De la câte nelegiuiri, războaie și crime, de la câte orori și nenorociri nu ar fi putut cineva să salveze omenirea, trăgând țăruii sau umplând șanțul și strigând către semenii săi: Aveți grijă și nu plecați urechea la impostor; sunteți hărăziți pierzaniei de uitați că roadele pământului ne aparțin tuturor și că pământul însuși nu aparține nimănui.

Potențialul revoluționar al unui astfel de discurs era evident și mulți dintre cei cu autoritate au ajuns să-l considere pe Rousseau un renegat periculos. Anul 1762 a adus o nouă controversă odată cu apariția lucrării *Emile sau Despre educație*, Rousseau confruntând publicul cu afirmația: „Totul e bun când iese din mâinile Creatorului; totul degenerază în mâinile omului.” Cartea a fost interzisă la Paris și la Geneva pentru că Rousseau se dezmințea de anumite principii creștine fundamentale și cerea toleranță completă pentru toate religiile. *Contractul social*, publicat în același an, a fost valul care a zguduit cu adevărat barca.

CONFESIUNI

Rousseau a scris mai multe volume de memorii, care au fost publicate după moartea sa sub titlul *Confesiuni*. Lucrarea este considerată una dintre primele autobiografii în adevăratul sens modern, unul dintre primele exemple de studiu introspectiv realizat de o personalitate non-religioasă asupra propriei vieți. Cartea se deosebește de altele și pentru că relatează o anecdotă despre „o mare prințesă” care, aflând că țărani nu au pâine, a răspuns: „Atunci să mănânce briose”. Asta fusese sursa zicalei atribuită atât de des reginei Maria-Antoaneta, apărută cu șapte ani înainte ca aceasta să fi inventat, chipurile, această frază.

Rousseau susținea că societatea civilă denigrează umanitatea, o poziție pe care a formulat-o într-unul dintre citatele

filozofice memorabile: „Omul se naște liber și pretutindeni este înlănțuit. Cel ce se crede stăpânul celorlalți rămâne mai subjugat sclaviei decât sunt ceilalți.” A susținut, în continuare, că era împotriva dreptului divin al monarhilor și că nicio țară nu avea dreptul de a-și impune dominația asupra altei țări. („Să admitem atunci că forța nu creează dreptul și că suntem obligați să ne supunem doar puterilor legitime.”)

Puterea suverană ar trebui să aparțină poporului (inclusiv femeilor – altă poziție radicală pentru acea vreme), cu implicarea tuturor cetățenilor în procesul de guvernare. Revenind la un model de democrație pură, Rousseau cerea o societate în care toți să fie egali și în care legile să fie făcute în conformitate cu voința comună; în opinia sa, astfel s-ar fi promovat în mod natural justiția și egalitarismul. În plus, afirma că guvernul trebuie să-și desfășoare activitatea separat de legislatura populară, dar, în cazul în care ar fi acționat împotriva voinței poporului, să se afle în pericol de desființare.

În mod surprinzător, puterile europene îl considerau deja a fi complet în afara legii și Rousseau și-a petrecut următorii câțiva ani străbătând Europa în căutarea unui refugiu. Acesta a murit în anul 1778, dar timpul său nu venise încă. Ne întrebăm ce ar fi crezut despre, să zicem, Domnia Terorii lui Robespierre, erou al Revoluției Franceze. Indiferent de ipoteticul răspuns pe care l-ar fi dat, în 1794 – la 16 ani de la moartea sa – Rousseau a fost înmormântat în Panthéonul din Paris, fiind comemorat ca erou național. Filozoful american Will Durant a scris despre el în secolul XX:

Cum s-a ajuns ca acest om, după moartea sa, să triumfe asupra lui Voltaire, să reînvie religia, să transforme educația, să ridice moralul Franței, să inspire Romantismul și Revoluția Franceză, să influențeze

filozofia lui Kant și a lui Schopenhauer, piesele lui Schiller, romanele lui Goethe, poemele lui Wordsworth, Byron și Shelley, socialismul lui Marx, etica lui Tolstoi și, în ansamblu, să aibă un impact mai mare asupra posterității decât orice alt scriitor sau gânditor din acel secol XVIII în care scriitorii au fost mai influenți decât oricând altcândva?

TITLU: *DICȚIONARUL LIMBII ENGLEZE*

AUTOR: SAMUEL JOHNSON

DATA: 1755

.....

În vara anului 1746, mai mulți librari, editori și tipografi din Londra – printre care și Thomas Longman, fondatorul editurii omonime care continuă să prospere și astăzi – au ajuns la concluzia că trebuie să comande un dicționar complet al limbii engleze. Rezultatul a fost una dintre publicațiile de referință ale istoriei literare – una care a schimbat modul în care percepem limba engleză și ce este ea.

Lumea lecturii s-a schimbat mult în Marea Britanie a secolului XVIII. Nivelul de alfabetizare era în creștere, iar costurile de producție a cărților, ziarelor, broșurilor și a altor publicații similare au dus la sporirea solicitărilor pentru cuvântul scris. Din ce în ce mai mulți oameni puteau obține materiale de lectură la un preț rezonabil. Însă, cu cât se tipărea mai mult, cu atât devenea mai evident că limba engleză era un amalgam. Era o limbă care de-a lungul secolelor evoluase în moduri frumoase, dar fără să aibă reguli stricte.

Acest lucru era OK pe vremea când cuvântul scris nu-i preocupa pe mulți – doar pe cei bogați și pe cei care aveau religia

drept profesie –, așa cum fusese până nu demult. Dar acum, că ajunsese în mâinile maselor, se cerea o mai bună claritate. Cum ar trebui ortografiate cuvintele? Esențialmente chiar, ce semnificație sau gamă de semnificații are fiecare cuvânt în parte? Și cum ar trebui folosite și înțelese într-un context gramatical?

Profesioniștii din domeniul editorial care s-au reunit în 1746 știau că proiectul de a aduna toate cuvintele din limbă și de a le pune într-o ordine era vast. Existau deja dicționare, dar le varia calitatea, nivelul de încredere era discutabil, adesea debordau de excentricitate (câteva erau aranjate tematic și nu alfabetic, ceea ce nu ajuta la claritate) și niciunul nu putea pretinde că este definitiv. Unele erau niște liste de cuvinte mai avansate. Era nevoie de ceva cu autoritate.

Longman și tovarășii săi au decis să i se adreseze lui Samuel Johnson, scriitor foarte respectat – jurnalist, poet, dramaturg, biograf și critic. I-au oferit 1.500 de guinee (în prezent, aproximativ 250.000 de lire sterline) pentru a accepta această sarcină. Acesta le-a spus că îi va lua trei ani. De fapt, i-a luat aproape nouă; dar chiar și așa, pare rapid având în vedere amploarea provocării.

A început lucrarea la domiciliul său din Gough Square nr. 17, Londra, petrecând primul an elaborând un plan în care și-a detaliat aspirațiile pentru carte și metodologia propusă. Și-a asumat proiectul într-o măsură uluitoare. A angajat câțiva colaboratori care să-l asiste, dar s-au limitat aproape exclusiv la sprijin administrativ. A luat limba engleză și a ordonat-o aproape de unul singur. Fiindu-i patron, Conte de Chesterfield a zis că: „În vremuri de confuzie, trebuie să recurgem la vechiul tertip roman și să alegem un dictator. Pe baza acestui principiu, îl votez pe domnul Johnson să ocupe această grandioasă și anevoioasă funcție.”

Decizia lui Johnson de a oferi nu numai definiții exacte pentru fiecare cuvânt, ci și citate care să illustreze aceste definiții a conferit o notă unică *Dicționarului*. Într-o remarcabilă performanță a erudiției, a spicuit aceste citate de la scriitori care au trăit în diferite perioade. Este adevărat că i-a preferat pe unii mai mult decât pe alții. William Shakespeare, John Milton, John Dryden, Alexander Pope și Edmund Spenser – toți își fac simțită prezența. Însă anvergura lecturilor sale este aproape imposibil de măsurat. (Johnson era renumit pentru faptul că își marca cărțile cu note și comentarii copioase).

Prima ediție completă a fost pusă în vânzare în anul 1755, conținând aproximativ 43.000 de cuvinte definite, ilustrate prin 114.000 de citate. Autodescrierea titlului de pe prima pagină suna așa: *UN DICȚIONAR al LIMBII ENGLEZE: în care CUVINTELE sunt deduse de la ORIGINALELE lor și ILUSTRATE în DIFERITELE LOR SEMNIFICAȚII prin EXEMPLE din cei mai buni scriitori. La care sunt adăugate la început O ISTORIE a LIMBII și O GRAMATICĂ ENGLEZĂ. De SAMUEL JOHNSON, A.M. În DOUĂ volume.*

În prefață, Johnson vorbea despre faptul că a găsit limba „abundentă fără ordine și energică fără reguli”, cu „o perplexitate care trebuie descâlcită și o confuzie care trebuie

reglementată”. Totuși, anii petrecuți ca lexicograf l-au învățat și că limba nu poate fi împlânzită în totalitate și nici nu ar trebui să fie. Limba se schimbă, evoluează și și-a dat seama că nu era treaba lui să o facă „corectă”, ci mai degrabă să o înregistreze cât mai fidel în starea în care se afla la acel moment. Lexicograful trebuia să fie ca un reporter, nu ca un îmbălsămător.

CE VREI SĂ SPUI?

Johnson se distra cu definițiile sale. Putea fi la fel de bine ambiguu, modest sau acid. Definea „lexicograful” drept „un scriitor de dicționare; un inofensiv animal de povară care se menține ocupat cu depistarea originalului și detalierea semnificației cuvintelor”. Totodată, „acciza” este „o taxă odioasă percepută asupra mărfurilor și adjudecată nu de judecătorii obișnuiți ai proprietății, ci de amărății angajați de cei cărora li se plătește acciza”. A existat și o definiție îndreptată deosebit de precis spre Philip Stanhope, Conte de Chesterfield – patronul cu care a avut o relație oarecum dificilă. Johnson a definit un „patron” drept „cel care susține, sprijină sau protejează. În mod obișnuit, un nenorocit care sprijină cu insolență și este plătit cu lingușire.” Au!

Dicționarul în sine era un artefact superb, tipărit pe foi uri-
așe din hârtie de cea mai bună calitate. Costul era prohibitiv
pentru majoritate. În primii 30 de ani de existență a lucrării s-au

vândut mai puțin de 10.000 de exemplare. Chiar și așa, importanța sa a fost recunoscută aproape de la început.

James Boswell avea să scrie în *Viața lui Samuel Johnson* că „lumea contempla și se minuna că o lucrare atât de copleșitoare fusese realizată de un singur om, în timp ce alte țări considerau că astfel de demersuri puteau fi întreprinse doar de academii întregi”. (Politicianul și scriitorul Horace Walpole a fost ceva mai apatic, declarând că reputația lui Johnson nu avea „să dăinuie prea mult” și că sarcina de a compila dicționarul se dovedise „prea mare pentru un singur om”.)

Dicționarul lui Johnson nu este lipsit de idiosincrazii și chiar de defecte. Personalitatea și prejudecățile autorului transpar uneori – a acordat puțină importanță anumitor cuvinte cu rădăcini din limba franceză, unul sau două cuvinte au fost omise cu totul și era neînduplecat în convingerea că niciun cuvânt din limba engleză nu începe cu „X”. În orice caz, a stabilit standardul pentru toate celelalte dicționare și nu a avut niciun rival în limba engleză până la apariția *Oxford English Dictionary* (OED) un secol și jumătate mai târziu. *OED* a încorporat aproape 2.000 de definiții ale acestuia fără să aducă vreo modificare substanțială.

Dicționarul a devenit rapid o comoară culturală, nu doar un ghid al limbii engleze, ci și o celebrare a puterii cuvântului și o explorare a artei și a societății. Impactul său poate fi măsurat și în mod concret. De exemplu, de-a lungul secolelor, Curtea de Justiție a SUA a apelat la dicționarul lui Johnson de fiecare dată când s-a pus în discuție formularea – sensul – documentelor fondatoare precum Constituția. Trebuie să remarcăm și faptul că Johnson a produs pe parcursul vieții mai multe ediții revizuite ale *Dicționarului*, dar prima sa încercare fusese atât de cuprinzătoare încât au fost adăugate foarte puține cuvinte noi.

Nu exagerăm cu nimic dacă spunem că, definind cuvintele, Johnson a redefinit modul în care înțelegem comunicarea inter-umană. Potrivit lui Walter Jackson Bate, biograf al lui Johnson din secolul XX, *Dicționarul* „se numără cu ușurință printre cele mai importante realizări ale erudiției și, probabil, cea mai mare performanță atinsă vreodată de un singur om...”

TITLU: SIMȚUL COMUN

AUTOR: THOMAS PAINE

DATA: 1776

.....

Publicat în ianuarie 1776 în Philadelphia, cel mai mare oraș din Pennsylvania care pe atunci era colonie americană, *Simțul comun* era un pamflet tăios de 47 de pagini care se dezlanțuia împotriva nedreptăților înfăptuite de monarhie. În doar câteva luni, pamfletul a ajuns să fie unul dintre motoarele Războiului de Independență american, care a dus la răsturnarea dominației britanice și la înființarea Statelor Unite ale Americii. Când mulți dintre cei care denigrau dominația britanică se fereau de posibilitatea unei rupturi complete, Paine a dat aripi tocmai acestei idei.

Paine s-a născut în anul 1737, în comitatul englez Norfolk și a părăsit școala la vârsta de 13 ani pentru a-l ajuta pe tatăl său cu magazinul de corsete pe care-l deținea. La 20 de ani, pentru scurt timp, a făcut parte din echipajul unui corsar, apoi a încercat (și a eșuat) de câteva ori să-și deschidă propria afacere înainte de a găsi de lucru ca percepător de taxe pentru guvern – o slujbă din care a fost, în cele din urmă, concediat și care i-a lăsat o părere proastă despre guvernul britanic.

Rămas fără prea multe oportunități profesionale, în 1774 a decis să o ia de la capăt și a plecat în America. La Londra îl întâlnise pe Benjamin Franklin, unul dintre cei mai influenți americani ai epocii, pe care l-a convins să-i dea o scrisoare de recomandare. Drept urmare, când a ajuns în Philadelphia, Paine a reușit să găsească de lucru ca jurnalist deoarece își câștigase renumele de pamfletar talentat în Marea Britanie.

CUNOAȘTE-ȚI DREPTURILE

În anul 1791, Paine avea să scrie *Drepturile omului*, un alt tratat important care susținea o altă revoluție – de data aceasta, cea care cuprindea Franța acelor vremuri. Aceasta a fost formulată ca răspuns la atacul lui Edmund Burke împotriva Revoluției, *Reflecții asupra Revoluției din Franța*, document scris cu un an înainte. Guvernul britanic era îngrijorat că opiniile lui Paine ar putea avea simpatizanți acasă, astfel că s-a emis un mandat de arestare în anul 1792. După întoarcerea din America, Paine a fugit în Franța, implicându-se în scena politică aprinsă de acolo până în momentul arestării sale în Paris, la sfârșitul anului 1793. Și-a câștigat libertatea doar după intervenția unui vechi aliat american (și un alt viitor președinte al SUA), James Monroe. Judecat *in absentia* în Marea Britanie, a fost condamnat pentru răzvrătire calomnioasă împotriva lui Burke, dar a evitat pedeapsa – nu s-a mai întors în țara sa natală.

Acesta a descoperit o Americă care fierbea de nemulțumire față de modul de conducere opresiv al guvernului britanic – Paine fiind simpatizant al acestei poziții politice. Americanii se considerau supraimpozitați și încătușați de restricțiile comerciale britanice. Cu un an înainte de sosirea sa a avut loc celebra „Partidă de ceai de la Boston” (*Boston Tea Party*), când un transport de ceai a fost azvârlit în portul Boston în semn de protest față de condițiile favorabile în care Compania britanică a Indiilor de Est era autorizată să opereze și pentru că mulți coloniști au refuzat să fie impozitați de o administrație în care nu erau reprezentați.

Exista un sentiment din ce în ce mai puternic că relația anglo-americană avea nevoie de o revizuire majoră, dar puțini erau convinși că soluția era un „divorț”. Paine și-a publicat pamfletul la începutul lui ianuarie 1776, semnându-l doar cu „un Englez”. Franklin și Benjamin Rush – alt „Părinte Fondator” – l-au încurajat în realizarea acestui proiect, iar Paine a fost de-a dreptul necruțător.

În timp ce unii adresau cele mai aprige critici guvernului și parlamentului britanic, Paine și-a îndreptat plângerile către

monarh, George al III-lea. Paine sugera că ideea monarhiei ereditare era complet absurdă și numeroasele monarhii eșuate din Europa ofereau dovezi ample în acest sens. De ce și-ar dori coloniștii să se apropie de un regim care intenționa să impună taxe nedrepte și legi injuste? Oare nu acesta fusese principalul motiv pentru care fugiseră? Ca să scape de tot?

„Europa – și nu Anglia – este părintele Americii”²⁸, a scris el. „Această lume nouă a reprezentat un azil pentru cei veniți din toate părțile Europei, unde au fost persecutați pentru că iubeau libertatea civilă și religioasă. Au fugit încoace nu de îmbrățișările drăgăstoase ale mamei, ci de cruzimea monstrului; iar afirmația aceasta este atât de potrivită pentru Anglia, încât aceeași tiranie care i-a alungat de acasă pe primii emigranți încă îi mai hăituește pe urmașii lor.”²⁹ Acesta susținea că era timpul pentru despărțire: „Am avea ocazia și avantajul de a crea cea mai nobilă și mai pură Constituție de pe fața Pământului. Stă în puterea noastră să luăm totul de la capăt.”³⁰ De exemplu, o lume în care posesia de proprietăți nu mai este o condiție preliminară pentru dreptul la vot sau pentru a ocupa o funcție publică.

Cu siguranță, articolul său a provocat vâlvă. Fusese prea mult chiar și pentru unii dintre americanii de vază care aveau să ajungă revoluționari. Cuvintele lui Paine și-au găsit rapid un public numeros. Se estimează că pamfletul s-a vândut în peste 500.000 de exemplare în timpul Războiului de Independență, având și un public mult mai larg datorită reproducerilor de pe piața neagră și prin lecturile publice din baruri și saloane.

Paine a vrut să numească lucrarea *The Plain Truth* („Purul adevăr”), dar Rush l-a convins să opteze pentru *Common Sense*

²⁸ Thomas Paine, *Simțul comun*, traducere de Oana-Maria Badea, Editura ALL, București, 2013, p. 34. (n. trad.)

²⁹ *Ibidem*, pp. 34-35. (n. trad.)

³⁰ *Ibidem*, p. 78. (n. trad.)

(„Simțul comun”), considerând că titlul reflectă mai bine una dintre preocupările majore ale lui Paine: că oamenii obișnuiți ar trebui să aibă mai multă încredere în propriile simțăminte în loc să se lase absorbiți de dezbateri politice abstracte. Paine era de părere că se pot purta discuții interminabile despre ce e bine și ce e rău în înstrăinarea de patria-mamă, dar de ce ai rămâne în acea țară când ea te nedreptățește? „În ochii lui Dumnezeu și ai societății, un om corect este mai valoros decât toți huliganii încoronați ai lumii la un loc.”³¹ Și acum era momentul coloniilor, „condițiile de acum nu apar decât o dată în istoria unei națiuni”³².

Se spune că Thomas Jefferson îl considera pe Paine cel mai scriitor al Americii Revoluționare, omul care a reușit să găsească vocea și limbajul necesare pentru crearea unei legături cu majoritatea. John Adams, cel care urma să fie cel de-al doilea președinte al SUA, a fost altă personalitate care i-a recunoscut impactul, scriindu-i soției sale în aprilie 1776: „*Simțul comun*, ca o rază revelatoare, a venit la momentul propice pentru a ne înlătura îndoielile și pentru a ne consolida alegerea.” Cu toate acestea, Adams se numărase și el printre cei reticenți față de argumentele pamfletului, abordând câteva în propriul său tratat publicat în același an, *Gânduri despre Guvern*.

În ciuda detractorilor săi, Paine s-a dovedit a fi, pe moment, omul cu cea mai mare influență dintre toți cei care se întreceau pentru controlul evenimentelor din acele vremuri cruciale. Coloniile americane au produs acea ruptură de puterea colonială, așa cum sugerase el. Scrierile sale au obținut statutul permanent de influență formativă atât asupra Constituției Statelor Unite ale Americii, cât și asupra Declarației Drepturilor

³¹ *Ibidem*, p. 30. (n. trad.)

³² *Ibidem*, p. 64. (n. trad.)

(*Bill of Rights*³³). Ca atare, Paine rămâne unul dintre marii campioni iluminiști ai drepturilor civile și umane.

TITLU: AVUȚIA NAȚIUNILOR

AUTOR: ADAM SMITH

DATA: 1776

.....

Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei (acesta este titlul complet) a fost publicată în același an în care coloniile americane și-au declarat independența față de Marea Britanie. A fost o coincidență fericită, având în vedere că lucrarea de referință a lui Adam Smith este acum considerată textul de bază al economiei clasice – un tipar pentru modelul economic al pieței libere pe care SUA și-a bazat ascensiunea spre dominația globală. Smith, aproape de unul singur, a transformat economia în disciplină academică de categorie grea și a consacrat piața liberă drept sistemul ales de națiuni din întreaga lume.

Adam Smith s-a născut în anul 1723, în Kirkcaldy, Scoția, și a studiat filozofia morală la Universitatea din Glasgow, înainte de a petrece mai mulți ani la Universitatea din Oxford. Puternic influențat de filozofia iluministă, și-a format viziunea asupra lumii prin credința pe care o avea în principiile independenței, rațiunii și libertății de exprimare. A devenit profesor la Universitatea din Glasgow după ce, în anii 1750, publicul îl primise cu drag în Edinburgh pentru a susține o serie de prelegeri. S-a specializat în logică și filozofie morală, legând astfel o remarcabilă prietenie cu David Hume, coleg și filozof scoțian. Apoi, în 1764,

³³ *Bill of Rights* este numele colectiv pentru primele zece Amendamente din Constituția SUA. (*n. red.*)

Smith s-a mutat în Franța, unde l-a cunoscut pe Voltaire și a început să lucreze la ceea ce avea să devină *magnum opus*-ul său, *Avuția națiunilor* – o carte a cărei influență s-a extins mult după 1790, anul în care a murit autorul.

Publicată în două volume, aceasta a fost o lucrare revoluționară din mai multe puncte de vedere. În primul rând, a contestat ortodoxia mercantilismului, care predomină la acea vreme și care susținea că intervenția guvernului era necesară pentru a menține echilibrul economic. Ideologia mercantilistă presupunea că politicile protecționiste concurente ale diferitelor țări guvernau comerțul mondial. Smith, însă, era de părere că toate națiunile ar beneficia dacă acest protecționism ar fi eliminat complet.

A DOUA CEA MAI BUNĂ CARTE A MEA

Deși *Avuția națiunilor* este cartea care i-a asigurat reputația de mare gânditor, Smith a considerat-o inferioară volumului *Teoria sentimentelor morale*, publicat cu 17 ani mai devreme, în anul 1759. Prin acest studiu asupra filozofiei morale și a conștiinței, Smith încerca să înțeleagă care este sursa din care Omul își extrage judecata morală. Concluzia conform căreia aceasta provine în mod inerent din natura noastră socială și solidară a împins mulți critici să pună cartea într-o puternică antiteză cu opera ulterioară, mai cunoscută, și cu promovarea interesului propriu.

Aceste idei aveau nevoie de câteva ajustări intelectuale fundamentale. Din cele mai vechi timpuri, averea unei națiuni era gândită în funcție de cantitatea de materie folosită ca resursă pentru stocarea bogăției – de obicei aur sau argint. Smith credea că bogăția era mai bine măsurată prin prisma volumului tuturor bunurilor și serviciilor comercializate de întreaga populație. O vistierie plină de monede din palatul regal nu înseamnă mare lucru dacă oamenii nu au mâncare, haine sau un local public în care să se relaxeze. „Munca anuală a oricărei națiuni constituie fondul care dintotdeauna o aprovizionează cu toate bunurile necesare și de înlesnire a traiului, pe care le consumă anual”³⁴, scria Smith. De fapt, el lansa conceptul de Produs Intern Brut (PIB), care a devenit măsura standard – deși imperfectă – a bunăstării economice a unei țări.

Acestea fiind stabilite, Smith a lansat o afirmație foarte îndrăzneță pentru vremea respectivă: că acest flux de bunuri și servicii este cel mai bine susținut nu prin intervenția guvernului, ci prin neintervenție. Spunea că fluxul natural al comerțului este deviat dacă se impun tarife sau se acordă subvenții. Prețurile ajung să fie stabilite artificial și toate părțile implicate, în special persoanele sărace, au de suferit. Însă, dacă se permite o concurență reală între furnizori pe o piață liberă, vor fi livrate bunurile și serviciile cele mai dorite și necesare pentru majoritatea consumatorilor. Acest lucru nu este rezultatul bunăvoinței furnizorilor față de consumator, deoarece dorința furnizorului pentru profit în interes propriu îl împinge să acționeze în funcție de cererea pieței. În egală măsură, interesul consumatorilor îi obligă să cumpere de la furnizori, indiferent de legătura personală cu aceștia. În propriile sale cuvinte:

³⁴ Adam Smith, *Avuția națiunilor*, traducere de Martin Zick, Editura All, București, 2011, p. 14. (*n. trad.*)

Fiecare individ se străduiește pentru ca venitul anual al societății să fie cât mai mare. În general, el nu intenționează să promoveze interesul public și nici nu știe în ce măsură face aceasta...; orientând industria în așa fel încât producția ei să aibă cea mai mare valoare, el are în vedere doar propriul câștig și este, în acest caz, ca și în altele, condus de o mână invizibilă pentru a promova un scop care nu se afla printre intențiile lui.³⁵

Smith a descris forța nevăzută care face piețele libere să funcționeze ca o „mână invizibilă”. Cu toate acestea, nu credea că guvernul era lipsit de vreun rol. Mai degrabă, în anumite condiții, guvernul ar fi trebuit să joace doar un rol limitat. De exemplu, era sceptic că piața liberă era cel mai bun sistem pentru furnizarea de servicii în domeniul sănătății și în cel al educației – sectoare esențiale pentru buna funcționare a societății, dar care nu se supun acelorași reguli de cerere și ofertă în interes propriu, reguli care guvernează produsele de consum. Smith – recunoscând pericolele lăcomiei neîngrădite – a pledat în favoarea impozitării pentru a descuraja comportamentul inadecvat sau prea indulgent al consumatorilor. De asemenea, credea că statul trebuia să pună în aplicare legile care protejează proprietatea privată, astfel încât piața liberă să poată prospera într-un mediu sigur.

Multe dintre subiectele abordate de el au devenit noțiuni de bază ale economiei. El i-a convins pe mulți că interesele lor sunt cel mai bine deservite alegând să nu intervină în chestiuni economice și să lase interesul propriu să facă toată treaba. Desigur, nu toată lumea a fost de acord – mai ales Karl Marx, care văzuse

³⁵ Adam Smith, *Avuția națiunilor*, traducere de Martin Zick, Editura All, București, 2011, p. 57. (n. trad.)

capcanele pieței libere acolo unde Smith vedea avantajele. Dar fusese convins William Ewart Gladstone, de patru ori prim-ministru al Marii Britanii, ales din partea Liberalilor. În 1890, a spus despre Smith că a fost „primul care ne-a învățat că, în relațiile noastre cu alte națiuni, precum și între noi, este mai bine să avem mâinile libere decât să le avem în lanțuri – care a pre-dat marile doctrine ale Comerțului Liber și care a inspirat lumea cu ele”.

IV

SECOLUL XIX

TITLU: *FAUST*

AUTOR: JOHANN WOLFGANG VON GOETHE

DATA: 1808/1832

.....

Faust, dramă tragică în două părți, este considerată de mulți drept cea mai importantă operă literară în limba germană. Scrisă de Johann Wolfgang von Goethe de-a lungul a aproape 60 de ani, opera examinează compromisurile pe care protagonistul este dispus să le facă în căutarea satisfacției pământești. Ca atare, a devenit un fel de alegorie universală; în esență, o explorare a întrebării invocate în Evanghelia după Matei (16:26): „Pentru că ce-i va folosi omului, dacă va câștiga lumea întreagă, iar sufletul său îl va pierde?”

Prima parte din *Faust* începe cu un pariu între Dumnezeu și demonul Mefistofel. Cel din urmă pretinde că îl poate duce la pierzanie pe virtuosul Faust, un om care intenționează să înțeleagă tot ce este de știut. Faust însuși devine din ce în ce mai frustrat din cauza aparentului eșec pe care îl resimte în căutările sale. De fapt, se gândește la suicid atunci când sunetul clopotelor bisericii îl convinge să renunțe la plan. Ieșind la plimbare în oraș, dă peste un pudel care îl urmează până acasă, unde iese la iveală adevărata sa identitate – este Mefistofel. Cei doi fac apoi pactul fatidic. Dacă Mefistofel poate satisface dorințele pământești ale lui Faust, astfel încât acesta să-și dorească să rămână în prezent, fără să simtă nevoia de a continua căutarea, atunci demonul îi poate lua sufletul.

Printre favorurile promise, Mefistofel îl ajută pe Faust să curteze o vecină de care se simte atras, Gretchen (cunoscută și sub numele de Margareta), vrăjind-o. Dar relația (dacă se poate numi așa) era condamnată, astfel mor mama, fratele și bebelușul din flori pe care Gretchen abia îl născuse (pe care îl înecă,

fiind condamnată ulterior pentru crimă). Cu ajutorul demonului, Faust încearcă să o elibereze din închisoare, dar Gretchen îi vede adevărata față și refuză, lăsându-se la mila judecății lui Dumnezeu.

Partea a doua este o entitate destul de diferită, în care Faust ne este prezentat în medii diferite de-a lungul timpului, trecând printr-o serie de aventuri aproape incoerente. Căutând satisfacția, el ajunge la curtea Sfântului Împărat Roman, vizitează Grecia Antică (unde o curtează pe Elena din Troia), dar mai întâi luptă pentru împărat într-un război și construiește apoi un imperiu comercial. La bătrânețe, când moartea îl găsește, Faust rămâne dezamăgit de lume, dar află mântuirea cerească datorită eforturilor sale neîncetate în căutarea adevărului și a cunoașterii și prin credința-i de nestrămutat că există ceva mai presus de el.

Legenda lui Faust a căpătat un fundament cultural în secolul XVI – povestea unui om care-și vinde sufletul diavolului în schimbul cunoașterii și plăcerii în timpul vieții sale pe pământ. Se crede că povestea este inspirată din realitatea lui Johann Georg Faust, alchimist, astrolog și necromant german a cărui viață s-a desfășurat între sfârșitul secolului XV și începutul secolului XVI. Se presupune că ar fi murit în jurul anului 1540, când un experiment alchimic a provocat o explozie care i-a mutilat îngrozitor corpul. Dramaturgul elisabetan Christopher Marlowe a adus povestea în cercuri mai largi prin propria sa versiune a legendei, *Tragica istorie a doctorului Faust*.

Goethe lucra la o primă formă a operei (numită *Urfaust*, manuscrisul original s-a pierdut între timp) încă din anul 1772, dar „Prima parte” din versiunea pe care o cunoaștem astăzi nu a văzut lumina tiparului până în 1808. „Partea a doua” a apărut abia în 1832, la un an după moartea autorului. Cronologia ne oferă o idee despre amploarea proiectului. Goethe și-a

concentrat toată energia în rigurozitatea structurală (o mare parte din piesă este scrisă în forme poetice) și gama largă de aluzii culturale, religioase, istorice și filozofice.

NE ÎNTÂLNIM LA RĂSCRUCE

Una dintre cele mai stranii legende faustiene este legată de Robert Johnson, un mare muzician de blues care a murit în 1938, la doar 27 de ani. Povestea spune că tânărul Robert, care trăia pe o plantație din Mississippi, tânjea să devină un virtuoz chitarist. El primise indicații să meargă cu tot cu chitară la o răscruce din împrejurimi într-o noapte anume, unde a fost întâmpinat de diavol – care luase formă umană și care i-a acordat chitara înainte de a i-o înapoia. După diabolica intervenție, Robert a ajuns să fie recunoscut drept un muzician desăvârșit până la moartea sa, survenită în circumstanțe incerte, câțiva ani mai târziu. Oricât de veche ar fi povestea, este o dovadă a fascinației noastre neostoite pentru mitul faustian.

Trăinicia legendei (și în special a versiunii lui Goethe) se reflectă în numărul mare de capodopere culturale pe care le-a inspirat, de la literatură și operă până la balet și arte vizuale. Dilema existențială cu care se confruntă Faust este atemporală și universală, însă piesa este plurivalentă, căpătând rezonanțe speciale în diferite circumstanțe istorice. Aceasta poate fi interpretată în contextul epocii lui Goethe, când existau numeroase

tensiuni între Biserica creștină din Europa și filozofia iluministă. Putem regăsi ecouri faustiene și în operele lui Friedrich Nietzsche, prin încrederea în acțiuni și că în „voință stă puterea”. Dar, în 1936, Klaus Mann a adaptat povestea la o lume modelată de ascensiunea fascismului în romanul său, *Mefisto*. Între timp, Stephen Vincent Benét a adaptat povestea pentru *The Devil and Daniel Webster*³⁶ (1936), scrisă pe fundalul Marii Crize economice. Filozoful existențialist Søren Kierkegaard remarcă: „Fiecare epocă istorică notabilă va avea propriul său Faust.”

Pactul faustian continuă să producă ecouri. Dacă schimbările climatice reprezintă cea mai mare provocare a epocii noastre, am putea spune că există ceva faustian în conflictul dintre felul în care tânjim după o continuă bunăstare a planetei și impulsul de a ne satisface dorințele prin chiar consumul care pune în pericol planeta. Ce sacrificiu suntem dispuși să facem pentru a obține ceea ce credem că ne dorim? Confruntându-ne cu astfel de întrebări, suntem forțați să evaluăm lucrurile care contează cu adevărat și, printr-o astfel de analiză, poate putem înțelege mai bine cine suntem și, de fapt, de ce existăm. Romanul lui Goethe, *Faust*, pare să ne transmită că cea mai bună șansă pe care o avem ca oameni este strădania cu un scop.

³⁶ Carte transformată în filmul *Cel mai scurt drum spre fericire*, în regia lui Alec Baldwin. Traducerea literală a titlului este *Diavolul și Daniel Webster*. (n. trad.)

TITLU: „CRIMELE DIN RUE MORGUE”

AUTOR: EDGAR ALLAN POE

DATA: 1841

.....

„Crimele din Rue Morgue” este doar o povestire scurtă, publicată pentru prima dată în revista americană *Graham’s Magazine*, unde autorul lucra ca redactor la acea vreme. Totuși, influența pe care a avut-o dezmințe scurtimea povestirii. Aceasta nu numai că a dat naștere romanului polițist, noul gen literar care a schimbat cultura literară mondială, dar reflecta și interesul crescând al societății victoriene de a înfrunta și a depăși „boala socială” care bântuia psihicul popular, criminalitatea. Într-o lume post-iluministă, detectivul literar (Dupin, personajul creat de Poe, a fost primul mare exemplu) a ajuns să reprezinte triumful rațiunii, aducând ordine într-o lume dezordonată.

C. Auguste Dupin, eroul povestirii, este un detectiv amator. În incipit, el și naratorul anonim află din ziar despre o dublă-crimă ciudată care a avut loc în Parisul lor natal. Victimele, dna. L’Espanaye și fiica ei, au fost descoperite în casa lor de pe strada Rue Morgue. Mama suferise leziuni îngrozitoare, inclusiv multiple fracturi și o rană la gât care îi retezase capul. Totodată, fiica fusese găsită strangulată și îndesată într-un horn. Chiar mai ciudat, crimele fuseseră comise, aparent, într-o cameră încuiată situată la etajul patru. În cameră se aflau un brici, o șuviță de păr cărunț și câteva monede de aur. Martorii oculari au declarat că au auzit două voci, una vorbind în franceză și cealaltă vorbind o limbă pe care nu o putuseră recunoaște. Printr-un proces de argumentație logică – o formă de raționament exigent bazat pe observații atente –, Dupin reușește să rezolve cazul și să identifice un vinovat ieșit din comun.

Poe s-a născut în anul 1809 la Boston și a devenit unul dintre cei mai importanți scriitori americani, lucrând cu mai multe structuri și genuri. Critic și poet consacrat și, fără îndoială, cel mai mare scriitor de povestiri scurte al vremii sale, a fost un pionier al science-fictionului și exponent de prim rang al Romantismului american și al Goticului. Cu toate acestea, nicio altă lucrare a sa nu a depășit succesul de care s-a bucurat cu Dupin, nu numai în „Crimele din Rue Morgue”, ci și în „Misterul Mariei Rogêt” și „Scrisoarea furată”. Poe o considerase pe ultima „poate cea mai bună dintre povestirile mele cu argumentație logică”, dar prima povestire, care inițial trebuia să se numească „Crimele din Rue Trianon”, a fost cea care a stabilit modelul. Totuși, Poe nu a primit niciodată mari recompense financiare pentru succesul său editorial. Revista la care era deja angajat îi plătise 56 de dolari în plus pentru drepturile asupra povestirii „Crimele din Rue Morgue” – o sumă care, desigur, eclipsa cei 9 dolari neînsemnați pe care îi primise la publicarea capodoperei sale poetice, „Corbul”.

Primul mare detectiv literar s-a lăsat așteptat multă vreme. De exemplu, ecourile lui Dupin răsună în deducțiile logice ale personajului lui Voltaire din 1747, Zadig, deși isprăvile intelectuale ale acestuia din urmă nu erau îndreptate spre rezolvarea crimelor, ci spre abordarea unor probleme de filozofie. Scrierile polițiste erau întruchipate de relatări sângeroase, melodramatice ale crimelor reale din publicații precum *Newgate Calendar* („Calendarul Newgate”) din Londra, o antologie lunară întocmită de gardianul închisorii Newgate. *Calendarul* a inspirat, la rândul său, romanele *Newgate* din anii 1820-1840, care relateau poveștile diversilor criminali din trecut.

William Godwin a publicat *Caleb Williams* în anul 1794, roman în care protagonistul rezolvă o crimă, dar nu printr-un proces de detectivism intelectual. În schimb, el descoperă faptașul recunoscând semnele vinovăției în reacțiile emoționale ale acuzatului. Vidocq, care a apărut în *Memoriile lui Eugène François Vidocq* în 1828, este personajul care se apropie cel mai mult de tipul detectivului literar autentic, înainte de creația lui Poe. De fapt, a fost o persoană reală – un infractor devenit informator al poliției, care a ajuns șeful departamentului național francez pentru investigații criminale și care a fondat prima agenție privată de detectivi din lume. În ciuda acestui fapt, memoriile sale au virat adesea în ficțiune. S-a sugerat chiar că Vidocq însuși s-ar fi aflat în spatele câtorva dintre crimele pe care a pretins ulterior că le-a rezolvat.

Privit strict ca o creație literară, Vidocq manifesta totuși câteva dintre trăsăturile detectivilor de mai târziu. De exemplu, studia minuțios scenele crimelor pentru a găsi indicii și a promova mai multe tehnici criminalistice revoluționare, printre care se numără testele balistice și folosirea ghipsului pentru prelevarea urmelor lăsate de încălțări sau tălpi. De asemenea, ținea dosare extrem de detaliate ale crimelor și folosea adesea

deghizări. Bazându-se pe inițiativa sa, analiza probele într-o manieră științifică și își folosea inteligența pentru a extrage datele și a demasca infractorul. Nu a fost nevoie de prea multă imaginație creativă pentru a trece de la semi-fictivul Vidocq la Dupin, care a fost complet fictiv.

UN MOD CIUDAT DE A MURI

Poe a murit la doar 40 de ani, la data de 7 octombrie 1849, iar moartea sa a fost poate mai misterioasă decât tot ce a scris. Cu patru zile înainte de deces, un anume Joseph Walker l-a găsit pe Poe delirând pe străzile din Baltimore, „în mare suferință și... având nevoie de ajutor imediat”. Poe nu a fost în măsură să explice înainte de a muri cum ajunsese în acea stare, astfel cauza morții rămâne controversată. Au fost sugerate diverse afecțiuni medicale, de la epilepsie la sifilis, în timp ce alții au ridicat problema unui suicid sau chiar posibilitatea unei crime. S-a sugerat chiar că ar fi putut fi victima „cooping-ului” – o formă de fraudă electorală în care alegătorii erau răpiți la întâmplare și convinși să voteze pentru un anumit candidat (de exemplu, prin consum forțat de alcool sau prin bătaie).

Odată ce Poe a deschis porțile, romanele polițiste nu au mai putut fi oprite, nici măcar în prezent. Există o linie de descendență clară între Dupin și, probabil, cel mai grozav detectiv literar, Sherlock Holmes. Creatorul său, Arthur Conan Doyle,

a fost un admirator declarat al lui Poe, făcând referire în scrisorile sale la „acele admirabile povestiri ale domnului Dupin” și descriindu-l drept „cel mai original scriitor de povestiri scurte din toate timpurile”. Doyle spunea că fiecare povestire detectivistică a lui Poe „este o rădăcină din care a crescut o întreagă literatură... Unde a fost povestirea polițistă până când Poe i-a insuflat viață?” Holmes chiar face o reverență (cam rigidă) în fața marelui său predecesor în povestea care l-a făcut cunoscut lumii, *Un studiu în roșu*. Holmes îi spune lui Watson: „În opinia mea, Dupin era un individ inferior.”

Într-o epocă a urbanizării rapide, Dupin și urmașii săi literari – fie că este vorba de cinicele romane noir ale lui Raymond Chandler, de misterele Agathe Christie din Epoca de Aur sau de oricare dintre nenumăratele subgenuri apărute – le-au permis cititorilor să arunce o privire și, în cele din urmă, să stăpânească abisul criminal de la marginea căruia s-ar putea retrage în viața reală. Lumea modernă avea nevoie de detectivi-eroi, iar Dupin a fost deschizătorul de drumuri.

TITLU: *DESPRE LIBERTATE*

AUTOR: JOHN STUART MILL

DATA: 1859

.....

John Stuart Mill, unul dintre marii gânditori liberali ai secolului XIX, a analizat relația dintre individ și autoritate în capodopera sa, *Despre libertate*. A pledat cu pasiune pentru apărarea drepturilor individului în toate circumstanțele, cu excepția cazului în care aceste drepturi afectează drepturile altora. „Unicul țel în care puterea se poate exercita, în mod legitim, asupra oricărui membru al unei societăți civilizate, împotriva voinței sale,

este acela de a împiedica vătămarea altora”³⁷, scria Mill. „Propriul bine, fizic sau moral, nu constituie o îndreptățire suficientă... Asupra lui însuși, asupra propriului trup și spirit, individul este suveran.”³⁸ Este un tratat care continuă să stârnească dezbateri aprinse, argumentul său central fiind îmbrățișat cu căldură de un public divers, de la liberali ortodocși la activiști pentru drepturile civile și libertarieni.

Născut în 1806 la Londra, Mill a crescut înconjurat de filozofie, deoarece tatăl său James era un filozof celebru. Mill Jr. a fost un talent precoce, începând să studieze greaca la doar trei ani. Cam în aceeași perioadă, tatăl său se împrietenea cu Jeremy Bentham, stabilind o alianță intelectuală bazată, printre altele, pe încrederea pe care o aveau în libertatea de exprimare, toleranța religioasă și reforma electorală și juridică. Astfel, John Stuart Mill a crescut cu ideile lui Bentham (în adolescență, a locuit în Franța timp de un an în casa fratelui lui Bentham) și probabil a fost inevitabil pentru el să adopte inovația filozofică centrală a lui Bentham, utilitarismul – „cea mai mare fericire posibilă pentru un număr cât mai mare de oameni”.

Mill a început să lucreze pentru Compania Britanică a Indiilor de Est când avea 16 ani și a rămas angajat acolo timp de aproape 30 de ani. Dar filozofia a rămas adevărata sa pasiune și a fost un scriitor prodigios, susținând libertatea personală și idealurile utilitariste. În 1851 s-a căsătorit cu filozoafa protofeministă Harriet Taylor Mill, care i-a influențat semnificativ gândirea filozofică.

Mill avea să publice o serie de lucrări importante, printre care *Sistem de logică inductivă și deductivă* (1843), *Principii ale economiei politice* (1848), *Utilitarismul* (1863) și *Supunerea*

³⁷ John Stuart Mill, *Despre libertate*, traducere de Adrian-Paul Iliescu, Editura Humanitas, București, 2014, p. 26. (n. trad.)

³⁸ *Ibidem.* (n. trad.)

femeilor (1869). Dar nimic nu a avut un impact mai mare decât *Despre libertate*. Scopul principal al lucrării era de a prezenta o schemă prin care omenirea ar putea atinge un „mod superior de existență”. Acesta se întreba în ce măsură ar trebui societatea să-și poată impune puterea de a limita libertatea individului. O lectură logică a doctrinei utilitarismului pare să privilegieze majoritatea în detrimentul minorității, dar Mill susținea că, de fapt, binele suprem pentru întreaga societate se obține prin protejarea libertăților individuale. Un individ competent ar trebui să fie liber să facă ce dorește până în punctul în care face rău celorlalți. Mill a subliniat cele trei libertăți pe care le considera esențiale: libertatea de gândire și de emoție (și de exprimare a acestora); libertatea de a urmări interesele, chiar și pe cele considerate „imorale”; și libertatea de asociere cu alte persoane cu aceeași mentalitate, pentru un scop comun. În fiecare caz, dreptul este protejat până când aduce prejudicii altora.

Mill a mărturisit că acest așa-numit „principiu al prejudiciului” era construit pentru a avea un grad ridicat de complexitate. De exemplu, se pot accepta anumite „prejudicii” dacă sunt considerate a fi în beneficiul comunității. O afacere nouă ar putea fi dăunătoare rivalilor comerciali, reducându-le profiturile sau chiar ducându-i la faliment, dar, în acest fel, eficiența pieței crește în beneficiul unui număr mai mare de persoane. De asemenea, a sintetizat că pot exista prejudicii inacceptabile prin omisiune (prejudicii cauzate de lipsa de acțiune, cum ar fi refuzul de a acorda ajutor unei persoane rănite) și acte comisionate acceptabile (o acțiune care poate cauza prejudicii, dar care este scuzabilă dacă toate părțile implicate sunt conștiente de riscuri în prealabil – de exemplu, plata unui pompier pentru a-și risca viața în cazul unui incendiu puternic). Mill a încercat să demonstreze adevărul general al poziției sale, confruntând explicit aceste „excepții”.

VIAȚĂ ETERNĂ

La moartea sa în 1832, la vârsta de 84 de ani, Jeremy Bentham – un vechi prieten al tatălui lui Mill – și-a donat trupul neînsuflețit științei și a fost disecat public. Testamentul său includea, însă, câteva condiții ciudate. Luase măsuri pentru a-și transforma trupul în ceea ce el a numit „auto-icon” (schimbarea lui în propriul simbol). Era vorba despre un proces de mumificare, apoi trupul îmbălsămat era îmbrăcat și așezat într-o poziție specificată de el, la final fiind expus public într-o vitrină. Corpul său încă poate fi văzut la University College din Londra, deși capul a fost înlocuit cu unul de ceară, din cauza unui proces de conservare nesatisfăcător. Capul adevărat a fost furat de mai multe ori de niște studenți entuziaști.

El considera că apărarea libertății de exprimare este vitală pentru continuarea progresului atât în sfera intelectuală, cât și în cea socială. În opinia sa, cenzura refuza potențialul de exprimare a adevărului, dar, dacă erau ascultate toate opiniile, indivizii puteau confrunța și submina acele opinii care erau false sau dăunătoare. Spunea că tendința de a impune voința majorității ar trebui întotdeauna combătută – observând această tendință puternică chiar și în societățile democratice aparent libere.

În lucrarea *Principii de economie politică*, Mill a aplicat teza centrală din *Despre libertate* pentru lumea economiei. Deși

recunoaște rolul intervenției limitate a guvernului – de exemplu, în fabricarea monedelor, furnizarea unei game restrânse de bunuri și servicii publice, colectarea taxelor și protejarea drepturilor de proprietate –, el considera, precum Adam Smith înaintea lui, că piața liberă ar trebui să dicteze toate celelalte rezultate economice, mai puțin în cazul unor circumstanțe excepționale. Încercarea de a îngrădi principiile *laissez-faire-ului*, spunea el, „dacă nu este cerută de un mare bine, este un rău sigur”.

În 1858, Mill și-a pierdut locul de muncă în urma desființării Companiei Britanice a Indiilor de Est și a rămas văduv. În anii următori, a fost rector al Universității St Andrew's și membru al Parlamentului din partea Partidului Liberal. În astfel de roluri publice, și-a putut pune teoriile în practică și și-a câștigat reputația de radical deoarece susținea drepturile femeilor, reforma agrară irlandeză și educația universală. A murit în 1873, devenind un simbol al liberalismului internațional.

Cuvintele scrise în *Despre libertate* îi rămân grăitor edificiu:

Pe termen lung, valoarea unui stat este valoarea indivizilor ce-l compun; și un stat care lasă pe planul al doilea interesul dezvoltării și înălțării lor spirituale, preferându-i un grad mai mare de competență administrativă sau acel simulacru de competență pe care îl dă practica în chestiuni de amănunt; un stat care face din cetățenii săi niște pitici, pentru ca ei să fie instrumente mai docile în mâinile sale, chiar dacă o face în scopuri benefice – un asemenea stat va constata că niciun lucru realmente mare nu se poate realiza cu oameni mici; și că perfecțiunea mașinăriei, perfecțiunea căreia el i-a sacrificat totul, nu va aduce până la urmă niciun folos, datorită lipsei de forță vitală, forță pe care

a preferat să o pună sub obroc, pentru ca Mașinăria să meargă mai lin.³⁹

TITLU: ORIGINEA SPECIILOR

AUTOR: CHARLES DARWIN

DATĂ: 1859

.....

Din când în când, apare câte o lucrare științifică care nu sporește numai cunoștințele colective ale omenirii, ci determină și o schimbare radicală în cum ne percepem pe noi înșine ca specie și cum ne vedem locul în lume. În secolul XIX, această lucrare a fost *Despre originea speciilor prin selecție naturală sau conservarea raselor favorizate în lupta pentru existență* (titlul complet) – tratatul lui Darwin pe tema biologiei evoluționiste.

Darwin a argumentat convingător că speciile evoluează de-a lungul generațiilor, schimbându-se și adaptându-se pentru a-și asigura cele mai mari șanse de supraviețuire continuă. Pe scurt, speciile care evoluează pentru a face față condițiilor de viață prevalează, iar cele care nu evoluează dispar în timp – un proces de selecție naturală. El a demonstrat că această idee fundamentală este responsabilă pentru bogata diversitate a vieții care ne propulsează planeta. În rândul oamenilor, această idee a ridicat câteva întrebări serioase, în special într-o epocă în care credința în îndelung-propovăduitele învățături bisericești era foarte răspândită. Mai exact, o mare parte din teologia creștină susținea că oamenii sunt o specie diferită de animale, concepută în toată complexitatea ei de un Dumnezeu creator. Însă Darwin credea că povestea era puțin mai complicată de atât.

³⁹ John Stuart Mill, *Despre libertate*, traducere de Adrian-Paul Iliescu, Editura Humanitas, București, 2014, p. 149. (n. trad.)

Până la momentul publicării, Darwin își perfecționase teza pe parcursul mai multor ani. El s-a bazat pe nucleul de idei propuse de alți oameni de știință cu un secol în urmă. În secolul XVIII, Georges Buffon a conturat ideea varietăților de specii care derivă dintr-un strămoș comun. Chiar bunicul lui Darwin, Erasmus Darwin, și naturalistul Jean-Baptiste Lamarck discutaseră despre transmutarea generațională a speciilor. Darwin a fost influențat și de teoriile lui Thomas Malthus privind creșterea populației umane, care se potriveau cu ideile sale despre natura competitivă a supraviețuirii.

Darwin studia medicina, dar și-a dat seama repede că, de fapt, era realmente pasionat de științele naturii. În anii 1830, a petrecut aproape cinci ani călătorind în jurul lumii la bordul navei HMS *Beagle*, adunând notițele și datele care au stat la baza lucrării *Despre originea speciilor*. În 1839, a fost publicat jurnalul lui din aceste călătorii (devenind cunoscut sub numele de *Călătoria pe Beagle*), transformându-l pe Darwin într-un fel de celebritate în societatea victoriană.

În urma călătoriei, Darwin a ajuns să bănuiască faptul că speciile nu sunt imuabile, ci mai degrabă sunt supuse adaptării. Dar pentru că era extrem de solicitat, abia în anul 1842 a scris un prim rezumat al teoriei sale în curs de dezvoltare – note cuprinse în aproximativ 35 de pagini. În următorii doi ani, a extins introducerea într-un eseu de peste 200 de pagini. Cam în aceeași perioadă, ideea transmutației speciilor era popularizată prin cartea scrisă de Robert Chambers. Deși în ansamblu era o teorie mult mai puțin cuprinzătoare decât cea pe care Darwin avea să o lanseze, a ușurat calea tuturor celor ce aveau să vină.

Între timp, Darwin încerca să colecteze mai multe date. El a analizat lipitorile pentru a detecta indicatorii evoluției lor pe o perioadă de câțiva ani, devenind o autoritate la nivel mondial în studierea acestei specii. În aceeași notă, s-a transformat

într-un expert al creșterii porumbeilor. Până la mijlocul anilor 1850, acesta s-a dedicat pe deplin progresului teoriei sale privind selecția naturală ca motor al evoluției divergente. Dar pe teren pătrunsese un alt jucător – naturalistul Alfred Russel Wallace își dezvoltă propria teză pe această temă.

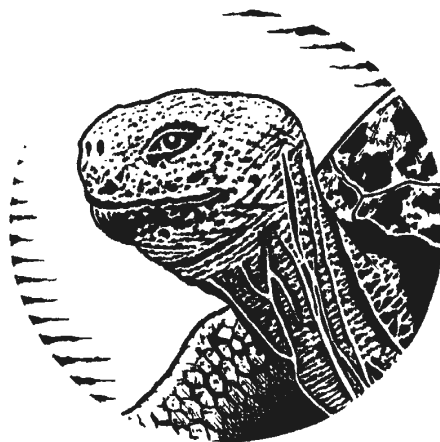
PROVOCÂND TRADIȚIA

Implicațiile sociale și religioase fundamentale ale operei lui Darwin au fost explorate în așa-numitul proces *Scopes Monkey Trial* („Procesul maimuței”), desfășurat în Dayton, Tennessee, în anul 1925. Profesorul John Scopes a fost acuzat că le predase elevilor de liceu teoria evoluției umane și, astfel, încălcase legea statului. Inițial fusese condamnat, dar verdictul a fost anulat ulterior pe baza unei chichițe procedurale. Scopes se implicase însă în demersuri prin care voia să atragă atenția asupra tensiunii dintre adepții Bisericii Prezbiteriene care credeau că învățătura religioasă ar trebui să adere la expansiunea cunoștințelor științifice și cei care credeau că Scripturile erau mereu prioritare.

Cei doi bărbați au corespondat, iar în anul 1858 a devenit evident că se îndreptau în direcții similare, dacă nu identice. Speriat că i-ar lua-o înainte și că anii săi de muncă ar fi fost în zadar, Darwin a fost de acord să publice și să prezinte la Londra o colecție de lucrări în colaborare cu Wallace. Totuși,

acestea nu au fost luate în seamă de multe persoane din afara comunității științifice specializate. Darwin s-a dedicat finalizării lucrării *Despre originea speciilor* care a apărut în anul următor, cu acest rezumat surprinzător al selecției naturale:

Deoarece din fiecare specie se nasc mult mai mulți indivizi decât pot să supraviețuiască și deoarece se produce, în consecință, în mod frecvent, o luptă pentru existență, urmează că fiecare ființă dacă variază oricât de puțin, în orice fel care să-i folosească, sub influența condițiilor complexe și uneori variabile de viață, va avea o mai mare șansă de supraviețuire și astfel va fi selecționată în mod natural. Pe baza puternicului principiu al eredității, orice varietate selecționată va tinde să-și propage forma ei cea nouă și modificată.⁴⁰

Era o teorie cu adevărat revoluționară. Nu în ultimul rând, dacă natura evoluează pentru a supraviețui și a înflori, cum

⁴⁰ Charles Darwin, *Originea speciilor*, traducere de Ion E. Fuhg, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1957, p. 46. (n. trad.)

rămâne cu ideea unei divinități care trage sforile? La momentul respectiv, Darwin avusese grijă să nu întindă coarda. Nu și-a extins teoria la specia umană, deși a oferit o imagine tentantă despre ce ar putea însemna pentru noi, cu o replică din ultimul capitol: „Se va face lumină în originea și istoria Omului.”⁴¹ Acesta a remarcat: „Există o măreție în concepția aceasta a vieții, cu numeroasele ei forțe, însuflețite inițial de Creator în câteva forme sau numai într-una singură; și în timp ce planeta noastră își continuă rotația după legea imuabilă a gravitației, nenumărate forme dintre cele mai frumoase și mai minunate, apărute dintr-un început atât de simplu, s-au dezvoltat și continuă încă să se dezvolte.”⁴² A adăugat cuvintele „de Creator” după „însuflețite” începând cu a doua ediție a cărții.

De teamă că „nu va face decât să sporească prejudecățile împotriva opiniilor sale”, Darwin a abordat public evoluția umană abia în 1871, în lucrarea *Descendența omului și selecția sexuală*. Până atunci, teoria evoluției darwiniste fusese deja acceptată la scară largă. Desigur, nu toată lumea fusese convinsă. John Herschel, om de știință pe care Darwin îl venera, i-a respins teoria zicând că e o „lege alandala”. Și mai grav, alții au abuzat de munca lui Darwin în scopuri proprii – în special susținătorii „darwinismului social”, care au îmbrățișat ideea că „cel mai puternic supraviețuiește” pentru a justifica teoriile superiorității rasiale și ale eugenismului. Însă, departe de mâinile nebunilor, teoria darwinistă a evoluției s-a dovedit extraordinar de rezistentă, fiind baza a peste un secol și jumătate de științe ale naturii și extinzându-se în alte domenii precum agricultura, medicina și informatica.

⁴¹ *Ibidem.* (n. trad.)

⁴² *Ibidem*, p. 475. (n. trad.)

TITLU: ÎNTÂMPLĂRI DIN VIAȚA UNEI SCLAVE

AUTOARE: HARRIET JACOBS

DATA: 1861

.....

Întâmplări din viața unei slave, autobiografia pseudonimă a unei slave fugare, a provocat o oarecare senzație când a fost publicată în anul 1861. Jacobs și-a schimbat numele în Linda Brent în această carte ce relatează despre perioada în care fusese sclavă și lupta pentru libertatea ei și a copiilor ei. Jacobs intenționa ca lucrarea să transmită ororile specifice sclaviei dintr-o perspectivă feminină, în speranța că va atrage mai multe femei albe de partea cauzei aboliționiste. Lucrarea a fost aproape dată uitării pentru o lungă perioadă de timp, dar a ajuns un clasic nu numai al mișcării aboliționiste, ci și al literaturii feministe.

Jacobs s-a născut în sclavie, în 1813, în localitatea Edenton din statul Carolina de Nord. În primii ani de viață a fost învățată să scrie și să citească de către stăpâna ei, o educație de care foarte puțini sclavi s-au bucurat. Însă viața ei a luat o întorsătură nefastă când avea 12 ani; la moartea stăpânei sale, a fost transferată în slujba unui bărbat care a abuzat-o sexual – o crimă agravată de faptul că interesul acestuia pentru ea stârnise furia soției sale.

În adolescență, Jacobs s-a îndrăgostit de un bărbat de culoare liber, dar stăpânul ei a împiedicat dezvoltarea relației. Apoi, s-a încurcat cu un avocat alb (Samuel Sawyer), ai cărui doi copii avea să-i nască când era încă adolescentă. Fiul și fiica ei au moștenit statutul de sclav, iar stăpânul lor a continuat tratamentul crud, trimițându-i pe plantația unei rude și jurând că va avea grijă să fie vânduți (cu tot cu fratele lui Jacobs, John) unui alt proprietar de sclavi din afara statului, pentru a se asigura că vor fi separați definitiv de ea.

În 1835, Jacobs a hotărât să scape de sclavie, un demers pentru care a fost nevoită să se ascundă într-o mlaștină și apoi să petreacă aproape 7 ani în ce a descris ca fiind o „mansardă” – un mic spațiu de depozitare aflat deasupra casei bunicii sale. Aici și-a petrecut mult timp citind – nu numai Biblia, ci și ziarele. Între timp, fratele ei reușise să fugă de la stăpânul său (ajungând în cele din urmă în Boston), iar Samuel Sawyer a intervenit în procesul de vânzare a copiilor; aceștia nu au fost vânduți în afara statului, dar nu și-au obținut nici libertatea.

După 7 ani petrecuți în pod, Jacobs a pornit în următoarea etapă a vieții sale, fugind la New York prin Philadelphia. La New York, a fost angajată ca dădacă de Mary Stace Willis, soția scriitorului Nathaniel Parker Willis (care era cel mai bine cotate scriitor de reviste din vremea sa). Dar fostul ei stăpân încă o urmărea. Pentru a scăpa de el, s-a ascuns împreună cu fratele ei în orașul Boston, pe atunci epicentru al mișcării aboliționiste, dar și în Anglia, lucrând din nou pentru familia Willis.

În 1852, aflându-se încă sub amenințarea de a fi revendicată de foștii ei stăpâni, Jacobs a devenit o femeie liberă atunci când cea de-a doua soție a lui Nathaniel Parker Willis (care rămăsese văduv) i-a cumpărat libertatea. În acea perioadă, fratele ei John lucra în New York pentru mișcarea aboliționistă condusă de William Lloyd Garrison și locuia cu două dintre cele mai proeminente figuri ale acesteia – Amy și Isaac Post. John și Amy au fost cei care au convins-o pe Jacobs să își scrie povestea vieții.

Cufundându-se în ideile anti-sclavie, Jacobs reflecta: „Cu cât mintea mea se lumina, cu atât îmi era mai greu să mă consider un obiect al posesiei.” Aceasta a scris *Întâmplări din viața unei slave* între anii 1853 și 1858, în timp ce lucra din nou ca bonă pentru familia Willis. I-a luat încă doi ani pentru a găsi un editor, iar cartea a ajuns la public în 1861.

COLIBA UNCHIULUI TOM

Cu câțiva ani înainte ca Jacobs să se lupte pentru a găsi un editor, Harriet Beecher Stowe s-a bucurat de un enorm succes comercial cu romanul său, *Coliba unchiului Tom*. Se consideră că a fost cel mai bine vândut roman al secolului XIX. Stowe, o aboliționistă albă, s-a inspirat dintr-o serie de mărturii directe, iar cartea sa a fost recunoscută pentru modul profund în care a schimbat atitudinea persoanelor albe din America față de sclavie, într-o perioadă în care Statele Unite se îndreptau spre războiul civil. Dar a fost considerată și cartea care a consolidat într-o manieră dăunătoare prejudecățile despre oamenii de culoare, pentru că se baza pe stereotipuri rasiale. Astăzi, expresia „Unchiul Tom” este considerată o insultă adresată celor care și-ar putea trăda propria moștenire culturală printr-o atitudine plină de slugărniciie față de alții.

Nu era nici pe departe prima carte scrisă de un sclav. Cartea autobiografică *Frederick Douglass. Viața unui sclav american* s-a bucurat de un succes enorm în anii 1840. Dar experiențele lui Jacobs ca femeie aflată în sclavie au adăugat o altă dimensiune operei sale. Nu s-a sfiit să descrie brutalitatea tratamentului la care fusese supusă, inclusiv abuzurile sexuale, și nici modul în care refuzul ei de a se conforma așteptărilor patriarhatului alb a contribuit la cele mai îngrozitoare experiențe din viața ei.

A abordat și subiecte care creau disensiuni, cum ar fi religia și Biserica. A evidențiat în special credința creștină profundă a multor sclavi (bunica ei a sugerat că ar trebui să accepte sclavia ca pe o expresie a voinței lui Dumnezeu) și a pus-o în contrast cu comportamentul ipocrit al așa-numiților proprietari de sclavi cu frică de Dumnezeu.

Cartea s-a bucurat de apreciere de la bun început și și-a asigurat un număr semnificativ de cititori, fiind promovată prin intermediul rețelelor aboliționiste care funcționau în Statele Unite. La publicarea cărții în Marea Britanie, un critic de la ziarul *London Daily News* a descris personajul lui Jacobs drept o „eroină” exemplară pentru „reziliența și perseverența în lupta pentru libertate”. Puțini dintre cei care citiseră cartea au putut considera sclavia altceva decât un fenomen îngrozitor. Datorită acestei cărți și a operei lui Frederick Douglass, aboliționiștii și-au putut susține cauza prin intermediul acestor două mărturii directe, extrem de puternice.

Cu toate acestea, *Întâmplări din viața unei slave* a fost uitată curând. Mai mult, alfabetizarea lui Jacobs și capacitatea ei de a scrie o narațiune plină de vervă melodramatică (reflectând gusturile comerciale ale vremii) i-au adus critici. Unii au refuzat pur și simplu să creadă că este vorba despre o carte autobiografică. În repetate rânduri, Jacobs nu a fost considerată nici măcar autoarea cărții. Abia în ultimii ani, cercetătorii au descoperit diversele surse care îi susțin povestea. Puterea abilităților ei de comunicare și ororile pe care le-a îndurat sunt poate motivele pentru care mărturiile ei au fost puse sub semnul întrebării. Criticii sperau în secret să nu fie adevărat. Dar, spre rușinea noastră colectivă, a fost.

După multe decade petrecute într-o izolare literară, opera a trecut printr-o renaștere în anii '60, determinată de emergența duală a mișcărilor feministe și a drepturilor civile. Și, deși

sclavia legalizată este de domeniul trecutului, vocea lui Jacobs continuă să răsună, militând pentru dreptatea celor oprimați. Chiar ea a povestit despre motivația din spatele cărții: „Cititorule, nu îți spun sincer ce am suferit pentru a-ți trezi simpatia pentru mine. O fac pentru a aprinde flacăra compasiunii în inima ta, pentru surorile mele care sunt încă în robie.”

TITLU: CAPITALUL

AUTOR: KARL MARX

DATA: 1867-1883

.....

Capitalul (Das Kapital) este *magnum opus*-ul lui Karl Marx, „Critica economiei politice” care, deși a fost publicată în mare parte după moartea sa, a alimentat (împreună cu *Manifestul Partidului Comunist*, lucrarea mult mai scurtă scrisă împreună cu Friedrich Engels în 1848) revoluțiile socialiste care au definit o bună parte din istoria secolului XX. Tema centrală a lucrării este prosperitatea capitalismului care se dezvoltă doar prin exploatarea muncii, iar Marx și-a propus să urmărească circumstanțele istorice și să exploreze mecanismele prin care funcționează.

Marx s-a născut în anul 1818, în Prusia. El a studiat dreptul și filozofia la mai multe universități germane, înainte de a se muta la Paris împreună cu soția sa în anii 1840, iar apoi, după expulzarea din Franța, s-a mutat la Londra. Având opinii radicale și socialiste, a fost profund influențat și de Hegel, considerând că existența lumii nu este o realitate fixă, ci mai degrabă un proces de schimbare istorică. Cât despre umanitate, Marx a identificat patru etape majore ale istoriei umane, pe care le-a descris în termeni socio-economici. Prima, un sistem antic de

proprietate comună, înlocuit de unul de proprietate privată și sclavie, care, la rândul său, a căzut într-un sistem de feudalism, acesta fiind ulterior înlocuit de capitalism. El sugera că fiecare etapă avusese ca numitor comun înlăturarea grupului social dominant cu un altul printr-o tranziție violentă. A prezis că sistemul capitalist va fi la rândul său depășit de cel comunist exact în acest mod. În *Manifestul Partidului Comunist*, Marx a notat: „Istoria tuturor societăților de până azi este istoria luptelor de clasă.”⁴³

Dacă acest manifest prezenta viziunea lui Marx asupra viitorului și era o chemare la arme, *Capitalul* încerca să dea greutate intelectuală și demnitate printr-o combinație aprofundată – și uneori greoaie – de analize istorice, economice și sociologice. Marx analizează arii tehnice precum natura mărfurilor, acumularea capitalului, ciclul economic, munca salariată (relația dintre angajați și angajatori) și teoria plusvalorii (adică valoarea creată de un muncitor peste nivelul salariului pe care îl primește).

Potrivit lui Marx, toate acestea demonstau că forța de muncă este inevitabil exploatată de capitalism, destabilizând întregul sistem. Muncitorii (*proletariatul*) rămân săraci pentru că nu pot accesa profiturile rezultate din propria muncă. În plus, deoarece această muncă este natural repetitivă, muncitorii ajung niște roboți cu o calitate a vieții în scădere. Cu toate acestea, ei perpetuează chiar sistemul care îi înlănțuie prin facilitarea ciclului de plusvaloare.

Între timp, mijloacele de producție se concentrează pe clasa proprietarilor (*burghezia*), un număr din ce în ce mai mic în raport cu cel din ce în ce mai mare al proletarilor. Folosind cuvintele lui Marx, burghezilor li se permite, ba chiar li se oferă

⁴³ K. Marx, F. Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, Editura Politică, București, 1962, p. 17. (*n. trad.*)

posibilitatea de a culege profiturile muncii altora printr-o instituție care își are rădăcinile într-o istorie de cuceriri și jafuri. În timp ce burghezia se bucură de beneficiile aduse de îmbunătățirea tehnologiei, mărindu-și profiturile și micșorând nevoia de muncitori, numărul șomerilor și al proletarilor dezamăgiți crește până la inevitabila răsturnare a burgheziei și prăbușire a capitalismului. O altă etapă în ciclul de schimbări socio-economice care definește existența umană.

PE URMELE LUI ENGELS

Născut în anul 1821 în Prusia, Friedrich Engels este considerat adesea un fel de partener junior în relația cu Marx. La urma urmei, vorbim despre marxism, nu despre „engelsism”. Ziarist și fiu al unui proprietar de moară bogat, a fost totuși o figură importantă, facilitând o mare parte din munca lui Marx la *Das Kapital*. Marx nu avea mereu bani de aruncat, iar după revoluțiile eșuate din 1848, când s-a mutat la Londra, și-a dus viața mai mult în sărăcie. Fără ajutorul lui Engels, soarta sa ar fi fost extrem de incertă și pare improbabil ca *Das Kapital* să fi văzut lumina zilei.

Marx spera cu ardoare să fie martor direct la o parte din schimbările sociale pe care le prezisese. În 1848, când Europa era cuprinsă de mai multe revoluții – în Franța, Prusia, Italia și în Imperiul Austro-Ungar –, părea să fi sosit momentul, dar revoluțiile s-au stins curând, una câte una. Marx, care s-a întors

pe continent pentru a vedea evenimentele cu ochii lui, a fost profund dezamăgit de ceea ce istoricul G. M. Trevelyan a numit un „punct de cotitură în istoria modernă pe care aceasta nu a reușit să îl transforme”.

Marx s-a întors la Londra și a consolidat ideile din *Manifestul Partidului Comunist* în *Capitalul*. Primul din cele trei volume masive a apărut în 1867, dar al doilea și al treilea volum au apărut abia în 1883, după moartea lui Marx. Vechiul său prieten Engels le-a pregătit pentru publicare pornind de la notițele lăsate de Marx. Cu toate acestea, aveau să treacă multe decenii până când celebra lozincă marxistă „Proletari din toate țările, uniți-vă!” avea să devină realitate. În 1917, Rusia a pus bazele primului stat comunist din lume, în urma răsturnării burgheziei de către bolșevici, exact așa cum prezisese Marx. În decursul secolului XX, multe alte națiuni de pe toate continentele i-au urmat, inclusiv cea mai populată țară din lume: China. Însă niciuna nu a adus nirvana la care visase Marx, ci doar un melanj de nemulțumire populară, sărăcie, cult al personalității și tiranie.

În prezent, partizanii politicii de dreapta folosesc termenul „marxist” pentru catalogarea oricărei persoane care este împotriva convingerilor lor: un termen universal care desemnează o filozofie politică eșuată. Totuși, chiar dacă marxismul din secolul XX nu și-a îndeplinit promisiunea de justiție socială și economică pentru mase, persoana care a stat la baza lui a produs o serie de lucrări ce au schimbat fundamental lumea. Mai mult, dacă marxismul nu este răspunsul, rămâne extrem de clar (într-o lume în care sporește inegalitatea și care este supusă unor cicluri devastatoare de apogeu și colaps) că răspunsul nu este nici capitalismul nelimitat. Poate Marx nu a găsit soluția, dar se poate să fi identificat o problemă.

TITLU: **RĂZBOI ȘI PACE**

AUTOR: LEV TOLSTOI

DATA: 1869

.....

Război și pace, considerat unul dintre cele mai bune romane din literatura universală, spune povestea mai multor familii aristocrate care se adaptează la viața din Rusia în anii care au precedat și au urmat invaziei napoleoniene din 1812. Tolstoi spunea despre cartea sa că „nu este un roman, cu atât mai puțin un poem și cu mult mai puțin o cronică istorică”. Scrisă în stil realist, conține totuși elemente din toate cele trei. Epică în proporții și învăluită în angoasă existențială, este un studiu al unei lumi în schimbare. Prin intermediul numărului mare de personaje, Tolstoi examinează reacția indivizilor sub presiunea războiului, a tulburărilor politice și sociale și a incertitudinii spirituale. La mai bine de 150 de ani de la publicare, cartea rămâne o realizare literară monumentală care continuă discursul despre condiția umană și despre ascensiune și declin într-o lume nesigură. Acesta a scris în roman: „Culege clipele de fericire, lasă-te iubit, iubește! E singura realitate a vieții; restul este nevroze.”

Tolstoi s-a născut în 1828, la doar câțiva ani după evenimentele pe care le relatează. Născut într-o familie aristocrată, în tinerețe a dus o viață de desfrâu. În 1851, având datorii mari din cauza jocurilor de noroc, s-a înrolat în armată și a luptat în Războiul Crimeii, fiind prezent la asediul de aproape un an asupra orașului Sevastopol. Deși i-au fost recunoscute serviciile militare, experiențele l-au traumatizat profund. După armată, făcând călătorii îndelungi prin Europa, și-a creat opinii din ce în ce mai radicale, cu rădăcini în credința lui fundamental-creștină. Acesta a ajuns să pună sub semnul întrebării legitimitatea

guvernului, a avut perspective anarhiste și a fost un pacifist și un susținător al non-violenței.

Chiar Gandhi a spus despre Tolstoi că „și-a dedicat viața pentru a înlocui metoda violenței folosită pentru înlăturarea tiraniei sau pentru instaurarea reformei cu metoda neîmpotri-virii în fața răului. A vrut să întâmpine ura exprimată prin violență cu iubirea exprimată prin suferința eului.” Deși nu explora-se încă pe deplin aceste perspective în perioada în care scria *Război și pace*, Tolstoi se înstrăinase de viața în continuă mișcare a tânărului aristocrat care fusese înaintea zilelor petrecute în armată.

Romanul începe cu Sankt Petersburgul anului 1805, într-un moment în care dominația lui Napoleon asupra Europei de Vest începea să tragă semnale de alarmă în Orient. Într-o oarecare măsură, cartea este povestea unui conflict cultural, a bătăliei dintre două mari civilizații aflate sub influența unor lideri contrastanți: Napoleon și țarul Alexandru. Acțiunea începe, bineînțeles, la petrecerea unei figuri mondene, însăși întruchiparea societății ordonate și civilizate. Dar foarte repede devine

evident că numeroasele personaje ale cărții sunt pleava și neghina treierate de istorie. Tolstoi le-a descris: „Fiecare acțiune a lor [a marilor oameni], care le pare a fi un act de voință liberă, nu este deloc liberă, în sens istoric, ci este conectată cu întregul curs al istoriei anterioare și predestinată dintotdeauna.”

ANNA KARENINA

Contrar părerii generale, Tolstoi considera că primul său roman adevărat nu era *Război și pace*, ci *Anna Karenina*, o altă epopee multidimensională ce are ca fundal înalta societate imperială rusă din secolul XIX. Romanul, apogeu aclamat al literaturii mondiale, repeta trucul dramei psihologice captivante în care se insufla sentimentul unui adevăr universal. Matthew Arnold, poet și critic englez, remarcă: „*Anna Karenina* nu este o operă de artă, ci o lecție de viață.”

Romanul explorează poveștile a aproape 600 de personaje din toate categoriile sociale – de la civili la militari și de la țărani la nobili. Dar personajele de rang înalt sunt cele care i-au adus faima. Printre acestea se numără personajul central – Pierre Bezuhov –, fiul nelegitim al unui conte, bogat dar inadaptat social (inspirat parțial chiar de Tolstoi), prințul Andrei Bolkonski, cel mai bun prieten al său, care își părăsește familia pentru a lupta împotriva lui Napoleon, și Natașa Rostova, frumoasa și amabila fiică a unei familii nobile, care se apropie atât de Pierre, cât și de Andrei.

Romanul a fost absorbit în psihicul național prin prisma cititorilor ruși. Sentimentul identității naționale încă este influențat de povestea ultimei înfrângeri a Rusiei în fața invadatorului din Vest, care a culminat cu blestemata bătălie de la Borodino, descrisă atât de sugestiv de Tolstoi. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, cartea a fost distribuită trupelor sovietice, mulți soldați fiind mai emoționați de războiul descris în roman decât de scenele de luptă la care asistau direct. *Război și pace* este un început bun pentru a înțelege tensiunile perpetue dintre Est și Vest.

Caracterul universal al romanului i-a câștigat rapid pe admiratori dincolo de granițele Rusiei. În 361 de capitole, cartea descrie viața în toată splendoarea ei, de la sălile de bal la câmpurile de luptă. Este dificil să citești și să nu te simți conectat câtuși de puțin la evenimente. Henry James a spus cândva despre Tolstoi că era un „monstru ce ține de căpăstru marele subiect – viața întreagă”.

„Istoria este viața națiunilor și a umanității”, scria Tolstoi. „Să surprinzi și să pui în cuvinte, să descrii direct viața umanității sau chiar a unei singure națiuni – pare imposibil.” Și totuși, cumva, a reușit. Dovada impactului trans-temporal se vede în afirmația lui Nelson Mandela: romanul se număra printre preferatele sale din vremea anilor lungi petrecuți în închisoare.

Scriitorul Isaac Babel (1894-1940), compatriotul lui Tolstoi, i-a sintetizat capacitatea de a transcende de la specific la universal, luând haosul Rusiei napoleoniene și transformându-l într-un predicator al sufletului uman. Babel spunea: „Dacă lumea ar putea să scrie singură, ar scrie ca Tolstoi.”

TITLU: **INTERPRETAREA VISELOR**

AUTOR: SIGMUND FREUD

DATA: 1899

.....

„Interpretarea viselor este via regie spre cunoașterea inconștientului în viața psihică.”⁴⁴ Așa scria Sigmund Freud, părintele psihanalizei, în cea mai faimoasă lucrare a sa, *Interpretarea viselor*. Publicată în zorii unui nou secol, Freud spera că lucrarea va impulsiona o revoluție coperniciană în studiul minții. În schimb, numărul de exemplare vândute abia a depășit câteva sute după niște ani de zile. Treptat, ideile revoluționare ale lui Freud s-au infiltrat în cadrele convenționale și au devenit un element de bază al culturii populare. Mai mult, ne-a oferit un lexicon de termeni folosiți chiar și în zilele noastre. Lucru nemaivăzut și nemaiauzit, Freud a normalizat ideea că oamenii pot încerca să se înțeleagă pe ei înșiși – și n-am mai privit înapoi.

Născut în 1856 la Freiburg, în Imperiul Austriac, Freud și-a început cariera destul de banal. Devenind doctor în medicină la Universitatea din Viena, a lucrat ca specialist neurolog pasionat de psihologie, ceea ce l-a determinat să studieze anomalii ale minții, precum isteria și nevrozele. Totuși, fascinația lui pentru vise l-a făcut să-și extindă expertiza la explorarea minții ca întreg – mintea atât „normală”, cât și „anormală”. Astfel, a dat naștere psihanalizei, pe care avea să o descrie în 1925 ca fiind „punctul de plecare al unei științe noi, o știință mai profundă a minții, care va fi... indispensabilă pentru înțelegerea normalului”.

⁴⁴ Sigmund Freud, *Interpretarea viselor*, traducere de Roxana Melnicu, Editura TREI, București, 2009, p. 692. (n. trad.)

În *Interpretarea viselor*, a prezentat un model al minții împărțite în trei zone distincte – Conștient, Preconștient și Subconștient:

- Conștient – parte a minții care cuprinde acele lucruri de care știm și pe care le putem contempla și discuta în mod rațional.
- Preconștient – zonă alcătuită din toate acele idei și amintiri care sunt latente în cea mai mare parte a timpului, dar care pot deveni cu ușurință conștiente. (De exemplu, un număr de telefon pe care poate nu ni-l amintim pe loc, dar care poate fi scos la suprafață la nevoie fără prea mult efort.)
- Subconștient – acele pofte, impulsuri și dorințe care sunt în mod normal inaccesibile minții conștiente, dar care ne pot influența semnificativ comportamentul.

Așa cum doar o mică parte a unui aisberg este vizibilă deasupra liniei de plutire, tot așa, în modelul lui Freud, doar

Conștiința poate fi „văzută” (sau cel puțin recunoscută), în timp ce majoritatea minții (adică Preconștiința și Subconștiința) rămâne „nevăzută”, sub linia de plutire. Cu toate acestea, Freud susținea că visele ne permit să examinăm elementele de sub această linie de plutire. Acesta a scris: „Visul nu se pretează la nimicuri; nu ne lăsăm somnul tulburat de tot felul de mărunțisuri.”⁴⁵ El credea că visele ne permit să abordăm în siguranță acele gânduri și sentimente care sunt prea rușinoase sau prea tulburătoare pentru a fi confruntate în existența noastră conștientă.

POVESTE CU PEȘTI

Un caz special îl reprezintă o pacientă care îi povestise lui Freud cum, în vis, ținea în mână un pește care se zvârcolea. Fără îndoială o studentă pasionată de munca medicului său, aceasta era încredințată că peștele reprezenta, cu siguranță, un penis. Freud era de altă părere. El știa că mama femeii dezaproba programările pe care le aveau și că era născută în zodia Pești, fiind și o astrologă pasionată. În opinia lui Freud, era mult mai probabil ca peștele să o reprezinte pe mama pacientei decât un penis – o confuzie care sublinia elegant natura subiectivă a interpretării viselor.

⁴⁵ Sigmund Freud, *Interpretarea viselor*, traducere de Roxana Melnicu, Editura TREI, București, 2009, p. 230. (n. trad.)

Freud susținea că visele comunică informația în două moduri distincte. În primul rând, există un conținut manifestat – evenimentele onirice rememorate de visător. Dar există și conținutul latent – ideile inconștiente ascunse și codificate din spatele conținutului manifestat. Conform teoriei sale, conținutul manifestat rezultă din experiențele senzoriale din timpul somnului, combinate cu grijile și preocupările recente („rezi-duurile diurne”). Dar subiectul interesant se află în conținutul latent, cuprinzând dorințele reprimate din subconștient care se prind de conținutul manifestat în mod disimulat (un proces cunoscut sub numele de „travaliul visului”⁴⁶).

Cele două moduri principale de disimulare a gândirii inconștiente pe care Freud le-a identificat au fost condensarea (în care mai multe idei, obiecte și teme se reunesc într-un singur obiect sau persoană) și deplasarea (în care semnificația este transferată către o persoană, un obiect sau o acțiune diferită). De exemplu, dacă vezi un bărbat înjunghiat în fața unei mașini albastre, se poate să deplasezi frica de agresor într-o frică de mașini albastre. „Deplasarea și condensarea onirice sunt cei doi meșteri cărora trebuie să le atribuim principalul merit în configurarea viselor”⁴⁷, spunea Freud.

El a făcut și alte afirmații îndrăznețe, poate cele mai cunoscute: „Când se termină munca de interpretare, ne dăm seama că visul este împlinirea unei dorințe.”⁴⁸ Dezvoltând subiectul, a spus: „Cu cât ne ocupăm mai mult cu dezlegarea viselor, cu atât suntem mai dispuși să recunoaștem că majoritatea viselor

⁴⁶ În original, în germană: *Traumarbeit* = lucrul cu vise; în franceză: *Travail du rêve*. (n. trad.)

⁴⁷ Sigmund Freud, *Interpretarea viselor*, traducere de Roxana Melnicu, Editura TREI, București, 2009, p. 367. (n. trad.)

⁴⁸ *Ibidem*, p. 164. (n. trad.)

adulților tratează material sexual și exprimă dorințe erotice.”⁴⁹ Astfel de afirmații au cauzat, inevitabil, indignarea societății europene de la începutul secolului XX, unde ideea că cele mai profunde pasiuni și sentimente pot fi citite în vise a provocat mult disconfort. Îngrijorat de reacție, Freud a fost oarecum precaut în privința acestui subiect. „În interpretarea viselor, nu trebuie să uităm niciodată această importanță a complexelor sexuale, dar ea nici nu trebuie supralicitată înspre exclusivitate.”⁵⁰

Freud s-a expus poate chiar batjocurii prin afirmația centrală că este posibil să interpretăm sensul „ascuns” al diverselor semne și simboluri, sens evident chiar și în cele mai inofensive detalii ale unui vis. Să luăm, de exemplu, observația: „Este corect că visele conțin simbolizări ale organelor și funcțiilor corporale, că adesea apa în vis indică nevoia de a urina, că organul genital masculin poate fi reprezentat de un pumnal vertical sau de o coloană etc.” Având în vedere natura inevitabil subiectivă a unei astfel de interpretări, se pare că Freud fusese atât de impresionat de un vis, încât a declarat: „Uneori, un trabuc e doar un trabuc.”

Nu există nicio îndoială că *Interpretarea viselor* este profund eronată ca tratat științific. În deceniile care au trecut de la decesul lui Freud, în 1939, multe dintre informațiile pe care acesta le-a catalogat drept adevăruri științifice s-au dovedit a fi speculații, opinii sau conjuncturi. Puține modele structurale ale psihicului, teorii despre dezvoltarea psihosexuală și metodologii de interpretare a viselor au rămas intacte. Totuși, cartea sa a trezit interesul pentru studiul științific al psihicului, interes viu chiar și în zilele noastre.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 463. (n. trad.)

⁵⁰ *Ibidem*, p. 463. (n. trad.)

Freud este responsabil pentru o schimbare radicală a atitudinii față de bolile mintale. Când oamenii erau excluși din cauza afecțiunilor fiziologice, a degenerărilor morale sau pentru că erau considerați de-a dreptul diavolești, Freud a oferit o rază de speranță: cauzele dezechilibrului psihologic puteau fi descoperite și abordate. El a inițiat concepte fundamentale care ne permit să privim lumea dintr-un alt unghi. Ne-a schimbat perspectiva de la lumea exterioară și structurile sale – universul, societatea, teologia – către lumea interioară – psihicul nostru. Trebuie notat că fereastra de deasupra biroului lui Freud era împodobită cu o oglindă în care se putea privi pe el însuși permanent, chiar și în timp ce privea lumea.

Fără *Interpretarea viselor* și fără celelalte lucrări ale lui Freud, discursul nostru cotidian ar fi lipsit de termeni precum inconștient, ego și sine, libido, complex oedipian, invidia penisului, lapsus freudian, canapeaua psihiatrului, reținere anală... Într-adevăr, este unul dintre acei puțini indivizi al căror nume a căpătat chiar valență adjectivală. John Kihlstrom, psiholog și academician specializat în opera freudiană, remarcă: „Depășindu-i pe Einstein sau Watson și Crick, mai ceva decât Hitler sau Lenin, Roosevelt sau Kennedy, dincolo de Picasso, Eliot sau Stravinski, mai mult decât Beatles sau Bob Dylan, influența lui Freud asupra culturii moderne este profundă și de lungă durată.”

IV

DUPĂ 1900

TITLU: *TEORIA GENERALĂ A RELATIVITĂȚII*

AUTOR: ALBERT EINSTEIN

DATĂ: 1916

.....

Indiscutabil cea mai faimoasă lucrare științifică a secolului XX, *Teoria generală a relativității* elaborată de Albert Einstein a deschis o nouă eră științifică pentru lume, cu implicații atât bune, cât și rele. Ne-a obligat să reevaluăm înțelegerea fundamentală a timpului și a spațiului și ne-a demonstrat că gravitația nu funcționează așa cum prevăzuse Isaac Newton. Ne-a determinat să regândim complet modul în care ne raportăm la univers, începând cu nivelul subatomic. Printre numeroasele rezultate ale activității sale, Einstein a pus bazele mecanicii cuantice moderne (deși a pus la îndoială conceptul pe tot parcursul vieții sale) și a inaugurat era nucleară, o moștenire cu care a ajuns, ulterior, să se războiască.

O lungă perioadă de timp, părea puțin probabil ca Einstein să-și lase amprenta asupra lumii, darămite să devină cel mai faimos om de știință care a trăit vreodată (și, cu siguranță, cel mai recognoscibil). S-a născut în 1879 și a avut dificultăți de vorbire, de aceea tatăl său îl poreclise „Mutulică”. Deși existaseră semne timpurii că era înzestrat în domeniile matematicii și fizicii, cariera sa academică a fost un eșec. După absolvirea Universității Federale Politehnice din Zürich, Elveția, a avut dificultăți în găsirea unui post în învățământ. În schimb, și-a luat o slujbă de zi la Oficiul Elvețian de Brevete, explorându-și pasiunea pentru fizica teoretică în timpul liber.

Apoi, în 1905, și-a făcut simțită prezența prin intermediul unei serii de lucrări revoluționare – cu un deceniu înainte de publicarea *Teoriei generale a relativității*. Prima lucrare, pe care

a descris-o drept „foarte revoluționară”, aborda radiația și proprietățile energetice ale luminii și se va dovedi crucială în dezvoltarea teoriei cuantice. Cea de-a doua trata „determinarea dimensiunii reale a atomilor”, iar cea de-a treia era o investigație a mișcării browniene cu ajutorul analizei statistice, care a confirmat existența reală a atomilor și moleculelor. Totodată, cea de-a patra a fost *Teoria specială a relativității*, care cerceta electrodinamica corpurilor în mișcare și care, după cum spunea Einstein într-o scrisoare adresată unui prieten din acea perioadă, „utilizează o modificare a teoriei spațiului și timpului”. Este dificil să te gândești la un mod mai discret de a anunța că ești pe cale să schimbi fundamental înțelegerea umanității asupra universului.

Einstein a stabilit că legile fizicii sunt aceleași pentru toți observatorii care se deplasează cu viteză constantă unul față de celălalt și că viteza luminii în vid este constantă. El a luat în considerare ideea unui cosmos în care cele trei dimensiuni cunoscute ale spațiului se îmbină cu timpul pentru a forma a patra dimensiune – „spațiu-timp” –, în care evenimente individuale par să aibă loc în momente diferite pentru observatori diferiți. În termeni simpli, în timp ce Newton părea să fi arătat că spațiul și timpul sunt absolute, Einstein a demonstrat că nu sunt. A fost la fel de cutremurător ca toate ideile pe care Copernic și Darwin le propuseseră unei lumi nepregătite pentru ele. Un om de știință spunea că nici măcar ticăitul ceasului sau spațiul pe care îl ocupa pe poliță nu erau chiar așa cum păreau. Dar incertitudinea altora era, pentru el, imposibilitatea schimbării în natura legilor fizice fundamentale. Într-adevăr, inițial plănuise să numească lucrarea *Teoria invarianței*.

Teoria specială a fost o lucrare finală de doar 3 pagini, publicată în același an. Concluziile au fost surprinzătoare. Einstein descoperise că masa unui corp este măsura proporțională a

conținutului său energetic. Cu alte cuvinte, masa și energia sunt reprezentări diferite ale aceleiași lucru. O idee care avea să fie ilustrată prin cea mai faimoasă ecuație din istorie: $E = mc^2$ (energie = masă \times viteza luminii la pătrat). Această descoperire – că ceva foarte mic poate conține o cantitate imensă de energie – a fost piatra de temelie a erei nucleare.

Chiar dacă restul lumii încerca să se obișnuiască cu revelațiile *Teoriei speciale*, Einstein era obsedat de minusurile ei. Mai exact, era nemulțumit că teoria putea fi aplicată doar în condiții de mișcare la viteză constantă. Mai mult, universul lui Newton se baza pe ideea că gravitația este o forță instantanee, dar Einstein și-a dat seama că n-avea cum să fie corect, deoarece el stabilise că nimic (inclusiv o interacțiune fizică precum gravitația) nu se poate deplasa cu viteză mai mare decât viteza luminii.

Cele mai importante dintre descoperirile sale intelectuale au fost rezultatul unor experimente complexe de gândire, efectuate în căutarea acelor „mari salturi înainte pentru imaginație”. În cercetarea sa, Einstein s-a concentrat pe senzațiile trăite de o persoană aflată în cădere liberă într-un spațiu închis, cum ar fi un lift. El și-a dat seama că individul respectiv n-ar fi simțit că este în cădere liberă dacă se afla într-un câmp gravitațional sau în spațiul cosmic (care este lipsit de gravitație). Einstein a lucrat asiduu încă 8 ani la acest experiment, dar din el avea să rezulte *Teoria generală a relativității*.

Teoria lui necesita noi ramuri ale matematicii, inclusiv o formă de geometrie care depășea definițiile lui Euclid – iar asta era o problemă majoră. În cele din urmă, un vechi prieten din studenție, Marcel Grossmann, i-a venit în ajutor, ghidându-l prin matematica neeuclidiană a lui Bernhard Riemann (1826-1866) și prin calculul tensorial al lui Gregorio Ricci-Curbastro (1853-1925).

La sfârșitul anului 1915, Einstein era încrezător că rafinase teoria pe care o formulase și că aceasta era susținută de matematică. Într-o serie de patru prelegeri ținute în acel an, prezentase (după părerea lui) „cea mai valoroasă descoperire a vieții sale”. În timp ce Newton descria un univers în care un măr cădea dintr-un copac pe pământ deoarece gravitația exercita o forță de atracție, Einstein redefinea gravitația ca fiind o curbură a dimensiunii spațiu-timp.

PREMIUL NOBEL

Einstein a primit Premiul Nobel pentru activitatea sa, dar nu pentru eforturile depuse în domeniul relativității, așa cum era de așteptat. În anul 1921, membrii comisiei nu ajunseseră la un acord unanim pentru calificarea teoriei la Premiu; conform regulilor Nobel, teoria trebuia clasificată drept „descoperire sau invenție”. Un grup susținea vehement că nu era vorba despre o „lege” care fusese „descoperită”, ci despre o „teorie” care fusese „propusă”. Astfel, s-a ajuns la un compromis și Premiul a fost acordat pentru prima dintre lucrările sale din 1905, articolul privind legea efectului fotoelectric, nu pentru teoria care a devenit celebră în întreaga lume.

Patru ani mai târziu, au fost înregistrate primele dovezi observabile pentru postulatele sale și, peste noapte, a trecut de la statutul de personalitate oarecum renumită a științei moderne

la cel de superstar mondial, al cărui nume răsună chiar și în familiile prea puțin preocupate de știință. Chiar el a explicat: „Omul practic nu trebuie să se îngrijoreze... Din punct de vedere filozofic, însă, are importanță, deoarece alterează concepțiile despre timp și spațiu, care sunt necesare speculațiilor și concepțiilor filozofice.”

Einstein și-a continuat explorările teoretice chiar dacă ajunsese persoană publică de nivel internațional. În paralel cu știința, era un remarcabil militant împotriva autoritarismului și împotriva bombei atomice, cu toate că a contribuit fără să vrea la crearea ei. Astăzi, putem observa impactul *Teoriei generale a relativității* peste tot în jurul nostru. Este prezent în percepția pe care o avem despre noi în raport cu universul. Se regăsește în misterele găurilor negre prezise de știința lui. Dar se regăsește și în viața de zi cu zi, în televizoare și în sistemele GPS care ne conduc mașinile. În opinia colegului său fizician Max Born, *Teoria generală* nu a fost nimic mai puțin decât „cea mai mare realizare a gândirii umane despre natură – cea mai uimitoare combinație de penetrare filozofică, intuiție fizică și îndemânare matematică”.

TITLU: JURNALUL ANNEI FRANK

AUTOR: ANNE FRANK

DATĂ: 1947

.....

Jurnalul unei fete tinere (mai cunoscut sub numele de *Jurnalul Annei Frank*) este jurnalul real al Annei Frank, fiica adolescentă a unei familii germane care trăia în Amsterdam în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Scris pe un ton emoționant, jurnalul spune povestea Annei și a familiei sale, care

timp de doi ani au locuit într-o anexă a clădirii în care tatăl ei își conducea afacerea, evitând astfel arestarea lor de către forțele naziste de ocupație. Jurnalul transmite o emoție puternică, fără îndoială de neegalat în literatura secolului XX, întrucât cunoaștem soarta tragică pe care au avut-o Anne și cei dragi ei.

DATORIA DE A REFLECTA

Jurnalul ținut de Anne Frank este, fără îndoială, cea mai cunoscută scriere din puzderia de lucrări legate de Holocaust. În fiecare an, sunt descoperite și publicate noi relatări directe ale celor care au trăit acele orori. În 1986, Elie Wiesel a primit Premiul Nobel pentru Literatură, devenind celebru odată cu publicarea memoriilor sale, *Noaptea*, în 1960. Comitetul care atribuie Premiul Nobel l-a descris drept „un mesager al omenirii; mesajul său este unul de pace, ispășire și demnitate umană”. Supraviețuitor al lagărului de la Auschwitz, italianul Primo Levi a publicat în 1947 cartea *Mai este oare acesta un om?*, propriile sale amintiri acum faimoase pe plan mondial, avertizând ulterior că evenimentele din anii 1940 s-ar putea repeta. „Din acest motiv, este datoria fiecăruia să reflecteze asupra celor ce s-au petrecut”, a spus el.

Anne avea doar patru ani când părinții ei au decis să mute familia din Frankfurt în Amsterdam deoarece Hitler își extindea controlul asupra Germaniei. Pentru că erau evrei, cei din familia Frank erau foarte conștienți de numărul din ce în ce

mare de persecuții antisemite și sperau să fie în siguranță în Țările de Jos. Otto, tatăl Annei, a deschis aici o afacere de succes comercializând pectină, un agent de îngroșare utilizat în producția de alimente. În ciuda mutării, speranțele familiei de a scăpa din ghearele lui Hitler s-au spulberat în 1940, când Țările de Jos au fost invadate.

În vara anului 1942, evreii au fost deportați în lagăre de concentrare. În luna iulie a aceluiași an, sora mai mare a Annei, Margot, a fost convocată să-și îndeplinească „obligațiile muncitorești” în Germania. A fost semnalul de alarmă care i-a determinat pe părinții Annei să acționeze. Familia s-a ascuns imediat în anexa clădirii în care se afla sediul afacerii lui Otto, ușa fiind ascunsă de o bibliotecă. În perioada în care au locuit acolo, traiul le-a fost ușurat de un grup restrâns de confidenți care le furniza alimente și alte lucruri esențiale. Pe durata exilului lor în apartamentul ascuns, cei din familia Frank au reușit să păstreze secretul prezenței lor, cu excepția confidenților, în ciuda faptului că incinta forfotea de angajați pe toată durata săptămânii de lucru. Anne avea să observe la momentul potrivit că, în timp ce alții își arătau eroismul în luptă, cei care ajutau familia își dovedeau zilnic eroismul prin afecțiunea și buna dispoziție.

Anne a primit cadou jurnalul (sau, mai degrabă, un carnet cu roșu și alb pe care l-a folosit ca jurnal) când a împlinit 13 ani, la data de 12 iunie 1942. Însemnările încep din acea zi, Anne fiind dornică să i se confeseze întru totul. Scria că, în locul unui tovarăș căruia să-i poată dezvălui totul, carnetul avea să devină o sursă de sprijin și confort.

De-a lungul lunilor și anilor, s-a transformat într-o evidență atât a existenței Annei în anexă, cât și a vieții sale interioare. A vorbit despre alți oameni care sosiseră acolo și cu care împărțeau spațiul pentru a scăpa de naziști – familia Van Pels, formată din Hermann (partenerul de afaceri al tatălui ei), Auguste (soția acestuia), Peter (fiul lor) și, mai târziu, un dentist pe nume Fritz Pfeffer.

Inițial, Anne a considerat apariția acestor nou-veniți o încercare, deoarece trebuia să-și împartă camera cu Peter, care era de aproape aceeași vârstă cu ea. Însemnările din jurnal ne spun multe despre relațiile acestora – apropierea de tatăl ei, distanța față de mamă și extraordinara afecțiune pentru sora ei. Fata abordează o gamă enormă de subiecte, dar e clar ca lumina zilei că Anne este o fată obișnuită care se confruntă cu provocările tranziției de la copilărie la adolescență în cele mai extraordinare circumstanțe. Printre numeroasele intrigi secundare se numără evoluția relației ei cu Peter, de care se apropie foarte mult înainte de a se îndepărta apoi treptat.

În Ajunul Crăciunului din 1943, a mărturisit că se simțea afectată de sechestrul care dura de un an și jumătate. A scris că își dorea să meargă pe bicicletă, să danseze, să vadă lumea, „să se simtă tânără și să știe că e liberă”. Dar își dăduse seama că nu avea nimic de câștigat dacă-și plângea de milă. „Unde ar duce asta?”, întreba ea cu tristețe.

În martie 1944, Anne avea deja în jurnal un volum semnificativ de informații când a auzit anunțul radio dat de un

membru al guvernului olandez exilat la Londra. Ministrul a anunțat că după încheierea războiului intenționează să adune jurnalele și alte dovezi personale despre ocupația germană. Anne și-a asumat responsabilitatea de a-și rescrie și redacta jurnalul existent în acest scop, creând „Versiunea A” și „Versiunea B”, așa cum le știm astăzi. A atras-o ideea jurnalului folosit într-un scop mai amplu, deoarece Anne visa să devină scriitoare și jurnalistă celebră. Până în acel moment, toate însemnările îi fuseseră deja adresate lui „Kitty”, jurnalul fiind complet personificat într-un confident.

Ultima însemnare din jurnal este datată 1 august 1944. Doar trei zile mai târziu, ascunzătoarea acestora a fost descoperită și au fost arestați. Mult timp s-a presupus că autoritățile primiseră ponturi despre cei opt, deși există ipoteza mai recentă a unui simplu ghinion; se spune că poliția avea raidul planificat pentru descoperirea unei fraude cu rații. Indiferent de scenariu, rezultatul a fost același. Locuitorii din anexă au fost deportați în diferite lagăre de concentrare. Auschwitz a fost unul dintre ele, dar Anne a fost mutată mai târziu la Bergen-Belsen, îndurând nenumărate orori pe parcurs. A murit la doar 15 ani, în februarie sau martie 1945, probabil în timpul unei epidemii de tifos. Trupele Aliate au eliberat lagărul câteva săptămâni mai târziu. Doar tatăl ei, Otto, a supraviețuit războiului.

Când s-a întors la Amsterdam, Otto a primit jurnalele fiicei sale de la o persoană care le salvase imediat după raidul asupra anexei. La început, s-a străduit să găsească un editor. Dar aceștia nu credeau că va fi cine știe ce apetit pentru rememorarea ororilor războiului și a crimelor împotriva evreilor, mai ales la atât de puțin timp după evenimente.

Otto i-a transmis apoi jurnalele istoricului Jan Romein, care le-a apreciat și a recunoscut rapid valoarea. „Acest jurnal aparent inconsecvent al unui copil, acest «de profundis» murmurat

de vocea tremurătoare a unui copil, expune toată hidoșenia fascismului, mai mult decât toate dovezile de la Nürnberg [proce-sele războiului nazist] puse laolaltă”, declara el într-un articol de ziar, în 1946. În anul următor, *Anexa secretă. Note de jurnal 14 iunie 1942 – 1 august 1944* a fost publicat în Europa și a făcut senzație. Cinci ani mai târziu, a fost publicat în SUA cu titlul *Anne Frank: The Diary of a Young Girl* („Jurnalul unei tinere fete”), însoțit de o introducere scrisă de Prima Doamnă, Eleanor Roosevelt. Cartea s-a vândut în zeci de milioane de exemplare, devenind lectură obligatorie în programele școlare și inspirând piese de teatru, filme și emisiuni de televiziune.

Acest jurnal rămâne, probabil, cea mai cunoscută înregistrare directă a încercărilor prin care au trecut evreii în cel de-Al Doilea Război Mondial și, în consecință, este un document istoric de o imensă importanță. În cele din urmă, este o consemnare extrem de emoționantă a ce înseamnă să fii om. În toiul tragediei, Anne apare ca o emblemă a speranței. Mai ales prin afirmația ei: „Cu toate acestea, tot mai cred în bunătatea interioară a oamenilor.”

TITLU: O MIE NOUĂ SUTE OPTZECI ȘI PATRU

AUTOR: GEORGE ORWELL

DATĂ: 1949

.....

Creată într-un secol marcat de excesele regimurilor totalitare care promovau ideologii din întreg spectrul politic, *O mie nouă sute optzeci și patru* este o capodoperă distopică care avertizează asupra consecințelor autoritarismului instaurat de un partid unic. Cartea a fost asimilată de cultura internațională și datorită unei game de idei și fraze memorabile care au stabilit

termenii discuției despre astfel de regimuri. Chiar dacă în anumite cercuri se vehicula că era un roman al trecutului, i s-a dat o nouă relevanță, deconcertantă, în tumultuosul peisaj politic internațional al secolului XXI.

Scriș în anii '40, acel „1984” descris în roman este foarte sumbru. Controlul asupra lumii este împărțit între trei super-state totalitare aflate într-o stare de conflict perpetuu. Acțiunea are loc într-unul dintre aceste state, Oceania (celelalte fiind Eurasia și Estasia), mai precis în regiunea cunoscută anterior drept Marea Britanie, dar redenumită Airstrip One (Aerobaza Unu). Conducerea se află în mâinile „Partidului”, care funcționează sub ideologia SOCENG (o abreviere pentru socialismul englezesc). Are o reprezentare figurativă enigmatică în Fratele cel Mare (Big Brother), în jurul căruia se construiește un cult al personalității atotcuprinzător. Regimul asigură conformarea, impunând procese de supraveghere în masă și reprimând brutal disidenții. Cei care nu sunt pe placul Partidului devin „nepersoane” și dispar, iar orice urmă a existenței lor este distrusă.

Protagonistul este Winston Smith, aflat în slujba Ministerului Adevărului (în esență, un minister al propagandei) unde editează înregistrările istorice, astfel încât să coincidă cu firele narrative ale guvernului actual. În ciuda acestui fapt, se opune în secret regimului și speră că acesta va fi răsturnat. Înstrăinat de soția sa, are o aventură cu una dintre colegele sale din minister, o femeie pe nume Julia. Amintindu-și de viața de dinaintea Partidului, Winston este atras să se implice în mișcarea de rezistență. Este însă o înscenare. Fiind descoperit, este aruncat într-un proces de „reeducare” în care este forțat să se confrunte cu cea mai mare teamă a sa.

Cartea prezenta un număr extraordinar de termeni care au intrat de atunci în uz. Printre aceștia se numără: Fratele cel Mare (dictatorul fără chip); dublu-gânditul (acceptarea ideilor contrare ca rezultat al îndocrinării); criminali în gândire (indivizii cu o mentalitate neortodoxă, incompatibilă cu directivele oficiale ale guvernului); Poliția Gândirii (divizia secretă a forțelor de ordine care controlează crimele de gândire); Nouvorbă (limbajul conceput pentru a ascunde adevărul); și Camera 101 (o cameră de tortură în care un prizonier este pus față-n față cu cea mai mare frică a sa, în încercarea de a-l face să cedeze).⁵¹ Ideea că indivizii ar trebui să accepte ca adevăr tot ce decretează Partidul se rezumă prin afirmația la care meditează Winston în jurnalul său: „ $2 + 2 = 5$ ”. Sentimentul unui adevăr nesigur se reflectă și în numele ministerelor guvernamentale: Ministerul Adevărului răspândește minciuni, Ministerul Păcii se ocupă de război, Ministerul Iubirii practică

⁵¹ În original: Big Brother, doublethink, thoughtcrime, the Thought Police, Newspeak, Room 101. (*n. trad.*)

tortura și Ministerul Abundenței se luptă cu foametea. Sentimentul de realitate fluidă și de contradicție internă este palpabil încă de la primul rând al cărții („Într-o zi senină și friguroasă de aprilie, exact când ceasurile bat ora treisprezece”⁵²).

Orwell a fost unul dintre autorii cei mai implicați politic ai timpului său. S-a născut în 1903 și a fost un socialist-democrat convins. A analizat lupta clasei muncitoare britanice în contextul Marii Crize în lucrarea de non-ficțiune *Drumul spre Wigan Pier* (1937), în timp ce lucrarea *Omagiu Cataloniei*, apărută în anul următor, este o relatare a experiențelor sale în Războiul Civil Spaniol, în timpul căruia a luptat pentru republicani. A urmărit cu groază cum Europa ceda tiraniei, atât sub regimuri fasciste, cât și comuniste. În 1945 a publicat un roman monumental, *Ferma animalelor*, care satirizează URSS-ul stalinist într-o poveste despre câteva animale de fermă care se revoltă împotriva fermierului lor și își propun să creeze propriul model de societate. În timp ce planeta era împărțită între superputerile aflate la conducere după război, a început să scrie *O mie nouă sute optzeci și patru*. Avea să fie ultimul său roman și, pentru mulți, cel mai important. A terminat romanul pe insula scoțiană Jura, murind apoi la începutul lui 1950 din cauza tuberculozei.

O mie nouă sute optzeci și patru este o examinare cât se poate de convingătoare a modului în care autocrațiile prind rădăcini și cum politica și mai ales limbajul pot fi corupte și exploatare. Într-un eseu din 1946, „De ce scriu”, acesta a confirmat: „Începând cu 1936, fiecare rând din operele mele importante l-am scris, direct sau indirect, împotriva totalitarismului și pentru socialismul democratic.” Pe lângă intelectul incisiv și imaginația imensă pe care le avea, Orwell a fost și un mare stilist

⁵² George Orwell, *O mie nouă sute optzeci și patru*, traducere de Mihnea Gafița, Editura Polirom, Iași, 2016, p. 14. (n. trad.)

literar, asigurându-și un public numeros. V. S. Pritchett a lăudat *O mie nouă sute optzeci și patru* în ziarul *New Statesman*, scriind: „Nu cred că am citit vreodată un roman mai înspăimântător și mai deprimant; și totuși, originalitatea, suspansul, viteza scrierii și indignarea înfiorătoare sunt atât de mari, încât este imposibil să lași cartea din mână.”

MINUNATA LUME NOUĂ

Aldous Huxley a publicat *Minunata lume nouă* („*Brave New World*”) în 1932. La fel ca Orwell, prevăzuse un viitor de coșmar, dar unul care se baza mai puțin pe forță și mai mult pe coerciție. În anul 1949, acesta i-a scris lui Orwell:

„Cred că cei care vor conduce lumea vor descoperi că sunt mai eficiente condiționarea sugarilor și narcopnoza, ca instrumente de guvernare, decât cluburile și închisorile, și că pofta de putere poate fi satisfăcută sugerând oamenilor să-și iubească propria sclavie, la fel de complet ca biciuindu-i și lovindu-i pentru a-i supune. Cu alte cuvinte, am sentimentul că acest coșmar din *O mie nouă sute optzeci și patru* este destinat să se transforme în coșmarul unei lumi care seamănă mai mult cu cea pe care mi-am imaginat-o în *Minunata lume nouă*.”

Romanul se înscrie într-un șir de opere distopice înrudite, de la romanul *Noi* scris de Evgheni Zamiatin în 1924, *Întuneric*

la amiază de Arthur Koestler și *Kallocain* de Karin Boye (ambele scrise în 1940), până la lucrări ulterioare precum *Fahrenheit 451* (1953) de Ray Bradbury, *Povestea slujitoarei* (1985) de Margaret Atwood și *Lumina virtuală* (1993) de William Gibson. Fiecare a avut o influență în felul său, dar niciunul nu a depășit impactul statornic al lui Orwell. Chiar și atunci când prăbușirea imperiului sovietic la începutul anilor 1990 părea să anunțe victoria finală a democrației liberale, *O mie nouă sute optzeci și patru* a rezonat altfel pentru cititorii secolului XXI – un public care se luptă să navigheze prin supravegherea tot mai acerbă, știrile false, „informațiile alternative”, noua generație de „bărbați puternici” ajunși lideri și mediul rețelelor sociale în care taberele aflate în opoziție își aleg „adevărul” și resping pe oricine nu se conformează acestuia.

În 1949, Orwell scria în romanul *O mie nouă sute optzeci și patru*:

Ai putere atunci când rupi conștiința omului în bucăți, iar bucățile vii le rearanjezi în forme noi, pe care tu însuși le hotărăști. Începi să înțelegi, acum, ce fel de lume pregătim noi? Este exact opusul acelor utopii hedonistice cretine, pe care și le imaginau vechii reformatori. Este o lume a fricii, a trădării, a chinurilor, o lume în care calci în picioare și ești călcat în picioare, o lume care, pe măsură ce se va perfecționa, va deveni nu mai omenoasă, ci mai puțin omenoasă.⁵³

Fără îndoială, ar fi fost întristat de relevanța încă actuală a cuvintelor sale.

⁵³ George Orwell, *O mie nouă sute optzeci și patru*, traducere de Mihnea Gaftă, Editura Polirom, Iași, 2016, p. 190. (n. trad.)

TITLU: *AL DOILEA SEX*

AUTOR: SIMONE DE BEAUVOIR

DATĂ: 1949

.....

Prin cartea *Al doilea sex*, filozoafa și activista franceză Simone de Beauvoir a pus piatra de temelie a celui de-Al Doilea Val de Feminism și a scris, fără îndoială, cea mai importantă lucrare feministă din toate timpurile. În această lucrare și-a expus teza conform căreia, de-a lungul istoriei, femeile au fost captive într-un rol servil față de bărbați și a pledat pentru felurile în care ele s-ar putea descătușa, pentru a trăi o viață mai împlinită.

Adeptă a existențialismului, de Beauvoir credea că existența este caracterizată de un „nimic” fundamental și că individul are sarcina de a crea „sensul” prin alegerile pe care le face. Cu alte cuvinte, la nivel cosmologic, fiecare viață umană este lipsită de valoare intrinsecă sau de merit și este de datoria individului să aducă valoare propriei vieți.

Simone de Beauvoir argumenta că, pentru femei, această provocare fusese îngreunată de constrângerile impuse de societatea umană, punându-le pe un plan secundar față de bărbați. Este un argument construit în primul volum al cărții, *Faptele și miturile*, în care a citat nenumărate exemple istorice care să-i susțină afirmația. Spunea că Bărbatul fusese considerat în mod tradițional, implicit „Subiectul”, Femeia fiind „Celălalt”.

Și-a propus să demonstreze că Bărbatul și-a impus voința asupra lumii, definindu-se pe sine prin acțiune încă din timpuri preistorice. În schimb, Femeia a fost definită în opoziție cu Bărbatul: slabă acolo unde Bărbatul este puternic, închisă în sine acolo unde Bărbatul se deschidea lumii și bazându-se pe Bărbat să o „salveze” prin acțiunile lui. De Beauvoir era de

păreră că Femeia nu fusese doar subjugată, ci fusese chiar lipsită de calitate umană fundamentală impunându-i-se să fie „Celălalt”.

Încerca să demonstreze că sentimentul de a fi „Celălalt” a fost creat prin diferitele discursuri sociale. De exemplu, în medicină și discipline precum psihanaliza femeile erau considerate prin tradiție „sexul slab” din punct de vedere fiziologic și mental. De asemenea, istoria și literatura au întărit noțiunile de „Bărbat” dominant și „Femeie” secundară, incapabilă să-și creze propria esență independentă. Ea sugerează că Femeile au fost prinse în „eternul feminin”, mitul creat de bărbați prin care identitatea feminină este legată de rolul reproductiv al femeilor. Chiar dacă Femeia fusese celebrată ca dătătoare de viață, identitatea ei era legată de inevitabilitatea morții pe care o aduce viața, iar sexualitatea ei neliniștește patriarhia. Astfel, „eternul feminin” a fost folosit pentru închistarea femeilor în percepția societății despre ce înseamnă să fii femeie, viziune care le-a refuzat și dreptul de a-și crea identități individuale.

De Beauvoir subliniază modul în care, încă de la o vârstă fragedă, fetele sunt încurajate să perpetueze acest mit, conformându-se unei noțiuni vagi de feminitate prin care li se interzice să-și fructifice realmente potențialul. Conform faimoaselor ei cuvinte: „Nu te naști, ci devii femeie.” Femeia este îndemnată să îmbrățișeze un „instinct matern” care, spune de Beauvoir, nu este înnăscut; este încurajată să-și imagineze o viitoare viață ca punct de sprijin al bărbatului, să suporte relații sexuale nesatisfăcătoare și să renunțe la propriile talente și ambiții – trebuie să accepte rolul Celuilalt în timp ce Bărbatul caută să devină Subiectul.

În al doilea volum, *Experiența trăită*, de Beauvoir descrie cum asumarea rolurilor tradiționale ale femeilor – soție, mamă și chiar „animatoare” – echivalează cu „oprirea morții, dar

refuzând în același timp viața”. Femeia este lăsată să se mulțumească cu mediocritatea, obligând-o să se complacă și să fie pasivă. De Beauvoir sugerează abordarea inegalității financiare care stă la baza discrepanței dintre femei și bărbați. Conform autoarei, femeile trebuie să întreprindă o muncă care să le ofere mijloacele financiare necesare pentru a se întreține și să facă posibilă eliberarea din constrângerile „eternului feminin” – recunoscând că este un drum presărat cu obstacole. Aceasta insistă: femeile ar trebui să participe activ în mai multe activități intelectuale decât cele permise tradițional, transformându-se din „obiectele” tradiției în „subiectele” vieților lor.

Al doilea sex marchează tranziția de la Primul Val de Feminism (în linii mari, cel care încercase să răstoarne inegalitățile evidente, consacrate legal, dintre sexe, cum ar fi drepturile in juste de proprietate și de vot) la cel de-Al Doilea Val. Acest Al Doilea Val, care a durat până în anii 1980, dezbătea problemele mai ample ale inegalității în raport cu căminul, locul de muncă, drepturile reproductive și eliberarea sexuală. Citând-o pe Simone de Beauvoir: „Femeia liberă este pe cale de a se naște.”

Al doilea sex a fost un fenomen instantaneu, vânzându-se în zeci de mii de exemplare în primele săptămâni de la lansare și traducându-se în zeci de limbi. Este greu să ne imaginăm lucrări vitale ale celui de-Al Doilea Val – lucrări precum *Misticul feminin* de Betty Friedan, *Politica sexuală* de Kate Millett sau *Femeia eunuc* de Germaine Greer – fără pionieratul lui de Beauvoir. Inevitabil, romanul ei nu a fost lipsit de critici. Vaticanul a interzis-o (cartea abordează în detaliu problema dreptului femeii la avort), la fel și alții. Au existat și critici feminști care contestau anumite aspecte ale cărții, ba chiar presupuneau că de Beauvoir era latent dezamăgită de femei – aveau suspiciunea că, de fapt, de Beauvoir credea că – de-a lungul istoriei – aproape toate femeile „eșuaseră” să dea sens vieții lor.

Însă *Al doilea sex* a reușit să reconfigureze dezbaterea despre femei și feminism, obligând societatea să-și reexamineze așteptările privind feminitatea și că fiecare femeie ar trebui să fie liberă să-și acceseze potențialul.

CUPLUL PUTERNIC AL EXISTENȚIALISMULUI

Probabil i se părea o coincidență ciudată a destinului, dar de Beauvoir era adeseori asociată cu un bărbat și cu numele acestuia. Este vorba despre filozoful existențialist Jean-Paul Sartre, cu care a avut o relație de la sfârșitul anilor 1920 până la moartea acestuia, în 1980. Însă relația lor nu a fost una tradițională. Ei aveau o relație deschisă (de Beauvoir era bisexuală), amândoi au avut amanți, nu s-au căsătorit niciodată, nu au avut copii și nu au locuit împreună. A fost o încercare de „dragoste autentică”, așa cum o numea de Beauvoir, considerând relația marele succes al vieții sale. Cu toate acestea, jurnalele ei sugerează că parteneriatul era încercat de tensiuni emoționale. Nu în ultimul rând, a ridicat întrebarea: cât de dureroasă poate fi infidelitatea, chiar dacă este agreată de ambele părți?

TITLU: *CATCH-22*

AUTOR: JOSEPH HELLER

DATA: 1961

.....

Catch-22 este o satiră comică cu substrat întunecat. Plasat în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, romanul urmărește experiențele adesea absurde și suprarrealiste ale căpitanului de aviație american John Yossarian – anti-erou atemporal – și ale camarazilor săi. Publicată la începutul anilor '60, într-o perioadă în care SUA se implica din ce în ce mai mult în Războiul din Vietnam, cartea s-a impus nu numai ca cel mai important roman anti-război al secolului, ci și ca reper al contra-culturii incipiente. Acesta a marcat începutul unei noi ere în care deciziile autorității erau contestate din ce în ce mai mult și respectate din ce în ce mai puțin.

Heller s-a născut în 1923 la New York, iar în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial a luptat în cadrul Forțelor Aeriene pe un bombardier B-52. Profesor și apoi copyrighter în publicitate, abia în anii '50 a început să scrie despre experiențele sale din timpul războiului, care includeau aproximativ 60 de bombardamente. O misiune specială din august 1944, când se confruntase cu perspectiva reală a morții în timp ce avionul său survola regiunea Avignon din Franța, i-a modelat fundamental atitudinea față de războiul care a alimentat cea mai faimoasă carte a sa. Heller s-a lăsat parțial inspirat să-și scrie cartea după ce citise *Peripețiile bravului soldat Șvejk* a autorului ceh Jaroslav Hašek, un exemplu timpuriu de roman cu o explicită perspectivă împotriva războiului, publicat între anii 1921 și 1923.

Catch-22 este un studiu asupra modului în care o persoană poate (sau nu) să-și păstreze individualitatea și umanitatea în fața birocrăției militare atotputernice și impersonale. În termenii

cei mai simpli, este un roman despre nebunia războiului. Un sentiment de stranie și dislocare străbate textul povestit printr-o serie de episoade necronologice și adesea tangențiale care încorporează punctele de vedere ale mai multor personaje. Heller susținea că îl scrisese având în minte mai mult Războiul din Coreea, care a făcut ravagii în anii '50, decât cel de-Al Doilea Război Mondial. Provocarea lui Yossarian era să-și ducă la bun sfârșit misiunile necesare care să-i asigure realitatea întoarcerii acasă și fără să-și piardă mințile în acest proces.

„Catch-22” este un termen adoptat deja în lexicul popular, folosit pentru a descrie o problemă deosebit de absurdă, circulară, a cărei soluție este negată chiar de termenii problemei. De exemplu, un formular trebuie completat pentru a trimite o comandă de cerneală pentru imprimantă, dar formularul nu poate fi tipărit pentru că imprimanta a rămas fără cerneală.

În contextul romanului, „Catch-22” nu este niciodată enunțat în mod direct, dar este menționat în repetate rânduri ca dovadă a ridicolului proceselor birocratice ale autorităților, ținând personajele captive într-un coșmar kafkian. Cel mai des se

referă la o afecțiune prin care membrii nepregătiți mental ai echipajului sunt scutiți de misiunile care implică zborul. Trebuie făcută doar o cerere de scutire. Dar așa cum spune Yossarian (personajul principal al cărții), grija pentru propria siguranță în fața pericolelor reale și imediate cu care se confruntă echipajul de zbor indică o minte rațională funcțională. Prin însăși acțiunea de depunere a cererii, solicitantul își demonstrează sănătatea mintală și astfel, este refuzat. Altfel spus, trebuia să fii nebun să vrei să zbori și sănătos să nu vrei să zbori, dar dacă erai sănătos, trebuia să zbori.

TOAMNA SE NUMĂRĂ TITLURILE

Romanul *Catch-22* nu ar fi trebuit să aibă acest titlu. Heller trimisese primul capitol al cărții unei reviste, care l-a publicat cu titlul *Catch-18*. Totuși, agentul său literar a cerut o redenumire a textului, temându-se de o confuzie cu un alt roman publicat cam în aceeași perioadă, *Mila 18* de Leon Uris. S-a luat în considerare titlul *Catch-11*, dar era prea apropiat de popularul film *Ocean's 11*, iar *Catch-17* era prea apropiat de *Stalag 17*. *Catch-14* fusese respins, aparent, pentru că numărul nu era în sine destul de amuzant. Așadar, a câștigat într-un final *Catch-22*, cu sensul său repetitiv și circular.

Pe măsură ce firul narativ se dezvoltă, iese la iveală întreaga oroare a experiențelor trăite de personaje. Yossarian ajunge

să-și considere propriii ofițeri comandanți o amenințare la fel de mare ca inamicul. Romanul abordează tot felul de teme, de la pericolele capitalismului dezlănțuit (întruchipate de „Sindicatul” condus de imoralul întreprinzător al Bazei, Milo Minderbinder) până la natura lui Dumnezeu (Yossarian îl descrie pe Dumnezeu în care nu crede drept un „necioplit atotputernic, nemuritor”).

La momentul lansării cărții, mulți critici nu au știut ce să creadă despre ea. Cotidianul *The New Yorker*, de exemplu, nota că „nici măcar nu pare a fi scrisă; în schimb, dă impresia că a fost strigată pe hârtie”. Iar cotidianul american *The New York Times* a decretat că „nu este nici măcar un roman bun”, dar a bagatelizat afirmația spunând că este „extrem de original, cu un umor genial, brutal de macabru... o reușită extraordinară”.

Cartea a început să strângă un public-cult, mai ales în rândul tinerilor, chiar dacă analiza ei era un chin pentru critici. Se potrivea perfect cu ideea de anti-autoritate a vremii și a acaparat imaginația populară pe măsură ce mișcarea împotriva Războiului din Vietnam lua amploare. Deși *Catch-22* transmite un puternic mesaj anti-război, vorbește pe larg despre condiția umană, dar într-un mod care le permite cititorilor să râdă cu poftă. Un triumf atât al formei, cât și al conținutului, nu a câștigat niciun premiu literar important, dar în câțiva ani a intrat în rândurile clasicilor moderni. Câțiva ani mai târziu, Heller avea să spună că, atunci când un critic evidenția că autorul nu scrisese nimic la fel de bun precum *Catch-22* (și i se întâmpla des), era tentat să dea replica: „A făcut-o cineva?”.

În același timp ludică, îngrozitoare și tragică, *Catch-22* este o carte care și-a creat propriul moment istoric, ridicând o oglindă în fața lumii care descoperea o reflecție nu prea măgulitoare. O lume în care războiul era industrializat, comerțul cu cerea totul, iar indivizii își dădeau seama că erau victime

colaterale involuntare. O lume care simțea că înnebunește încet-încet, prinsă în cicluri de autodistrugere indestructibile. Nu a fost doar un roman de război, a fost mult mai mult de atât. Chiar Heller a declarat că fusese mai interesat să examineze „relațiile personale sub autoritatea birocratică” decât să scrie despre război. Înțelegem instinctiv cum e să fii prins într-o situație fără ieșire, într-un catch-22, dar lui Heller i-a revenit sarcina de a da glas acestei situații. „În cartea mea, toți îi acuză pe toți ceilalți că sunt nebuni”, a spus el cândva. „Sincer, eu cred că întreaga societate e nebună – și atunci, întrebarea este: Ce face un om sănătos la cap într-o societate nebună?”

TITLU: PRIMĂVARĂ LINIȘTITĂ

AUTOR: RACHEL CARSON

DATĂ: 1962

.....

Primăvară liniștită a fost scrisă de biologul marin american Rachel Carson. Aceasta era convinsă că utilizarea pesticidelor, care pe atunci era în plină expansiune, avea un efect negativ grav asupra mediului. Industria chimică, care, după părerea ei, denatura informația prezentată publicului despre impactul produselor, a ripostat cu înverșunare, dar argumentele lui Carson s-au dovedit extrem de convingătoare pentru un public american receptiv.

Cartea a determinat o răsturnare a politicii naționale în ceea ce privește utilizarea pesticidelor și a fost un factor de influență major în crearea Agenției Americane pentru Protecția Mediului. Mai important a fost rolul său în sensibilizarea unui public care, până atunci, nu se implicase prea mult în problemele de mediu, indiferent de amploarea lor. Ca atare, cartea

este considerată prima lucrare majoră de literatură ecologistă din lume și un moment crucial în dezvoltarea mișcării internaționale de mediu.

PRIMA SCRISOARE

Unul dintre factorii care au convins-o pe Carson să scrie cartea a fost o scrisoare trimisă către cotidianul *Boston Herald*, în ianuarie 1958, de prietena sa, Olga Owens Huckins. Huckins a raportat moartea păsărilor de pe proprietatea sa din Duxbury, Massachusetts, după ce fusese pulverizat DDT⁵⁴ în zonă, cu scopul de a scăpa de țânțari. După ce un pilot aruncase pe terenul ei o mică cantitate în exces din substanța chimică, ea a raportat: „Stropeala «inofensivă» a ucis pe loc 7 dintre păsările cântătoare pe care le avem. În dimineața următoare, am ridicat 3 cadavre chiar de lângă ușă. Erau păsări care au trăit aproape de noi, aveau încredere în noi și și-au construit cuiburile în copacii noștri an de an.” Huckins i-a trimis lui Carson o copie a scrisorii, contribuind astfel, poate accidental, la modificarea cursului istoriei mediului, iar acele păsări n-au murit în zadar.

Născută în anul 1907 în Pennsylvania, Carson a studiat la Woods Hole Marine Biological Laboratory și, apoi, la Universitatea Johns Hopkins din Baltimore. Aceasta a fost cea

⁵⁴ Diclor-difenil-triclorețan (*n. trad.*)

combinație rară dintre un om de știință talentat și un orator priceput, un biolog marin profesionist care a scris și a editat pentru diferite publicații, devenind în cele din urmă redactor-șef pentru US Fish and Wildlife Service⁵⁵. Apoi, în 1951, a scris *The Sea Around Us* („Marea ce ne înconjoară”), care a devenit bestseller și i-a adus premiul *US National Book Award*. Susținută de succesul obținut, a putut să se dedice total scrisului.

Între timp, agricultura americană devenea dependentă de un pesticid „miraculos” numit DDT. Acesta fusese descoperit cu puțin timp înainte de izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial, devenind cunoscut la nivel mondial când a fost folosit pentru a reduce populațiile de insecte purtătoare de malarie de pe insulele care găzduiau trupele americane în Pacificul de Sud. DDT-ul a fost apoi produs rapid pentru uz civil, fiind introdus pe piață în 1945. Marele avantaj era că, spre deosebire de alte pesticide, putea elimina un număr mare de specii dintr-o singură lovitură, nu doar câteva. Industria chimică a evidențiat beneficiile grozave pe care DDT-ul le-ar fi adus fermierilor și au existat puține voci disidente. Inventatorul său, Paul Hermann Müller, a primit chiar și Premiul Nobel în 1948 „pentru descoperirea eficienței ridicate a DDT-ului ca otravă de contact împotriva mai multor artropode”.

Cu toate acestea, era din ce în ce mai clar că natura nediscriminatorie a acestor substanțe chimice avea implicații grave. În 1957, când Departamentul de Agricultură din SUA a început pulverizarea aeriană a DDT-ului pentru eradicarea furnicilor de foc, Carson s-a numărat printre părțile interesate care au urmărit impactul substanței. Acesta a fost primul pas către *Primăvară liniștită*, pentru care a obținut un contract de publicare în 1958. I-a fost clar că lucrarea avea să fie mult mai amplă

⁵⁵ Agenție din cadrul Departamentului de Interne al SUA dedicată gestionării faunei marine, faunei sălbatice și habitatelor naturale. (*n. trad.*)

decât preconizase, datorită volumului de date și dovezi pe care le tot strângea.

Până în 1960, analizase câteva sute de cazuri de expunere la pesticide, examinând impactul asupra oamenilor (inclusiv potențialele efecte cancerigene și modificări genetice) și asupra mediului înconjurător în general. Și-a petrecut cea mai mare parte a anului următor pentru a finaliza manuscrisul, o sarcină cu atât mai dificilă cu cât se confrunta și cu un diagnostic de cancer la sân.

Carson urgenta restricționarea pulverizării pesticidelor, pe cât de mult posibil, punând accentul pe o abordare biotică în locul pesticidelor chimice. Aceasta a semnalizat pericolul în care se aflau ecosistemele din cauza naturii neselective a pesticidelor care elimină specii esențiale. Lanțuri trofice întregi, începând cu insecte, au fost otrăvite până la dispariție. DDT-ul rămânea activ în ecosisteme timp de săptămâni și luni întregi, chiar și după diluarea cu apă de ploaie. În plus, a atras atenția asupra faptului că unii dăunători – de exemplu, țânțarii purtători de malarie – ar putea deveni rezistenți și chiar imuni.

Subliniind daunele pe care oamenii sunt capabili să le provoace lumii, Carson s-a gândit să intituleze cartea *Omul versus natura*. A optat însă pentru titlul pe care îl rezervase pentru un capitol despre păsări. Acesta a fost, se spune, inspirat de versurile din „La Belle Dame sans Merci” de John Keats: „Rogozul s-a ofilit pe lac, Și nicio pasăre nu mai cântă.” Înainte ca lucrarea să vadă lumina tiparului, cotidianul *The New Yorker* a publicat-o în mai multe părți – și s-a bucurat de atenție –, dar industria chimică, temându-se de dezvăluiri, s-a manifestat puternic împotriva lucrării și a lui Carson.

Au existat încercări nereușite de a o da în judecată pe Carson, pe editorul ei și cotidianul *The New Yorker* pentru calomnie. A fost lansată o campanie de PR costisitoare care a promovat beneficiile utilizării pesticidelor, încercând simultan să o discrediteze personal pe Carson, adesea în moduri destul de grosolane. Un fost secretar american la Departamentul pentru Agricultură și-a exprimat public curiozitatea: „De ce o fată bătrână fără copii este atât de interesată de genetică?” Între timp, compania American Cyanamid afirma: „Dacă omul ar urma cu fidelitate învățăturile domnișoarei Carson, ne-am întoarce în Evul Mediu, iar insectele, bolile și paraziții ar moșteni din nou pământul.”

Dar publicul era mai îngrijorat decât fusese vreodată, stârbindu-l și mai mult când CBS a difuzat o ediție televizată specială în primăvara anului 1963, bazată pe această carte. Carson le-a spus realizatorilor documentarului: „Atitudinea omului față de natură este de o importanță critică, deoarece acum avem o putere fatală de a modifica și distruge natura. Dar omul este o parte a naturii, iar războiul său împotriva naturii este, în mod inevitabil, un război împotriva lui însuși.”

Din păcate, Carson a murit în aprilie 1964 din cauza cancerului. Până atunci, cartea se vânduse în peste un milion de

exemplare. Mai mult, aceasta avea să inspire o schimbare reală. Președintele J.F. Kennedy a ordonat ca President's Science Advisory Committee („Comitetul Prezidențial pentru Consultanță Științifică”) să examineze afirmațiile făcute de ea în cartea *Primăvară liniștită*. Astfel, a fost implementată o interdicție națională privind utilizarea DDT-ului în agricultură. Carson a subliniat și conflictul care exista ca urmare a faptului că Departamentul pentru Agricultură din SUA era responsabil atât de reprezentarea intereselor industriei agricole, cât și de reglementarea pesticidelor. Astfel, în 1970, a fost înființată Agenția pentru Protecția Mediului.

Dar, cel mai important, lucrarea *Primăvară liniștită* a schimbat termenii discuției despre mediu și a stimulat dezvoltarea unei mișcări populiste pentru mediu, atât în SUA, cât și în străinătate. A evidențiat amenințările la adresa sănătății umane și a existenței unor întregi specii de animale – lansând și avertismente legate de integritatea îndoielnică a industriei –, astfel a inițiat un discurs care a implicat publicul larg. H. Patricia Hynes, fost profesor de Sănătate a Mediului la Boston University School of Public Health, remarca: „*Primăvară liniștită* a înclinat balanța puterii mondiale. De atunci, nimeni nu a mai putut vinde poluarea ca efect secundar necesar progresului, nici ușor, nici fără a fi criticat.” Renumitul prezentator și naturalist David Attenborough chiar a semnalat că *Primăvară liniștită* este cartea care a schimbat lumea științifică mai mult decât oricare alta – cu excepția *Originii speciilor* a lui Darwin.

TITLU: **DE CE NU PUTEM AȘTEPTA**

AUTOR: MARTIN LUTHER KING JR.

DATA: 1964

.....

De ce nu putem aștepta prezintă povestea mișcării nonviolente pentru drepturi civile a lui Martin Luther King Jr. și a campaniei sale împotriva segregării rasiale, în special în Birmingham, Alabama, în 1963. Acesta este nu numai un impresionant document istoric care înregistrează mișcarea pentru drepturile civile într-un moment crucial al istoriei sale – la începutul a ceea ce autorul său numește „revoluția negrilor” –, ci și o chemare la arme care continuă să răsună într-o lume încă divizată pe criterii rasiale.

Martin Luther King Jr. s-a născut în anul 1929, în orașul Atlanta, statul Georgia și a fost un pastor baptist care la mijlocul anilor '50 a ajuns în atenția națională ca lider al drepturilor civile, alimentat fiind de credința creștină și de admirația sa

pentru pionierii protestelor nonviolente, precum Mahatma Gandhi. În 1955, a jucat un rol important în protestul-maraton din Montgomery, provocat de arestarea Rosei Parks care refuzase să cedeze locul unui pasager alb, așa cum cerea legea. Ulterior, King a devenit președinte al Southern Christian Leadership Conference (SCLC)⁵⁶.

Chiar dacă avea o concurență acerbă, orașul Birmingham din Alabama era considerat – la începutul anilor '60 – unul dintre cele mai segregate din punct de vedere rasial dintre toate orașele americane. King și SCLC s-au implicat în proteste menite să forțeze mâna angajatorilor să accepte muncitori indiferent de rasa lor. Campania avea ca scop eliminarea segregării în spațiile publice și s-a desfășurat pe baza principiilor acțiunii în masă (de exemplu, marșuri și proteste) și a nonviolenței.

Cererile campaniei au fost în mare parte ignorate de autoritățile din Birmingham și de conducătorii afacerilor din oraș. Cu toate acestea, tensiunile s-au intensificat și s-au făcut mii de arestări pentru un marș organizat în grupuri de câte 50 de persoane care plecau din curțile bisericilor baptiste către primărie. Comisarul pentru Siguranță Publică de atunci, Eugene Connor zis și „Taurul”, a autorizat folosirea furtunurilor cu apă sub presiune și a câinilor de atac ai poliției asupra protestatarilor; mulți copii și trecători obișnuiți au fost și ei prinși în vâltoarea evenimentelor.

King s-a numărat printre cei care au ajuns într-o celulă de închisoare în aprilie 1963. Pe fondul criticilor aduse campaniei de unii lideri religioși locali, a compus „Scrisoare din închisoarea Birmingham”, care a fost distribuită la scară largă și a adus campania în atenția națională și internațională. *De ce nu putem aștepta* a luat naștere din această scrisoare, documentând

⁵⁶ Conferința Liderilor Creștini din Sud (*n. trad.*)

luptele campaniei pentru drepturile civile din sudul Americii, campanie desfășurată în primăvara și vara aceluiași an. Văzând că Asia și Africa „se mișcau cu viteza unui avion cu reacție spre obținerea independenței politice”, King era frustrat de „ritmul de căruță trasă de cai” al Statelor Unite.

AM UN VIS (*I HAVE A DREAM*)

La doar trei luni după încheierea campaniei din Birmingham, King a fost un punct central în Marșul de la Washington din 28 august 1963, organizat pentru acordarea mai multor drepturi civile. Unul dintre cele mai mari mitinguri din istoria națiunii, a atras aproximativ 250.000 de protestatari. În fața Memorialului Lincoln, King și-a ținut discursul emblematic „Am un vis”. În 1999, un sondaj efectuat în rândul a 137 de cercetători de top din domeniul discursurilor publice l-a catalogat drept cel mai bun discurs politic al secolului XX.

De ce nu putem aștepta – lucrare pe care King a pregătit-o în colaborare cu personalități proeminente din domeniul drepturilor civile, printre care Stanley Levison, Clarence Jones și Bayard Rustin – a fost un apel la mobilizare. „De ani de zile tot aud cuvântul «Așteaptă!» A ajuns la ordinea zilei, răsunând în urechea fiecărui negru”, scria King. „Acest «Așteaptă» a însemnat aproape întotdeauna «Niciodată». Trebuie să înțelegem cumva, ajutați de unul dintre distinșii noștri juriști, că «dreptatea prea mult amânată este dreptate refuzată».”

Cartea încearcă să plaseze campania de la Birmingham într-un context istoric specific și să explice de ce unii observatori erau de părere că „revoluția negrilor” a izbucnit din neant. King le-a promis celor luați prin surprindere de evenimentele care abia avuseseră loc că vor urma și altele. A sugerat că această campanie lovise ca un fulger, cu o „intensitate înspăimântătoare”, dar răbufnise din trei secole de abuzuri, umilințe și privațiuni care nu-și puteau „găsi glasul într-o șoaptă”. Spunea că Birmingham sub jugul „Taurului” Connor era reminiscența unui oraș din epoca sclaviei, unde drepturile umane fundamentale erau refuzate populației de culoare, care se confrunta și cu intimidări și violențe dacă se plângea.

De asemenea, a invocat ritmul lent în care se dezvoltă reforma în urma deciziei capitale *Brown vs Comisia pentru Educație* din 1954, prin care segregarea în școlile publice se declarase neconstituțională. Lipsa generală de încredere în clasa politică și impactul continuu al Marii Crize Economice, care afectase în mod deosebit populația de culoare a Americii, au fost alte motive de protest. Acesta remarcase că scria la exact 100 de ani de la Proclamația de Emancipare promulgată de Abraham Lincoln și, cu toate acestea, milioane de oameni erau oprimați.

King a pledat pentru utilizarea continuă a metodelor non-violente – descriindu-le drept „necesitatea pentru omenire să depășească opresiunea și violența fără a recurge la violență și opresiune”. El și-a dat seama că, în Birmingham, arestarea devenise în sine un act politic, slăbindu-i puterea ca instrument de opresiune. Pe măsură ce închisorile se umpleau cu deținuți uniți printr-o cauză comună, numărul lor mare s-a dovedit a fi o problemă pentru autorități. Astfel, protestatarii atrăgeau și mai mult atenția publicului asupra cererilor lor.

King a comparat campania de la Birmingham cu bătălia de la Bunker Hill – făcând referire la confruntarea din timpul Războiului de Independență, în care forțele americane se mobilizaseră serios împotriva opresorului lor. Dar, avertiza el, campania din Alabama nu trebuia să genereze un exces de încredere sau de mulțumire. Trebuia să constituie primul pas dintr-un drum lung. A cerut o declarație a drepturilor prin care se stipula, printre altele, compensarea tuturor salariilor neplătite celor defavorizați. De asemenea, a încercat să creeze o alianță între susținătorii săi, albi săraci și alte grupuri oprimăte. Spera ca succesul unei astfel de coaliții să încurajeze nonviolența peste tot în lume și, în final, să aducă pacea mondială.

Încă nu s-a împlinit această viziune utopică, însă campania de la Birmingham și *De ce nu putem aștepta* au stimulat schimbări, cum ar fi adoptarea Legii Drepturilor Civile din 1964 prin care s-au interzis multe forme de discriminare rasială. În Birmingham, autoritățile municipale au fost de acord cu un proces de desegregare. Din cauza acestui acord, camera de hotel a lui King a fost bombardată de Klu Klux Klan. Cinci ani mai târziu, King avea să fie împușcat mortal de un asasin în orașul Memphis, Tennessee. *De ce nu putem aștepta* reprezintă testamentul unuia dintre giganții geopoliticii secolului XX, o mărturie a speranței, chiar dacă munca pe care King a început-o nu este încă finalizată.

În 2006, Barack Obama – pe atunci pregătit să devină prima persoană de culoare aflată la președinția Americii – a adus un omagiu personalității fără de care propria sa ascensiune ar fi fost imposibilă. „Prin cuvinte, el a dat voce celor fără voce”, afirma Obama. „Prin fapte, a dat curaj celor slabi de înger. Cu viziune, hotărâre și, mai ales, credință în puterea de izbăvire a iubirii, a îndurat umilința arestării, singurătatea unei celule de închisoare, amenințările constante la adresa vieții sale; toate

până când, în cele din urmă, a inspirat o națiune să se transforme și să se ridice la înălțimea semnificației credinței sale.”

TITLU: SCURTĂ ISTORIE A TIMPULUI

AUTOR: STEPHEN HAWKING

DATĂ: 1988

.....

Una dintre cele mai bine vândute cărți de știință din toate timpurile, *Scurtă istorie a timpului* a contribuit la schimbarea înțelegerii populare a cosmologiei (știința originii și dezvoltării universului) și a fizicii teoretice, prezentând unui public laic global concepte precum complexitatea mecanicii cuantice și a timpului imaginar. „Sunt încântat că o carte despre știință concurează cu memoriile unor vedete pop”, avea să spună Hawking mai târziu. „Poate că există o speranță pentru rasa umană.”

Hawking s-a născut în 1942, în orașul Oxford din Anglia. El a arătat de timpuriu înclinații academice, datorită cărora a fost admis la University College din Oxford unde a studiat fizica. După ce a absolvit cu onoruri, a urmat doctoratul la Trinity Hall, Cambridge. În această perioadă a primit devastatorul diagnostic de scleroză laterală amiotrofică (SLA, pe scurt) – o boală a neuronilor motori cu evoluție lentă și cu debut precoce, care în deceniile următoare îl va lăsa paralizat și incapabil să vorbească.

Dar Hawking a refuzat să lase vestea bolii să-l încetinească. De fapt, pus în fața posibilității de a muri prematur, el a profitat de fiecare oportunitate cu o fervoare și o pasiune care nu fuseseră evidente până atunci. A demarat o serie de lucrări revoluționare în domeniul cosmologiei și, în special, al găurilor negre, legând o relație deosebit de strânsă cu fizicianul și

matematicianul Roger Penrose. Împreună, au investigat găurile negre în cadrul relativității generale și au prezis că acestea emit radiații. (Penrose a primit, în cele din urmă, Premiul Nobel pentru Fizică – una dintre puținele distincții care i-au scăpat lui Hawking.)

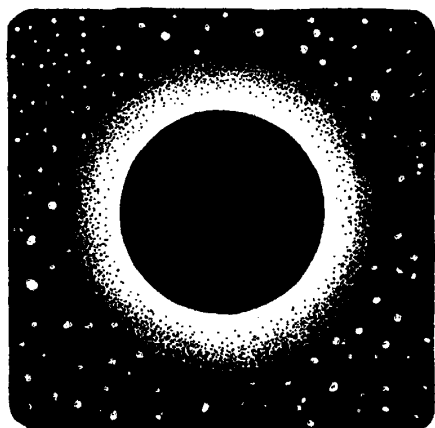
MAI BUNĂ DECÂT SEXUL

Dacă *Scurtă istorie a timpului* a fost senzația editorială științifică a sfârșitului de secol XX, echivalentul său în cultura populară a apărut în 1992, când Madonna a publicat *Sex*, o „coffee-table book”⁵⁷. Datorită conținutului pentru adulți, cartea ei a înregistrat un număr extravagant de 1,5 milioane de exemplare vândute în primele zile. Dar nu s-a apropiat niciodată de vânzarea a 25 de milioane de exemplare ale cărții lui Hawking. Nathan Myhrvold, fostul CTO al Microsoft, remarcă ironic în 2004, vorbind despre *Scurtă istorie a timpului*: „A depășit cu mult vânzările pentru *Sex*-ul Madonnei, cine ar fi crezut?”

Chiar dacă Hawking ajunsese o stea strălucitoare pe firmamentul științei până la mijlocul anilor '80, destinul încă nu-i adusese celebritatea. Se juca cu ideea unei „teorii a tuturor

⁵⁷ Cărți de mari dimensiuni și cu multe ilustrații, care pot fi citite cu ușurință, de obicei atunci când vrem să ne relaxăm. Din acest motiv sunt păstrate la îndemână, pe măsuta de cafea din living. Acestea au coperti atrăgătoare (de multe ori cartonate) și pot avea și un rol decorativ. (*n. red.*)

lucrurilor” care să reunească relativitatea generală și mecanica cuantică într-un întreg coerent – și începuse să schițeze planul unei cărți de popularizare a științei. Voia să scrie o carte despre originile universului care să explice marile salturi făcute în cunoștințele noastre colective în ultimele câteva decenii, dar într-un limbaj pe care oricine ar putea să-l înțeleagă. O sarcină foarte dificilă. De exemplu, era hotărât să evite șirurile interminabile de ecuații complexe, incluzând într-un final doar una – probabil cea mai faimoasă ecuație din istorie –, $E = mc^2$, formulată de Einstein. Se zvonește că a păstrat un număr atât de mic de ecuații deoarece fiecare ecuație suplimentară i-ar fi înjumătățit numărul de cititori – cel puțin, așa i s-a spus.

Hawking și-a găsit un agent de succes la New York și a căutat cea mai bună ofertă contractuală posibilă. În 1984, a semnat cu Bantam, o firmă cu greutate pe piața pentru publicul larg, care i-a oferit 250.000 de dolari numai pentru drepturile de autor din SUA. Sănătatea lui Hawking s-a deteriorat în anul următor, iar procesul de scriere a fost anevoios. Cartea a fost gata de tipar în 1988, dar nu înainte ca editorul său, Peter Guzzardi,

să ia decizia inspirată de a redenumi cartea. În locul titlului stabilit de Hawking: *De la Big Bang la găurile negre: O scurtă istorie a timpului*, acesta a ales *Scurtă istorie a timpului: De la Big Bang la găurile negre*. Introducerea făcută de Carl Sagan, un alt gigant al secolului XX în domeniul științei, a contribuit la zgomotoasa promovare a lansării.

Esența cărții era convingerea lui Hawking că știința avea să găsească curând teoria supremă asupra modului în care a luat naștere universul nostru. E celebră comparația: această reușită ar fi fost ca și cum am fi intrat în „mintea lui Dumnezeu”. Vânzările au fost fără precedent pentru o carte de știință – a stat 147 de săptămâni pe lista *New York Times* a celor mai bine vândute cărți din SUA și 237 de săptămâni în topul *Times* al celor mai bine vândute cărți din Marea Britanie; să nu mai vorbim de traducerea în peste 40 de limbi. („Știam că va fi un succes atunci când a fost tradusă în sârbo-croată”, a glumit Hawking.) Au început să circule glume că este cea mai bine vândută carte pe care oamenii au abandonat-o după capitolul 1. Criticii au semnalat că proza nu fusese întotdeauna de o eleganță infailibilă, iar câteva elemente științifice erau foarte greu de înțeles. Dar Hawking a adus laolaltă milioane de oameni cărora le-a prezentat concepte precum Big Bang-ul și timpul imaginar (ideea despre care știa că „e cel mai dificil lucru din carte pentru majoritatea”). Poate că nu a fost ușor de digerat de toată lumea, dar cu siguranță a inspirat o sumedenie de oameni de știință (majoritatea aspiranți) de pe întreg mapamondul.

Imobilizat într-un scaun cu roțile și capabil să vorbească doar cu ajutorul unei cutii electronice, pe un ton extrem de idiosincratic, Hawking a devenit cel mai faimos om de știință de pe planetă. Doar Albert Einstein și părul său sălbatic se mai bucuraseră de un nivel comparabil de celebritate în rândul oamenilor de știință. Până la moartea sa în 2018, pe parcursul

vieții – depășind cu zeci de ani pronosticul făcut de medici – s-a remarcat ca personalitate importantă, educator și cercetător revoluționar. Locul lui Hawking în panteonul marilor oameni de știință este un subiect de dezbatere. Nu a fost neapărat responsabil pentru o revoluție științifică în stilul lui Newton sau Einstein. Dar, dacă e vorba de modul în care știința complexă este comunicată maselor, *Scurtă istorie a timpului* se situează printre marile lucrări științifice – un Big Bang literar.

Martin Rees – cosmolog, astrofizician, Astronom Regal și Președinte al Societății Regale – spunea despre Hawking în 2015: „Numele său va rămâne în analele științei; milioane de oameni și-au lărgit orizonturile cosmice cu ajutorul cărților sale de succes; și chiar mai mulți, în întreaga lume, au fost inspirați de exemplul unic de realizare care nu avea nicio șansă – manifestarea unei voințe și a unei determinări uimitoare.”

TITLU: LUNGUL DRUM SPRE LIBERTATE

AUTOR: NELSON MANDELA

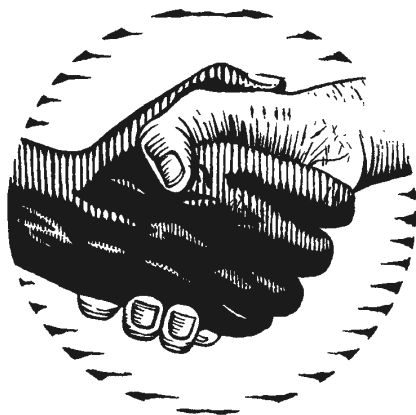
DATĂ: 1994

.....

Lungul drum spre libertate este cartea de memorii a lui Nelson Mandela, personalitatea centrală în lupta Africii de Sud de culoare pentru desființarea apartheidului – un sistem de guvernare care privilegia drepturile minorității albe în detrimentul majorității de culoare. Închis timp de 27 de ani pentru activitățile sale politice, Mandela a fost eliberat în 1990 și, patru ani mai târziu, a fost ales președinte în primele alegeri post-apartheid ale națiunii, devenind o emblemă internațională și o forță unificatoare pentru bine. Nadine Gardiner, laureată sud-africană a Premiului Nobel, a spus: „El se află în epicentrul

timpului nostru, al nostru, în Africa de Sud, și al vostru, oriunde v-ați afla.” *Lungul drum spre libertate* este o lucrare de referință care documentează nu numai călătoria personală a lui Mandela, ci și extraordinara tranziție socială și politică a țării sale.

Scrisă în colaborare cu autorul și editorul american Richard Stengel, cartea acoperă întreaga viață a lui Mandela, începând cu nașterea sa într-un sat din provincia Cape, în familia regală a poporului Thembu, vorbitor de limbă xhosa. Acesta scrie că a crescut cu numele Rolihlahla, un apelativ jucăuș dat uneori „ștrengarilor”. Mai târziu, însă, va fi cunoscut după numele său tribal, Madiba.

Mandela a descris o adolescență și o educație în care s-a simțit privilegiat comparativ cu o mare parte a populației de culoare, dar era extrem de conștient de poziția secundară pe care se afla cultura africană în opinia autorităților cu rădăcini europene. După ce a studiat la Universitatea din Fort Hare – un institut pentru studenții de culoare, unde și-a întâlnit viitorii confederați, printre care Oliver Tambo –, a plecat la Johannesburg, în parte pentru a scăpa de amenințarea unei căsătorii aranjate.

Acolo și-a început o carieră juridică, explorându-și totodată interesul pentru comunism și dezvoltându-și relația cu Congresul Național African (ANC), partidul politic care avea să devină cel mai puternic oponent național față de sistemul de apartheid, introdus oficial la sfârșitul anilor 1940.

Deși se dedicase inițial protestelor pașnice și nesupunerii civile, în fața violenței crescânde a regimului – ilustrată prin masacrul de la Sharpeville, când 69 de protestatari au fost uciși într-o secție de poliție în timp ce protestau împotriva așa-numitelor legi de trecere, care impuneau persoanelor de culoare să aibă asupra lor acte de identitate –, a ajuns la concluzia că era nevoie de tactici de gherilă în lupta împotriva apartheidului. În perioada 1963-1964, a fost judecat în așa-zisul proces Rivonia, sub acuzații legate de acte de sabotaj și de comiterea acestora. A fost declarat vinovat și condamnat la închisoare pe viață, dar a intrat în conștiința internațională datorită discursului din boxa acuzaților, spunând:

Până acum, mi-am dedicat viața problemelor poporului african. Eu am luptat împotriva dominației albilor și am luptat împotriva dominației negrilor. Idealul meu cel mai scump a fost cel al unei societăți libere și democratice în care toți să trăiască în armonie și cu șanse egale. Sper să trăiesc suficient de mult pentru a-l vedea și a-l atinge. Însă, Dumnezeu mi-e martor, dacă e necesar, este un ideal pentru care sunt pregătit să mor.

Pe parcursul celor aproape trei decenii de încarcerare, perioada petrecută pe insula Robben fiind cea mai cunoscută, presiunea internațională a intensificat lupta împotriva regimului de apartheid. În cele din urmă, Mandela a fost eliberat în timpul

mandatului președintelui F. W. de Klerk. Generozitatea lui Mandela, evidentă indiferent de chinurile prin care trecea, i-a conferit autoritatea morală inegalabilă; drumul fusese deja bătătorit spre desființarea apartheidului și organizarea alegerilor democratice din 1994 – alegeri în urma cărora Mandela a obținut un mandat prezidențial înainte de a se retrage din linia întâi a politicii. Dar a rămas o persoană publică importantă atât în țară, cât și în străinătate.

CONTINUARE POSTUMĂ

Mandela a vrut mereu să scrie o altă carte de memorii în care să vorbească despre perioada în care a fost președinte, dar o astfel de carte nu a fost publicată în timpul vieții sale. Totuși, în 2017, celebrul scriitor sud-african Mandla Langa a folosit manuscrisul neterminat al lui Mandela, împreună cu materiale de arhivă și interviuri, pentru a finaliza volumul, care a fost publicat sub titlul *Dare Not Linger: The Presidential Years* („Nu îndrăznesc să zăbovesc: Anii prezidențiali”) – titlu care face referire la ultimul rând din volumul anterior. Volumul a inclus și un prolog scris de cea de-a treia soție a lui Mandela, Graça Machel, ea însăși renumită activistă pentru cauze umanitare și fosta soție a lui Samora Machel, președinte al Mozambicului din 1975 până în 1986.

Lungul drum spre libertate a fost o componentă importantă în consolidarea reputației sale și în dezvoltarea filozofiei sale – o filozofie a compasiunii, empatiei și compromisului. Carisma lui Mandela i-a atras nu numai pe liderii mondiali și personalitățile publice care-și doreau să fie fotografiate alături de el, ci și pe oamenii obișnuiți din întreaga lume, imuni, de altfel, la farmecul politicianilor. În autobiografia sa, a dedicat timp explorării unora dintre crezurile după care s-a ghidat: gloria se află în toate acele dați în care te ridici după ce cazii, nu în a nu cădea deloc; dacă oamenii pot învăța să urască, pot fi învățați și să iubească. Înțelepciunea lui emana o atracție universală, într-o epocă în care mentalitatea respectivă nu era mereu apreciată la scară largă.

Mandela și-a încheiat cartea – care s-a vândut în 15 milioane de exemplare și a dat naștere unui film de succes turnat la Hollywood – observând că nu se putea odihni nici măcar o clipă, deoarece libertatea vine cu responsabilități, și nu îndrăznește să zăbovească, deoarece lungul său drum nu se încheiase încă. Într-adevăr, la acel moment mai avea aproape două decenii până la moarte – la sfârșitul anului 2013. Născut într-o familie regală tribală, întemnițat ca terorist și apoi lăudat ca un cvasi-sfânt, în *Lungul drum spre libertate* el documentează una dintre cele mai extraordinare povești de viață din epoca modernă, care se dovedește a fi o *Odissee* contemporană. Moștenirea de neegalat, atât personală, cât și politică, a fost rezumată în elogiul rostit de Barack Obama la înmormântarea lui Mandela:

Mandela ne-a învățat puterea acțiunii, dar ne-a învățat și puterea ideilor; importanța rațiunii și a argumentelor; nevoia de a-i studia nu numai pe cei cu care ești de acord, ci și pe cei cu care nu ești de acord. Și atunci când se lasă noaptea, când nedreptatea ne

apasă greu, când cele mai chibzuite planuri par imposibile, să ne gândim la Madiba și la cuvintele care i-au adus alinare între cei patru pereți ai celulei sale: „Nu mai contează cât de aspru-i drumul, / Ce liste cu pedepse vin mereu, / Eu, azi, al sorții mele sunt stăpân: / Sunt căpitanul sufletului meu.”

POSTFAȚĂ

S-a tot spus despre cărți că sunt pe ducă. Într-o lume a satisfacției instantanee, în care internetul și serviciile de streaming își dispută locul pentru atenția noastră, în care se preferă comunicarea în videoclipuri de 30 de secunde și 280 de caractere, cartea este constant respinsă – doar o relicvă a trecutului. Dar, parafrazându-l pe Mark Twain, veștile despre moartea ei au fost doar o exagerare.

La mijlocul secolului XV, când Gutenberg și-a construit presa tipografică, numărul manuscriselor de cărți din bibliotecile europene nu depășea câteva zeci de mii. În prezent, numai în SUA sunt publicate anual aproximativ 300.000 de titluri în scop comercial, cifră la care se adaugă alte milioane de titluri publicate independent. Suntem potopiți de cărți.

Este adevărat că acestea se află într-o competiție acerbă, nemaivăzută cu alte medii de comunicare și că volumul mare de lucrări publicate nu facilitează ascensiunea cremei literare. Cu toate acestea, cartea încă joacă un rol crucial în cultura noastră comună. Trecând testul timpului, s-a dovedit a fi un format extraordinar de trainic, care evoluează odată cu schimbările pe care le suferă lumea.

Nimic nu se compară cu explorarea unei cărți pentru aprofundarea unui subiect, chiar și în zilele noastre. Lectura înseamnă să dedici timp și energie – atât intelectuală, cât și emoțională. Este o șansă de a interacționa cu acele conștiințe pe care altfel nu le-ai întâlni niciodată. René Descartes a caracterizat cititul drept conversații purtate cu cele mai strălucite minți ale trecutului. Recompensa care vine odată cu lectura unui text este mai mare decât efortul depus – șansa de a descoperi tărâmurii

diferite de cele pe care le locuim în viața de zi cu zi. O oportunitate de a ne conecta.

Volumul de față reprezintă o selecție dintre lucrările care au căpătat o semnificație și importanță aparte de-a lungul istoriei – cărți care contribuie la povestea civilizației noastre. Sper că v-ați bucurat de această scurtă călătorie literară în timp și sper să vă simțiți inspirați să începeți propria călătorie, una nouă. Când veți porni din nou la drum, țineți minte cuvintele lui Charles W. Eliot, academician american din secolul XIX: „Cărțile sunt cei mai liniștiți și mai constanți prieteni; sunt cei mai accesibili și mai înțelepți consilieri și cei mai răbdători profesori.”

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Bannock, Graham și Baxter, R. E., *The Penguin Dictionary of Economics* (Penguin, 2011)
- Barański, Zygmunt G. și Gilson, Simon (editori), *The Cambridge Companion to Dante's 'Commedia'* (Cambridge University Press, 2018)
- Blackburn, Simon, *The Oxford Dictionary of Philosophy* (Oxford University Press, 2016)
- Bowker, John (editor), *The Oxford Dictionary of World Religions* (Oxford University Press, 1997)
- Buck, Claire, *Women's Literature A-Z* (Bloomsbury, 1994)
- Clark, Timothy, *The Cambridge Introduction to Literature and the Environment* (Cambridge University Press, 2011)
- Dalley, Stephanie (editor), *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others* (Oxford University Press, 2000)
- De Grazia, Margreta și Wells, Stanley, *The New Cambridge Companion to Shakespeare* (Cambridge University Press, 2010)
- Denisoff, Dennis și Schaffer, Talia (editori), *The Routledge Companion to Victorian Literature* (Routledge, 2019)
- D'haen, Theo, Damrosch, David și Kadir, Djelal (editori), *The Routledge Companion to World Literature* (Routledge, 2011)
- Egginton, William, *The Man Who Invented Fiction: How Cervantes Ushered in the Modern World* (Bloomsbury, 2016)
- Emerson, Caryl, *The Cambridge Introduction to Russian Literature* (Cambridge University Press, 2011)
- Gribbin, John, *The Scientists: A History of Science Told through the Lives of Its Greatest Inventors* (Random House, 2004)
- Gutzwiller, Kathryn, *Guide to Hellenistic Literature* (John Wiley & Sons, 2007)

- Hsia, Chih-tsing, *The Classic Chinese Novel: A Critical Introduction* (Columbia University Press, 1968)
- Kemp, Peter (editor), *The Oxford Dictionary of Literary Quotations* (Oxford University Press, 1997)
- Kupperman Joel, *Classic Asian Philosophy: A Guide to the Essential Texts* (Oxford University Press, 2006)
- Marcus, Marvin, *Japanese Literature: From Murasaki to Murakami* (Association for Asian Studies, 2021)
- Treharne, Elaine, *Medieval Literature: A Very Short Introduction* (Oxford University Press, 2015)
- Walder, Dennis, *Literature in the Modern World: Critical Essays and Documents* (Oxford University Press, 1991)
- Wellbery, David E. și alții, *A New History of German Literature* (Harvard University Press, 2005)